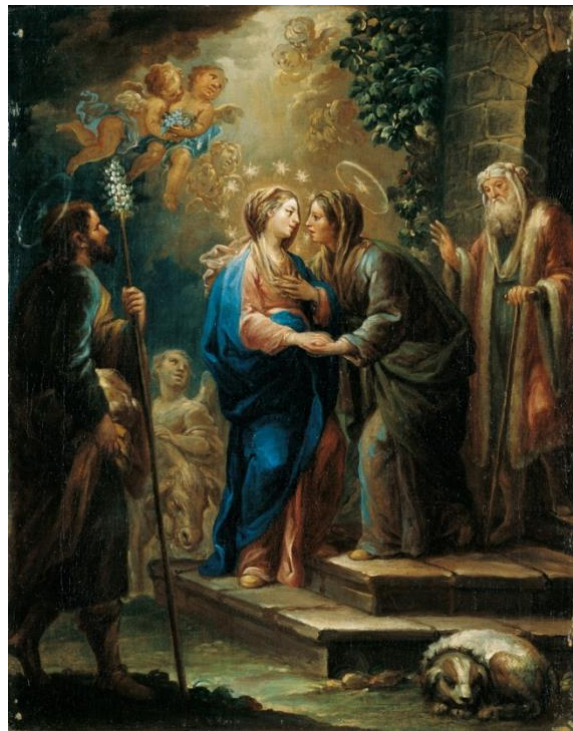

Lunds universitet
Historiska institutionen
HISS33
Handledare: Cecilia Riving
Examinator: Elisabeth Geevers
2 juni 2023, kl. 12.30, LUX B338

En obeskriflig hjärtats rörelse

Havandeskapsdiskussioner i religiös och medicinsk litteratur under 1700-talet

LUNDS UNIVERSITET

Elsa Crona

Masteruppsats i historia

Abstract

The aim of this thesis is to explore how people in 18th century Sweden understood emotional and bodily experiences of pregnant women. By combining devotional books with manuals for childbirth and obstetrics, the separation of theological and medical perspectives by previous historical research is questioned. Instead, ideas about pregnancy and the pregnant body are situated in a religious-medical setting that was familiar to people of the early modern period. Nine books from 1698 to 1803 make up the primary source material. These books, which were written with the intention to be read by pregnant women, are regarded as public literature. A hypothesis is that there have been different methods to deal with the experience of carrying a fetus and bringing a child into the world. In the 18th century infant mortality was high and a woman in labour was at risk of dying during or in the aftermath of childbirth. Two theoretical perspectives are used to understand early modern corporeality and emotional practices: *the history of emotions* and *the history of the body*, respectively. Ideas from scholars of phenomenology, historical theories about the heart as symbol and organ, and theories of what praying meant for the early modern individual, both physically and emotionally, are found in the thesis. Given that a pregnancy consists of a bodily union between two individuals these approaches are fruitful to understand the emotional corporeality of pregnancy. Except for Cristina Hiärnes diary, no sources offer insight into the private thoughts of a pregnant woman in Sweden during the period. Therefore, the thesis cannot establish what pregnant women felt. Instead, priests' and physicians' understanding of pregnancy, respectively, is presented and interpreted: What happened with the body? What did pregnancy feel like? What emotions did it evoke in the pregnant woman? By using *hope* and *suffering* as concepts of emotion, the thesis shows that a pregnant woman was believed and expected to feel a certain way about her unborn baby. The child was part of God's creation, and a soon to be Christian individual in the Lutheran community. The thesis also shows that the notion of *quickenning* was relevant in the understanding of the fetus animation and soul, discussion about the meaning of baptism among Swedish scholars and the idea that the immanent power of a pregnant woman's thoughts and feelings could endanger the fetus. Most importantly the thesis proves that the conception of pregnancy in 18th century Sweden was that a pregnant woman carried another soul in her womb.

Tack!

”Vilken lust och vanda att vara havande med en roman!” Så skriver författaren Gun-Britt Sundström i sin självbiografi *Skrivliv*. Det är en mening jag har tänkt på många gånger under arbetet med denna uppsats. Och vilken lust och vanda det har varit att vara havande med en masteruppsats om havandeskap! Nu är den förlössad från mitt grepp (nåja) och några tack är på sin plats:

Till min handledare fil. dr. Cecilia Riving: för att du med ett skarpt öga för både detaljer och helhet och med ett genuint engagemang för ämnet har väglett mig genom processen. Det var mycket svårare och ännu roligare än jag trodde det skulle vara. Det har ofta känts som att du vetat vad jag ville göra med undersökningen innan jag visste det själv.

Till fil. dr Valborg Lindgärde: för fika på UB och för idén om fostret.

Till er som tagit av er egen dyrbara tid för att läsa hela eller delar av texten: Alexander Johansson, Alice Olsson, Carl Runfors, Jennie Skynäs, Nike Stolpe Wikström, mamma, pappa och kurskamrater på masterprogrammet i historiska studier. Tack även till deltagarna vid Kyrkohistoriska forskningsseminariet vid Lunds universitet som i april 2023 kommenterade delar av analysen.

Till familj och vänner: för sällskap, uppmuntran, middagar och för att ni hållit den känslomässiga supportlinjen öppen när uppsatsarbetet mest varit vanda. Ett särskilt tack till min syster Ellen som sett till att det funnits annat än gravida kvinnor att prata om.

Till Calle: för humor, samtal, förståelse och för att du gör allt så mycket roligare.

Elsa Crona

Lund, maj 2023

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	17 februari 1747	1
2	Syfte och frågeställning	2
3	Teoretiska perspektiv	4
3.1	Känslhistoria	4
3.2	Kroppens historia	7
4	Källdiskussion	12
4.1.	Källmaterial och metod	12
4.2	Litteraturgenrerna	15
4.2.1	Andaktsböckernas funktion	15
4.2.2	De medicinska handböckernas funktion	17
5	Forskningsläge och kontext	20
5.1	Tidigare forskning om havandeskap och obstetrik	20
5.2	Tidigare forskning om kropp och känslor	26
6	Analys	28
6.1	En havande kvinnas känslor	28
6.1.1	Förväntan: <i>I god förhoppning</i>	28
6.1.2	Skuld: <i>Then Gudsfruchtige Hanna</i>	36
6.1.3	Sorg: <i>De Abortu & Partu Praenaturo</i>	44
6.1.4	Förlossningsrädsla: ”På slutet förgeck mig nästan alla tankar”	53
6.2	En havande kropp	60
6.2.1	Kroppens signaler: ”Gißningar eller twetydiga tecken”	61
6.2.2	Fosterrörelser: <i>Så kallade qwickningen</i>	65
6.2.3	Förlossningssmärta: <i>Starckheet och Krafft</i>	74
6.2.4	Kropparna: <i>Fostret och dess mor</i>	78
7	Den blivande människan – sammanfattande diskussion och utblick	91
8	Stina	98
9	Källor och litteratur	100

På omslaget: *The Visitation* (1737), Jerónimo Ezquerra, © Colección Carmen Thyssen-Bornemisza en préstamo gratuito al Museo Carmen Thyssen Málaga.

1. Inledning

1.1 17 februari 1747

Tisdagen d 17 Februari efter gamla stilen 1747 steg jag frisk up. Cusin sat vid bågen och sydde, klåkan 10 gek alt wattnet i hast bårt, barnet var än icke vänt, ej heller har iag haft någon wärk. Jag blef illa vid och wiste ej wad detta betydde män skickade efter bondhustrun och för frågade mig, sände då stracks efter barnmorskan till Upsala, klåck: 12 började jag få lite ont som tog till mer och mer Klåckan mot 3 kom Madam Qwist hit. Dät hölt hårt mäd min förlåsning, och barnmorskan bad de närvarande bedja Gud och vart själf rådlös. Män herren hade hört min bön och giorde mit hiärta stilla. O akta min lyda utstå å gräseliga smärtår, och skänkte mig tålmod [---]

I december 1746 gör tjugofemåriga Cristina Charlotta Hiärne ett par anteckningar i sin dagbok. Cristina, kallad Stina, är gravid i sjunde månaden med sitt första barn. Hon skriver att hon förbereder inför den annalkande födelsen genom att sy små barnkläder och tinga madam Qwist, traktens barnmorska.¹ Stina var dotter till Olof Rudbeck den yngre, och gifte sig vid 23 års ålder med Erland Hiärne, son till läkaren och naturforskaren Urban Hiärne, trots att hon var motvillig till äktenskap. Denna motvilja kan ha varit grundad i Stinas dödsrädsla, som kom till uttryck i en stark förlossningsrädsla.² På 1700-talet var barnadödligheten hög i Sverige och människor visste att det var riskfyllt för en kvinna att föda barn, även hon riskerade att dö i samband med eller i sviterna av sin förlossning.

Den 17 februari 1747 födde Stina sin son Urban Olof Hiärne. Det är okänt hur gammal madam Qwist var, men det är sannolikt att hon hade genomgått utbildning under stadsläkare Johan von Hoorn och avlagt barnmorskeed inför Collegium Medicum och magistraten i Stockholm. Som barnmorska hade madam Qwist särskilda uppgifter, till exempel att ”med sin yttersta flit söka Qwinnan med minsta fahran at förloða, och Barnet med lifwet till werlden hielpa.” Barnmorskan fick inte bruka instrument eller ”järnwärcktyg,” eller ensam ansvara för en förlossning där fostret dött i magen.³ Stinas förlossning var dramatisk och påfrestande. Sonen föddes i sätesbjudning och madam Qwist ”vart själf rådlös” och uppmanade de

---

¹ Uppland, Cristina Charlotta Hiärnes dagbok 1744–1747, Fall 9888. Gender and Work (GaW). Christina Charlotta Hjærne [Född Rudbeck], självbiografi.

² Christina Charlotta Hjærne, www.skbl.se/sv/artikel/ChristinaCharlottaHjærne, *Svenskt kvinnobiografiskt lexikon* (artikel av Eva Haettner Aurelius), läst 2023-04-06.

³ *Reglemente Och Förordning För Jorde-Gummorne Uti Stockholm Uppå Höga Öfwerhetens Befalning och approbation; af Kongl. Collegio Medico Uthgifwen, Den 29 Aprilis 1711. Cum gratia & privilegio S:æ R:æ Maj:tis*, Stockholm, hos Joh. H. Werner, Kongl. Maj:ts och Upsala Academ. Boktr. Åhr 1711, s. 10.

närvarande att be till Gud. Detta utgör en inblick i förlossningsrummet, och i den större samhälleliga diskurs som havandeskapet placerades i. Stina födde sitt barn hemma, och i sällskap av andra personer. Förutom madam Qwist var Stinas make med under förlossningen, och sannolikt även tjänstefolk och andra familjemedlemmar.⁴ Ytterligare en åskådare, som fyllde en viktig funktion för en havande kvinna och barnaföderska, var Gud. Stina fortsätter i sin dagbok:

Min K. Man var alt närvarande och mycke bekymrad, var före iag högsta måta tvang mig at ej låta honom märka huru ont iag hade at ej ora honom, på slute förgeck mig nästan alla tankar och klåckan half 7 halp herren mig att föda min först födde sån Urban Olof Hiärne, den högste låte honom upväcka till sin skapares ära och Jesu Christo på lif tillväckt och salighet. Han föddes dubbel mäd bakkdelen förut huvu armar å fötter komo efter, då min Cusin Stina Reg: sade Låta herän min själ var vid jag kom liksom vid mig mäd en obeskriflig hiärtats rörelse samman knäpte mina händer och högt utropade Låta herren min siäl och allt thet uti mig är I hans heliga Namn Låta Leven min själ och förgät inte vad gott han dig gjort hafer efter som han mig vara stilla och frisk. Lade at amma. Stora hiärtats rörelse skulle göra mig skada till rösten. [---] barn morskan halp mig vidar från vad efter skulle följa som var fast väkst och allt kåstade mig obeskrifliga smärtår, äntelig lade de mig i säng bar mitt lilla barn till mig a kiyssa och min K: Man sade är du nu inte glad öfer din lilla gässe. Iag svarade efter min dåvarande stälning, iag räknar honom inte för min, han är förstlingen som skall höra herren till.⁵

Stina Hiärnes förlossningsberättelse är unik då det är den enda som finns bevarad från denna tid där den födande kvinnan själv återger sina upplevelser. Hennes berättelse innehåller alla de teman jag intresserar mig för i uppsatsen: känslorna, kroppen, själen och relationen mellan foster och mor.

2. Syfte och frågeställning

Jag kommer att undersöka på vilka sätt havandeskap och förlossningar diskuterades i religiösa andaktsböcker och i medicinsk litteratur i Sverige under 1700-talet. En grundläggande hypotes är att graviditetsupplevelsen har genererat känslor och att det har funnits metoder för att hantera väntan på ett barn. Havandeskapet var färgat av religiösa föreställningar, men också påverkat av den kroppsliga erfarenheten och tidens medicinska expertis. Idéhistorikern Maja Bondestam har belyst en viktig aspekt av studier i kroppslighet under tidigmodern tid,

---

⁴ Adrian Wilson, *The making of man-midwifery: childbirth in England 1660-1770*, UCL Press, London, 1995, Mary Fissell, Lisa Öberg, *Barnmorskan och läkaren: kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870-1920*, Ordfront, Stockholm universitet, 1996.

⁵ Uppland, Cristina Charlotta Hiärnes dagbok 1744–1747, Fall 9888. Gender and Work (GaW).

nämmligen att religionen togs på allvar inom vetenskapen under hela 1700-talet. Religiösa och naturalistiska förklaringar bildade en enhet.⁶ Syftet med uppsatsen är att diskutera om denna enhet existerade under perioden, och huruvida det fanns en gemensam diskussion eller om det rörde sig om olika tolkningar av vad det innebar att vara gravid. Jag vill lyfta fram havandeskapsupplevelsen, som utan tvekan varit ett tillstånd med stor spirituell och fysisk betydelse för människor. Tidsmässigt sträcker sig uppsatsen från 1698 till 1803. Geografiskt placeras undersökningen i Sverige, med betoning på att svensk vetenskap och samhällsdebatt influerades av övriga Europa.

Undersökningen drivs av mitt intresse att förstå varför graviditet och kvinnors upplevelser av det är ett ämne som upprör känslor i nutida debatter. Hemförlossning och så kallad ”freebirthing” - att föda utan medicinsk hjälp - och förlossningsvårdens uppgift och skyldighet är diskussioner som upprört känslor i debatten de senaste cirka fem åren.⁷ Somliga har betraktat det som reaktioner på en förlossningsvård satt i kris, andra som del av nya och problematiska kvinnoideal. Barnmorskan Ulla Waldenström, som förespråkar kvinnors rätt att välja själva, menar att hemförlossning är en kontroversiell fråga eftersom den handlar om två personer, varav det ofödda barnet inte har egen talan. Sedan 2020 erbjuder Karolinska universitetssjukhuset genom verksamheten Min barnmorska möjlighet till assisterade hemfödslar. Verksamheten bygger på en vilja att skapa en förlossningsvård som ger större möjlighet till ett individualiserat omhändertagande.⁸ I grund och botten handlar denna debatt om en önskan att lära sig av kvinnors egna upplevelser av att bära och föda barn.

För att få ett längre perspektiv på hur man har hanterat graviditetsupplevelsen är det intressant att se hur dessa upplevelser tolkades i skärningspunkten mellan religion och vetenskap under 1700-talet. Genom att undersöka religiös-medicinska diskurser och hur förståelsen för foster-mor-relationen konstruerades hoppas jag kunna besvara studiens huvudfrågor:

---

⁶ Maja Bondestam, *Människans metamorfos: ålder och den mognande kroppens politik, 1580–1850*, Nya Doxa, Nora, 2020, s. 28f.

⁷ För några nedslag i dessa debatter, se exempelvis: ”Hyckleri kring hemförlossning” i Dagens Medicin 2/8/2019, ”Utveckla möjligheterna till hemfödelse i alla regioner” i Dagens Medicin 3/11/2022, ”Föda utan vården inte riskfritt” i Dagens Nyheter 12/1/2023. Läst 23-05-20.

⁸ Dagens Medicin 3/11/2022, ”Min Barnmorska – sammanhållen graviditetsvård med ett barnmorsketeam”, Karolinska universitetssjukhuset: <https://www.karolinska.se/for-patienter/graviditet-och-forlossning/projektet-min-barnmorska/> läst 23-05-20.

- *På vilka sätt diskuterades havandeskap i religiös och medicinsk litteratur under 1700-talet?*
- *Vilken förståelse hade andra för vad som hände med kroppen när kvinnorna var havande och hur skapades denna förståelse?*
- *Hur kunde en kvinna förhålla sig till sitt havandeskap under tidsperioden och hur förväntades hon uppföra sig?*

3. Teoretiska perspektiv

Undersökningen rör sig i tre gränsområden: i relationerna mellan den biologiska kroppen och den personliga upplevelsen, mellan vetenskap och religion och mellan patient och läkare. Min ambition är att med hjälp av andaktslitteratur och medicinska handböcker illustrera hur personer som inte var gravida beskrev hur de uppfattade havande kvinnors upplevelser. I uppsatsen används två teoretiska perspektiv: känslohistoria och kroppens historia.

3.1 Känslohistoria

Det känslohistoriska fältets födelse brukar dateras till år 1941 och *Annale*-historikern Lucien Febvres artikel ”La sensibilité et l’histoire: Comment reconstituer la vie affective d’autrefois?” (1941). I uppsatsen efterfrågade Febvre studiet av människors känsloliv, och föreslog att känslornas historiska närvaro skulle studeras genom analys av begrepp, bilder och skriftliga källor.⁹ Samtidigt kritiserade Febvre sina samtida historikerkollegors anakronistiska psykologiserande av äldre tiders människor och deras känslor.¹⁰ Febvre var inspirerad av Johan Huizinga och hans *Ur medeltidens höst* (1919), i vilken ett känsloliv som är barnsligt, pessimistiskt och dekadent presenteras.¹¹ Känslohistoria som forskningsfält utvecklades efter Huizingas och Febvres idéer åt framför allt fyra håll. I spetsen för dessa fyra dominerande teorier stod Carol Sizowitz Stearns och Peter Stearns, William Reddy, Barbara Rosenwein och Gerd Althoff och deras respektive begrepp: *emotionologi*, *emotiv*, *emotionella gemenskaper* och *utförande*.¹²

⁹ Kristiina Savin, Staffan Bergwik & Leif Runefelt, *Inledning: Känslohistoria*, Tidskriften *Lychnos*, 2021, s. 118.

¹⁰ Savin, Bergwik & Runefelt 2021, s. 117.

¹¹ Barbara H. Rosenwein, “Worrying about Emotions in History”, *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3 (June 2002), pp. 82-845, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, s. 822.

¹² Barbara H. Rosenwein & Riccardo Cristiani, *What is the history of emotions?*, Polity Press, Cambridge, 2018.

Känslohistoria är idag ett stort forskningsområde med många metoder och flera teoretiska utgångspunkter. Med detta följer, vilket idéhistorikern Kristiina Savin har understrukit, att det är ett perspektiv som kan tillämpas på alla livsområden – konst, litteratur, musik, religion, ekonomi, politik och juridik, men även den enskildes privata liv.¹³ Att kombinera känslohistoria med studiet av andaktsböcker, där den enskildes inre stod i centrum, framstår därför som en fruktbar ingång. Vad gäller de medicinska texterna närmar jag mig dem med en vanlig förståelse för historiker och idéhistoriker, nämligen med uppfattningen att den dåtida kroppen var inlemmad i ett humoralpatologiskt ramverk, och därmed presenterar en kropps- och sinnesuppfattning där känslor är styrande. Den allmänna uppfattningen om kroppens funktioner var rotade i idén om fyra vätskor: blod, slem, gul galla och svart galla. Olika personlighetsdrag kopplades ihop med vätskorna. En individ kunde således ha ett sangviniskt temperament på grund av mycket blod i kroppen, vara trög och sävlig – flegmatisk – beroende på överskott av slem, ha en kolerisk läggning till följd av ett överflöd av gul galla eller vara melankolisk på grund av den svarta gallans excess. Även elementen, årstiderna, en människas ålder och kroppens kön identifierades i linje med vätskornas betydelse och funktion.¹⁴ Talande för detta är att Herman Schützerkrantz – en läkare vars bok är en del av uppsatsens källmaterial – konsekvent redogör för sina patienters sinnesstämning när de ska föda barn. Således kan han beskriva en kvinna genom hennes ”Sangviniska temperament” eller påtala att en annan har ett ”Tranquilt sinne.”¹⁵

Den svenska historikern Mari Eyice har i sin avhandling *An emotional landscape of devotion: Religious experience in reformation Sweden* (2019) undersökt bönböcker från 1500-talet ur ett känslohistoriskt perspektiv. Hennes tes är att känslor var en central del av reformationen och hon identifierar hur bönböcker erbjöd individen ett eget förhållningssätt till Gud.¹⁶ Detta är i linje med litteraturvetaren Stina Hanssons forskning om andaktsböckers funktion på 1700-talet, vilken jag kommer återkomma till senare i uppsatsen. Bön- och andaktslitteraturen var knuten till det individuella religiösa livet och hade ett tydligt bruksvärde, eller en

---

¹³ Kristiina Savin, *Fortunas klädnader: Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Sekel, Lunds universitet, 2011, s. 24.

¹⁴ Gowing 2003, s. 2.

¹⁵ Herman Schützerkrantz, *Märkvärdiga händelser i den practiska förlossnings-vetenskapen med anmärkingar, sammandragne af Herman Schützerkrantz ... Stockholm, tryckte hos commissarien P.A. Brodin, 1785.*, Stockholm, 1785.

¹⁶ Mari Eyice, *An emotional landscape of devotion: religious experience in Reformation-period Sweden*, Iloinen tiede, Stockholms universitet, 2019, Turku, 2019, s. 46f.

”redskapsfunktion.”¹⁷ Därtill har idéhistorikern Tove Paulsson Holmberg framhållit att andaktslitteratur som tydligt riktade sig till havande kvinnor och barnaföderskor hade som syfte att undervisa, känslomässigt stärka och trösta blivande mödrar.¹⁸ Här överlappar andaktslitteraturen med den medicinska litteraturen. I medicinhistoriska undersökningar placeras ofta medicinska texters vetenskaplighet i centrum. Jag kommer i stället studera de medicinska handböckerna som informativa texter skrivna med syfte att tillgängliggöra information, ge råd och därmed hjälpa havande kvinnor. I detta finns det en känslomässig dimension som jag vill ta fasta på. Idéhistorikern Karin Johannisson har betonat att en viktig utgångspunkt för litterära texter är att de är interaktiva och därför formulerar ett känslopråk.¹⁹ I läkares berättelser menar Johannisson att vi kan hitta sådant som påminner om de interaktiva litterära texterna, hon skriver: ”Ibland kan patientbreven, eller journalernas råa text, inte tolkad eller litterärt tillrättalagd och länge inte förfrämligad genom vetenskaplig terminologi, skapa en mycket stark närhet till ett kännande jag.”²⁰

Det medicinska materialet jag studerar är varken brev eller journaler, men jag menar att det kännande jaget är närvarande även i handböckerna. Robert L. Weston belyser i antologin *Early Modern Emotions: An Introduction* (2017) att sjukdomar och kroppsliga tillstånd medför känslomässiga konsekvenser. För att ha chans att komma dessa diagnoser eller tillstånd nära måste historikern analysera hur de förstods, och hur patienter och läkare reagerade på dem.²¹ Detta synsätt har jag med mig i mina analyser av det medicinska källmaterialet. Religionen var dessutom en viktig aspekt i hanterandet av olika hälsotillstånd. Så har exempelvis sjukdom förståtts som Guds respons på patientens eller samhällets synder, det senare i synnerhet när epidemiska sjukdomar drabbat en befolkning.²² Detta är bara ett exempel på varför det inte går att separera medicin och religion under den tidigmoderna perioden. I vilken utsträckning förändrade tolkningar av känslor, både som fysiologiska och kognitiva fenomen, har påverkat medicinska förståelser av havandeskap – eller hur människor uttryckte känslor kring dem – är ett intressant ämne att utforska.

---

¹⁷ Stina Hansson, *Ett språk för själen: litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650-1720*, [Elektronisk resurs], Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborg, 1991 <http://hdl.handle.net/2077/38874>, s. 26, s. 89.

¹⁸ Tove Paulsson Holmberg, *Onaturlig födelse*, s. 24.

¹⁹ Johannisson 2009, s. 17.

²⁰ Johannisson 2009, s. 17.

²¹ Robert L. Weston, “Medical sources”, i (red.) Susan Broomhall, *Early Modern Emotions*, Routledge, 2017, s. 105.

²² Weston, s. 107.

Enligt Mari Eyice möjliggör studier om känslouttryck i religion att vi kan utforska olika religiösa erfarenheter i olika historiska kontexter.²³ Hennes undersökning är tidsmässigt placerad två århundraden före min men detta kan direkt appliceras på min studie. Inom känslhistoria görs antagandet att känslor skapas i sociala sammanhang, och därför är historiskt föränderliga eftersom sociala sammanhang är det. Inom fältet finns det däremot diskussion om vilken roll känslorna spelar i samhället, hur de manifesteras och hur de kan studeras.²⁴ De som studerar känslornas historia söker efter svar på vilka känslomässiga erfarenheter människor i det förflutna tampats med.²⁵ Vad kändes, uttrycktes och hur har det förändrats över tid?

Jag menar att andaktslitteraturen kan utforskas som en del av individuell religiös andakt och som ett sätt för människor att tolka känslor som uppstår under havandeskapet, och därför kommer jag att använda det som utgångspunkt i undersökningen. Jag bygger resonemanget på Stina Hanssons påstående att andaktslitteraturens uttryckskonventioner handlade om den enskildes förhållande till det gudomliga. Dessutom fanns det en fysisk närhet i litteraturen: bönerna var i regel visor som skulle sjungas eller läsas högt.²⁶ Även om bönböckerna riktade sig mot en specifik målgrupp, havande kvinnor, med syfte att väcka en viss känsla eller ge tröst för en annan är det rimligt att målgruppen *trots* den sociala kontexten kunnat känna *olika* känslor kring sitt havande tillstånd. Däremot tillhör andaktsböckerna jag utgår ifrån på många sätt en kvinnlig värld, vilket medför att den bedjande individen befunnit sig i ett sammanhang som i någon mening format henne. Därtill är det viktigt att ha i åtanke att känslor uppstår i ett sammanhang och därför också kan stå i konflikt med omgivningens normer.

3.2 Kroppens historia

Kroppens historia är ramen inom vilka flera olika perspektiv med varierande fokus på kroppslighet kan placeras. Med den kulturella och språkliga vändningen inom de humanistiska vetenskaperna på 1980-talet förändrades historievetenskapens fokus. Historikern började studera mänskliga beteenden, sjukdomar, hälsa, sexualitet, genus och även kroppens praktiker och symbolism.²⁷ Inom fältet finns det en överlappning med andra

---

²³ Eyice 2019, s. 31.

²⁴ Eyice 2019, s. 31.

²⁵ Rosenwein & Cristiani 2018, s. 1.

²⁶ Hansson 1991, s. 28.

²⁷ Willemijn Ruberg, *History of the Body*, Red Globe Press, London, 2020, s. 111.

teoretiska perspektiv som varit viktiga för historisk förståelse för kropp och sinne: medicinhistoria, genushistoria, queerhistoria och känslöhistoria till exempel. Fältet har vuxit fram ur både biopolitiska och fenomenologiska teoribildningar, med Michel Foucault och Maurice Merleau-Ponty som tongivande teoretiker. Det är den fenomenologiska traditionen som utgör utgångspunkten för den här uppsatsen. Kroppen var länge frånvarande i historieskrivningen, men innan kropp och sinne blev två polariserade antiteser var kroppen mycket viktigt i samhällslivet, eftersom den upplevdes och kontrollerades.²⁸ Forskning som fokuserat på teologi och religiösa representationer av kroppen har också bidragit mycket till fältet. Den amerikanska historikern Caroline Walker Bynum har till exempel hävdad att senmedeltida och tidigmodern katolicism betonade Marias och Jesusbarnets kroppslighet, vilket hade stor dragningskraft för människor.²⁹ I *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336* (1995) studerar Walker Bynum vad teologer historiskt ansett om kroppslig återuppståndelse för att förstå vad de tänkte om kroppen.³⁰ Hon påpekar att det redan under 1300-talet pågick ett slags teologisk-medicinsk diskussion i Europa om kroppens och själens delande. Sådana diskussioner kopplades redan då till embryologi, barnalstrande och uppståndelsen.³¹

Fenomenologin har haft stort inflytande över kroppens historia som forskningsfält och teori. Förståelse av kroppen, den egna eller någon annans, kan alltså inlemmas i ett fenomenologiskt teoretiskt ramverk. Detta har gjorts tidigare, bland annat på källmaterial i form av litterära texter från den tidigmoderna perioden. Historikern Anton Runesson, vars avhandling *Blod, kött och tårar: kroppslig upplevelse i Sverige, ca. 1600–1750* (2021) har ett fenomenologiskt angreppssätt, har påtalat att det är ett perspektiv som lämpar sig väl inte bara för att förstå den egna varseblivningen hos en individ, utan också för att undersöka ”folkflertalets erfarenhetsbaserade förståelse av hur den egna och andras kroppar fungerade.”³²

---

²⁸ Roy Porter, ”History of the Body Reconsidered” i (red.) Peter Burke, *New Perspectives on Historical Writing*, 2. ed., Polity, Cambridge, 2001.

²⁹ Porter, ”History of the Body Reconsidered”, s. 238.

³⁰ Caroline Walker Bynum, *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200-1336*, Columbia University Press, New York, 1995.

³¹ Caroline Walker Bynum, *The resurrection of the body in Western Christianity, 200-1336*, Columbia University Press, New York, 1995, s. 321.

³² Anton Runesson, *Blod, kött och tårar: kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750*, Historiska Institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 2021, s. 27.

Vad innebär det att förståelsen för andras kroppar kan antas vara grundad i en erfarenhetsbaserad förståelse av den egna kroppen?³³ Kan en läkare eller präst – utan egen biologisk förmåga att vara havande - förstå sina egna kroppsliga upplevelser genom att beskriva, och dessutom leva sig in i, en havande kvinnas kroppsupplevelse? Gör det att vi kommer närmare graviditetsupplevelsen? Erfarenhetsbaserad kroppsförståelse går förstås att applicera även på andra kroppsliga tillstånd. Kan en tvåbent förstå hur det är att ha ett ben? Kan en blind förstå hur det är att se? Mer konkret är frågan om man kan leva sig in i en upplevelse man aldrig själv kan få, för att man själv har och upplever en kropp?

Det är antagligen så att det är svårt för oss människor att leva oss in i någon annans kroppsliga upplevelse, men att vi däremot kan komma närmare den egna kroppsupplevelsen genom att jämföra den med andras och försöka förstå andras. I denna undersökning handlar den erfarenhetsbaserade förståelsen av kroppen om beskrivningar och tolkningar av kvinnors havandeskapsupplevelser. Jag kommer undersöka hur kroppen beskrivs i materialet jag studerar, vilket innebär att det i nästan samtliga fall är beskrivningar av någon annans kropp, och därtill två kroppar eftersom även det ofödda barnets kropp är föremål för dessa beskrivningar. Med detta är jag intresserad av hur man utifrån olika förståelser har förhållit sig till havande kvinnors upplevelser och känslor, och hur andra, alltså icke-havande, har förstått den gravida kvinnokroppen.

För fenomenologiska perspektiv i forskningen är Maurice Merleau-Ponty och hans teori om ”den levda kroppen” en förebild. Med ett sådant perspektiv betraktas människans varande i världen som möjliggjort av och genom kroppen. Den amerikanska filosofen Iris Marion Young har teoretiserat den levda kroppen ur ett havandeskapsperspektiv, med avstamp i Merleau-Pontys teori, men även i filosofen Julia Kristevas havandeskapsfilosofi. Young diskuterar i essän “Pregnant Embodiment: Subjectivity and Alienation” (2005) graviditetens kroppslighet. Detta kommer jag ha i åtanke i min läsning av källmaterialet. Young spinner vidare på en tidigare etablerad tes om att havandeskapet, med två individer i samma kropp, är ett projekt som utförs inom ramen för en föränderlig subjektivitet. Denna tes har förespråkats av Kristeva, men även av Jacques Lacan och Jacques Derrida.³⁴ Filosofer som ägnat sig åt graviditetens fenomenologi framhåller att i graviditet splittras jaget. En reflektion av denna

---

³³ Runesson 2021, s. 29.

³⁴ Iris Marion Young, “Pregnant Embodiment: Subjectivity and Alienation”, I *On Female Body Experience: “Throwing Like a Girl” and Other Essays*, 2005, s. 48.

upplevelse avslöjar en decentraliserad kroppsuppfattning och ett tillstånd som är en annan erfarenhet av varandet än ”jag är.”³⁵ Även den svenska filosofen Jonna Bornemark har plockat upp detta resonemang i diskussioner om relationen mellan jaget och fostret.³⁶ Hon introducerar exempelvis begreppet *dugaj* för att beskriva den gränsöverskridande identiteten och det splittrade jaget.³⁷ ”Vi glömmer att det mellan medicinsk objektivitet och individualiserad subjektivitet finns ett gemensamt existentiellt område”, skriver Bornemark.³⁸ Detta gemensamma existentiella område kan ses som spelplan för min undersökning.

Youngs och Bornemarks teorier baseras på deras egna upplevelser av graviditet. Det är inte möjligt att föra sådana resonemang i föreliggande undersökning. Däremot kan deras upplevelser jämföras med hur människorna i min undersökning beskriver och förstår havandeskapstillståndet. Till exempel kan den ”annanhet” som Young talar om – “[...] It is my feeling, my insides, and it feels somewhat like a gas bubble, but it is not; it is different, in another place, belonging to another, another that is nevertheless my body” – uppfattas vara en unik upplevelse för havande kvinnor. Men den kan beskrivas av de som inte själva besitter erfarenheten, och då eftersom alla människor antas besitta den sorts erfarenhetsbaserade förståelse för hur den egna och andras kroppar fungerar som Runesson har framhållit.³⁹

Ett närliggande forskningsområde till kroppens historia är medicinhistoria. Inom denna diskurs har ytterligare några teoretiker fungerat vägledande för de perspektiv jag utgår från i den här uppsatsen. Dessa är, förutom Anton Runesson, historikerna Barbara Duden och Fay Bound Alberti. Historikern Barbara Duden är en framstående forskare inom kroppens historia, och var en av de första att etablera forskningsfältet.⁴⁰ Hon har genom sin forskning om läkarens perspektiv på graviditetsupplevelser under 1700-talet varit mycket betydande för kroppens historia som forskningsområde, och för den här uppsatsen. Hon skriver att kvinnokroppen blir intressant för utomstående – politiken, kyrkan, medicinen – när den är havande.⁴¹ Den numera klassiska boken *The Woman Beneath the Skin* innehåller uppgifter om

---

³⁵ Young 2005, s. 49.

³⁶ Jonna Bornemark, *Jag är himmel och hav: en filosofisk undersökning av graviditet, liv och jagets gränser*, Volante, 2022.

³⁷ Bornemark, s. 68.

³⁸ Bornemark 2022, s. 9.

³⁹ Young 2005, s. 49.

⁴⁰ Föreliggande undersökning lutar sig även mot Dudens bok *Disembodying Women. Perspectives on pregnancy and the unborn* och artikeln ”Quick with Child: An Experience That Has Lost Its Status.”

⁴¹ Barbara Duden, ”Quick with child: An Experience That Has Lost its Status”, *Technology in Society*, Vol. 14, pp. 335-344, 1992, USA, s. 336.

kvinnors kroppsupplevelser, symptom och diagnoser som läkaren behandlade. I synnerhet vill Duden visa att biologisk kroppsfrståelse är kulturellt konstruerad.⁴² Hon framhåller att en historiker som undersöker havandeskap under 1700-talet måste förstå den levda erfarenheten som den förstods av dåvarande kvinnor. Det innebär att kroppsfrståelsen behöver infogas i tidens föreställningsvärld, där fysiologi och sinnlighet genom humoralpatologiska föreställningar var en gemensam apparat. Även Anton Runesson lyfter i sin avhandling frågan: hur förstod människor att kroppen fungerade? Detta blir ett nyckelord även för min undersökning, där *förståelse* för kroppen premieras framför *synen* på kroppen. Duden har dock gjort ytterligare en viktig poäng, vilken är att historikern behöver vara medveten om medicinens begränsningar.⁴³ Varken den havande kvinnan på 1700-talet, hennes läkare eller en präst som diskuterade havandeskap hade de förutsättningar som gravida och vården har idag. Historikerns uppgift blir således att undersöka kroppsfrståelsen utifrån de förutsättningar som 1700-talsmänniskorna hade.

Historikern Fay Bound Alberti har i sin bok *Matters of the Heart: History, Medicine, and Emotion* (2010) skrivit hjärtats historia som fysiskt organ och känslsymbol. Denna bok och Bound Albertis teoretiska resonemang visar pedagogiskt och insiktsfullt hur kropp och känslor hängde ihop på 1700-talet. Hjärtat var platsen där själens handlingar fanns. Så småningom utmanades denna uppfattningen av idén om den rationella hjärnan och huvudet som känslomässigt centra.⁴⁴ Inte minst visar hon hur känslor och organet hjärtat historiskt har förståtts som sammanlänkade både språkligt, psykologiskt och fysiologiskt.⁴⁵ Eftersom kroppens inre vätskor påverkade anden, vätskorna och begären och därför fordrade balans var den individuella vätskebalansen påverkad av både arv och miljö.⁴⁶ I dåtida diskussioner om fysiologi var känslorna grundade i den fysiska kroppen och mer specifikt i hjärtat.⁴⁷ Att känslor för 1700-tals individen situeras i hjärtat är av stor betydelse inte bara för den dåtida kroppsuppfattningen, utan även för att vi idag ska kunna tolka känslomässiga uttryck i äldre texter, som Mari Eyices forskning har visat, eftersom sådana texter tillkommit med en

---

⁴² Barbara Duden, *The woman beneath the skin: a doctor's patients in eighteenth-century Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991. I *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur* skriver Karin Johannisson i liknande termer: "Historisk förändring låter sig inte beskrivas inom en biologisk tolkningsram, utan inom modeller som hämtar sina former i det sociala rummet.", s. 76.

⁴³ Duden 1992, s. 341.

⁴⁴ Fay Bound Alberti., *Matters of the heart: history, medicine, and emotion*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

⁴⁵ Bound Alberti 2010, s. 18.

⁴⁶ Bound Alberti 2010, s. 19.

⁴⁷ Bound Alberti 2010, s. 20.

specifik förståelse för kroppen. Det blir viktigt för min undersökning eftersom jag i det skrivna ordet studerar förståelsen för havandeskapet som kroppsligt tillstånd, och känslorna som detta tillstånd medför eller tänktes medföra. Genom att förstå kroppen och känslorna som förenade vill jag förstå kroppsligheten som de havande kvinnorna och deras omgivning förstod den.

De ömsesidiga influenserna mellan fysiska och somatiska upplevelser var viktiga i läkares behandlingar på 1700-talet, och det var också en period då vetenskapliga diskussioner och filosofiska spekulationer om det rationella sinnets separation från den spirituella själen intensifierades.⁴⁸ Tvärtemot detta är det genom föreningen mellan kropp, själ och detta rationella sinne (en diskussion om själens och sinnets skillnad, om det finns någon, skulle kräva en uppsats i sig) som historikern kan närma sig den dåtida uppfattningen om kroppen, vilket Bound Alberti visar. Under 1800-talet separerades medicinen från religiösa och spirituella praktiker, men teorier om sinnet/själen var fortfarande knutna till religion och filosofi.⁴⁹ För att förstå hur havandeskapsupplevelsen uppfattades måste vi hålla oss i 1700-talets föreställningsvärld, där medicin och religion var en syntes, även om det inom syntesen förstås fanns utrymme för variationer. I min undersökning lutar jag mig mot Bound Albertis resonemang för att tolka denna syntes och beskriva förståelsen för kropp och känsla. Lika lite som religion och medicin på 1700-talet var åtskilda, var kroppen och känslorna det.

4. Källdiskussion

4.1 Källmaterial och metod

Uppsatsens huvudmaterial är nio tryckta skrifter publicerade från 1698 till 1803, fyra religiösa och fem medicinska. Undersökningsperioden börjar 1698 med Johan Collinders religiösa uppbyggelsebok *Nödig tröst och underwisning för äckta hafwande qwinnor* (1698) som är en bearbetning och översättning av ett par tyska verk.⁵⁰ Även Johannes Cundicius andaktsbok *Andelig pärle-skrud* (1698) är översatt från tyska till svenska av psalmförfattaren Johannes Petraeus.⁵¹ *Christelige fruentimers andelige dygde-spegel* (1731) är även den översatt från tyskan, skriven av prästen och psalmförfattaren Salomon Liscovius och översatt av Daniel

---

⁴⁸ Bound Alberti, s. 37.

⁴⁹ Bound Alberti, s. 38.

⁵⁰ Hädanefter *Nödig tröst och underwisning*.

⁵¹ Full titel är *Andelig pärle-skrud eller det christoflige Gud- och dygdälskande fruentimbrets alldraädlaste kropps- och siäle-zirat...* Jag benämner den enbart som *Andelig pärle-skrud*.

Trautzel.⁵² Att den svenska andaktslitteraturen huvudsakligen är en översättningslitteratur avspeglas i materialet. Av de 127 verk som utgör den tryckta svenskspråkiga andaktslitteraturen från perioden 1650–1720 är det bara 32 verk som har svenska författare. Trettio av dessa är författade av män, två av kvinnor.⁵³ Urvalet av materialet styrs av undersökningens syfte och begränsas till de verk som behandlar uppsatsens ämne. Motiveringen till att använda böcker tryckta under sent 1690-tal är att de lästes under det efterföljande 1700-talet, vilket även böckernas utgivning vittnar om.

Det medicinska materialet utgörs av fem handböcker i förlossningskonst och mödravård. Handböckerna har syftet att informera havande kvinnor om deras tillstånd eller undervisa och handleda barnmorskor. Jag kommer, delvis eller i sin helhet, undersöka följande: *Hafwande qwinners förnuftiga omsorg för sig och Sina ofödda Barns Lif och Hälso* (1748) som är en översättning till svenska från en bok av den tyska medicinaren Balthasar Ludwig Tralles, *Märkvärdiga händelser i den praktiska förlossningsvetenskapen* (1785)⁵⁴ av Herman Schützerkrantz, *Om nuvarande sätt att sköta barnsängs-hustrur* (1787),⁵⁵ *En kort, men nyttig underrättelse för barnaföderskor* (1795) och *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten, att rätt och förnuftigt vårda hafwande, barnaföderskor, barnsängs-hustrur och nyfödda barn* (1803),⁵⁶ alla tre av Caspar Trendelenburg. Den sistnämnda är värdefull för undersökningen eftersom boken baseras på Trendelenburgs yrkesliv under 1700-talet.

För att bredda analysen används följande kompletterande material: *Oeconomia* (1632) av Johannes Mathesius, Karl XII:s Bibel (1703), *Reglemente och förordning, för jordegummorne vti Stockholm vppå höga öfwerhetens befalning och approbation* (Collegium Medicum, 1711), *The twenne gudfruchtige i sitt kall trogne, och therföre af Gudi wäl belönte jordegummor Siphra och Pua* (1719) av Johan von Hoorn, den svenska hovpredikanten Magnus Sahlstedts *Biblisk Qwinno-Spegel* (1723), Carl von Linnés sexualföreläsningar som är sammanställda i *Collegium Medicum: Om sättet att tilhopa gå*,⁵⁷ Johan Kiernanders *Utkast till medicinal-lagfarenheten* (1776), Kungliga Reglementet 1777 som är digitaliserat av Umeå

---

⁵² Liscovius andaktsbok publicerades många gånger, första gången 1695, och är alltså ett fint exempel på andaktslitteraturens utgivning, värde och användning.

⁵³ Catharina Gyllenstierna och en okänd kvinna under signaturen "M.N.B". Hansson, s. 53.

⁵⁴ Hädanefter *Märkvärdiga händelser*.

⁵⁵ Hädanefter *Om nuvarande sätt*.

⁵⁶ Hädanefter *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten*.

⁵⁷ Enligt Gunnar Broberg dateras *Om sättet att tilhopa gå* till något av åren före 1741. Se Claes Ekenstam, *Kroppens idéhistoria: disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950*, Gidlund, Göteborg Univ., Hedemora, 1993.

universitet,⁵⁸ Wecko-Skrift för läkare och naturforskare, band I–II (1781) och V–VI (1784–1785), *Hand-bok för barnmorskor* (1782) av professorn i obstetrik Johan Kraak och *Läkare-grunder* (1782) översatt av Roland Martin efter Hebenstreits *Anthropologia forensis*.

Undersökningen är en hermeneutiskt tolkande textanalys. För att skapa en förståelse för relationen mellan religion och medicinsk vetenskap krävs både en översikt och en fördjupning i de två perspektiven. I stället för att separera den medicinska litteraturen från den religiösa betraktar jag böckerna som en gemensam litteratur som vänder sig utåt mot sin läsande publik. Jag kommer leta efter formuleringar i texterna som syftar till olika känslouttryck, funderingar kring kropp och själ och explicita skildringar av vad som sker med den havande och födande kroppen. Det kan till exempel handla om en läkare som rapporterar om en havande kvinnas tillstånd eller en religiös text som erbjuder kvinnan tröst eller identifikation. Olika texttyper erbjuder alltså olika tolkningsramar. Min önskan var inledningsvis att undersöka havande kvinnors egna upplevelser av havandeskap, men då källmaterialet från tidsperioden är mycket begränsat i det avseendet har studien i stället den fråga jag redan presenterat: att utforska hur människor försökte förstå den havande kvinnans kroppsliga och känslomässiga upplevelser i en religiös och medicinsk diskurs.

Det är svårt för nutidsmänniskan att förstå upplevelser av havandeskap i äldre tid. Den franska historikern Jacques Gélis menar att detta är på grund av att kvinnor sa mycket lite, ibland inget alls, om sitt tillstånd: "[...] her hopes and fears and everyday attitudes are revealed to us only incidentally by doctors", skriver Gélis. Jag tror däremot inte att historiker idag säkert kan påstå att en läkare på 1700-talet "i förbigående" dokumenterade något en kvinna berättade om sitt havandeskap. Läkarna var i allra högsta grad intresserade av havandeskap och obstetrik, som exempelvis organiseringen av förlossningsvården vittnar om. Det är däremot viktigt att ha i åtanke vad Gélis också har framhållit, nämligen havandeskapets paradox. Denna paradox är att graviditet och barnafödande betraktats som "kvinnogöra" men i historiska källor är det män som diskuterar det och informerar om det. Dessa män kom från urbana platser, hade kunskap och utbildning men också ofta bristfällig förståelse för vad det innebär att vara gravid. Samtidigt hade 1700-talsläkarna en stor lust och ett enormt intresse för vetenskap,

---

⁵⁸ Utdrag Utur alla ifrån 1776 års slut utkomne Publique Handlingar, Placater, Förordningar, Resolutioner och Publicationer som Riksens Styrsel samt inwärtens hushållning och Författningar i gemen, lemwäl och Stockholms Stad i synnerhet angå: Med et fullkomligt Orda-Register öfwer des Innehåll; Jemte Förteckning, efter årtalen, på alla de Publique handlingar och Acter, som denna Ellofte Delen innehåller.

vilket påverkade deras betraktelsesätt.⁵⁹ Jag menar att läkarna som skrev de medicinska handböckerna verkligen intresserade sig för havandeskapet och för att skapa bättre förutsättningar för havande och födande kvinnor. Kanske var intresset stort inte bara på grund av medicinarens vetgirighet, utan just för att det är svårt att beskriva det havande tillståndet?

Tidigmoderna kvinnors egna upplevelser av att vänta barn är svåråtkomliga. Sådana vittnesmål begränsas främst till adliga kvinnor, men var ovanliga att dokumentera också för dessa, trots att de var flitiga brevskrivare och dagboksförfattare. Ett exceptionellt undantag är Cristina Charlotta Hiärne, vars dagbok inledde uppsatsen. Dagboken är digitaliserad av forskningsprojektet Gender and Work och tillgänglig via deras databas. Dagboken är en stor tillgång, och trots att förlossningsberättelsen i den inte är tillräckligt omfattande för att vara undersökningens huvudsakliga källmaterial baseras uppsatsens tematik på Hiärnes anteckningar.

4.2 Litteraturgenrerna

Eftersom jag rör mig mellan två genrer och därmed olika retoriker anser jag det lämpligt att beskriva de båda genrernas ändamål. I följande avsnitt redogör jag därför för andaktsböckerna respektive de medicinska handböckernas funktion.

4.2.1 Andaktsböckernas funktion

Religiöst uppbygglig litteratur var en av de mest utbredda texttyperna för enskilt bruk i Sverige under den tidigmoderna perioden. I denna genre finns andakts- och bönelitteraturen.⁶⁰ Andaktslitteraturen började spridas till Sverige från det sena 1500-talet och framåt, och blev vanligt förekommande under 1600-talet. Verken kännetecknas av den individuella religiösa upplevelsen och stod i kontrast till religiös litteratur som förut dominerat i Sverige genom att adressera Gud och Kristus.⁶¹ Den svenska andliga litteraturen genomgick en storhetstid under 1700-talet, som hade efterverkan även under följande århundraden.⁶² Andaktsböckerna tog en mer individualiserad form, med handledningar för nattvardsgäster, dödsberedelseböcker och bönböcker för krigsmän, för resande och för havande kvinnor.

---

⁵⁹ Jacques Gélis, *History of childbirth: fertility, pregnancy and birth in early modern Europe*, Polity Press, Cambridge, 1991, s. 45.

⁶⁰ Hansson 1991, s. 22.

⁶¹ David Lindquist, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet, med särskild hänsyn till bön-, tröste-, och nattvardsböcker*, Akademisk avhandling, Uppsala 1939, s. 258, Hansson 1991, s. 25.

⁶² Lindquist 1939, s. 3.

I takt med att andaktslitteraturen under den första halvan av 1700-talet spred sig även utanför adliga kretsar blev den alltmer folkslig, varför jag menar att den går att betrakta som del av en populariserad litteratur som tydligt riktar sig mot en bred läsekrets.⁶³ Andaktslitteraturen var främst en kompilatorisk och traditionsberoende genre. Andaktsböcker var populära i Tyskland långt innan genren slog igenom i Sverige, och särskilt mot slutet av 1600-talet kom många verk som i synnerhet riktade sig mot kvinnor.⁶⁴ Bibelallusioner och välkända bibliska tematiker utgör en stor del av böckerna i andaktslitteraturen för havande kvinnor. Denna litteratur var en del av en ny sensibilitetstrend, vilket förde med sig en tematisk allmän ”spiritualisering” av den världsliga litteraturen.⁶⁵ Sensibilitet framträdde som begrepp under 1700-talet och representerade en öppenhet till att känna. Begreppet syftade på kroppens sensoriska respons till stimuli utifrån, vilket gjorde människan till en i grunden upplevelsebaserad individ.⁶⁶ Under 1700-talet förknippades exempelvis melankoli med en stark kroppslig upplevelse.⁶⁷

Stina Hansson, som har forskat djupgående om svensk andaktslitteratur, menar att det finns ett tydligt släktskap mellan viktiga motivkomplex inom sensibilitetens tradition och centrala kristna myter: den kristnes situation i världen och förhållande till det gudomliga, människosjälens och den syndfulla världen, familjeband och människornas barnskap hos Gud. Historikern Katrina O’Loughlin menar att det under perioden fanns en avgörande skillnad mellan sådan kognitiv känslighet som förknippas med känslor av självreflektion och fysiska känslor. Dess subtila distinktioner var viktiga för personlig förståelse av de egna känslomässiga reaktionerna.⁶⁸

Hansson skriver att motivens förhållande till sensibiliteten möjliggör antagandet att andaktslitterära texter inte bara har en särskild tematik, utan att de också följer språkligt litterära uttrycksmodeller för genren.⁶⁹ Ann Öhrberg har därtill framhållit att litteraturen vid denna tid fyllde både en nyttofunktion och en representativ funktion. Öhrberg menar att en utåtriktad litteratur kan ses som en direkt del av det offentliga livet och som ett uttryck för

---

⁶³ Hansson 1991, s. 27.

⁶⁴ Hansson 1991, s. 54, Lindquist 1939, s. 177.

⁶⁵ Hansson 1991, s. 22.

⁶⁶ Katrina O’Loughlin, ”Sensibility” i Susan Broomhall (red.), *Early modern emotions: an introduction*, Routledge, London, 2017.

⁶⁷ Karin Johannisson, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Bonnier, Stockholm, 2009, s. 15.

⁶⁸ O’Loughlin, ”Sensibility”, s. 79f.

⁶⁹ Hansson 1991, s. 22–24.

samtida diskussioner som stod i nära förbindelse med kyrkan, universitetet och statsapparaten.⁷⁰ Samtidigt som andaktsböckernas popularitet ökade under 1700-talet förändrades hela det svenska litterära systemet. Att bokmarknaden expanderade under perioden för undersökningen är viktigt för att förstå litteraturens syfte. Dels ökade intresset för ”förströelselitteratur” under 1700-talet, dels blev aktörerna inom det litterära systemet (boktryckare, bokhandlare och förläggare) fler. Sverige fick kommersiella lånebibliotek, och utgivning av olika periodiska publikationer inleddes.⁷¹ Boktryckaren Lars Salvius, som bland annat gav ut *Hafwande qwinnors förnuftiga omsorg*, startade 1775 Sveriges första lånebibliotek.⁷² Öhrberg skriver att detta är exempel på att en bokmarknad i modern mening började växa fram. Inom denna bokmarknad fanns det en efterfrågan, och ett utbud, på litteratur för havande kvinnor.

Stora delar av den dåtida andaktslitteraturen kan kategoriseras som brukslitteratur. Texterna hade en ”redskapsfunktion” och litteraturen var redo att brukas. Det fanns alltså ett tydligt och uttalat syfte med andaktsböckerna – de var till för att *användas*, snarare än för att *läsas*. Som brukslitteratur var andaktsböckerna till för ständigt och upprepat bruk och liknar på så vis undervisningslitteratur. Denna senare genre strävar emellertid efter att till slut vara obehövlig, efter att mottagaren lärt sig vad den ska. Andaktslitteraturens undervisande inslag tog aldrig slut, den var så att säga ”ofärdig” och den kristne kunde praktisera dess lärdomar varje dag, i livets olika skeden.⁷³

4.2.2 De medicinska handböckernas funktion

Under 1500-talet utkom de första folkbildande böckerna om barnafödande. De riktade sig främst till kirurger och barnmorskor, men många läkare ansåg också att havande kvinnor borde handledas i hur de skulle förhålla sig till att vänta och föda barn.⁷⁴ I Sverige blev medicinvetenskaplig populärlitteratur i form av hälsoupplýsningar verkligt populära under 1700-talet. Sådana hälsoupplýsningar kunde innehålla information om sjukdomar, vad ett

---

⁷⁰ Öhrberg 2001, s. 50.

⁷¹ Öhrberg 2001, s. 50.

⁷² Lars Salvius: https://sv.wikipedia.org/wiki/Lars_Salvius läst 23-05-07.

⁷³ Hansson 1991, s. 70.

⁷⁴ Nils Uddenberg, *Lidande och läkedom I Medicinens historia fram till 1800*, Fri Tanke, Lidingö, 2015, s. 285. En tidig sådan europeisk handbok för havande är Eucharius Rösslins (ca. 1460-1526) *Die Swangern Frauen und Hebammen Rosengarten* som gavs ut 1523.

apotek borde innehålla och kurer för barnsjukdomar.⁷⁵ Till denna genre hörde också böcker om barnuppfostran och barnavård, mycket i linje med det samtida upplysningsidealet. Denna typ av litteratur riktade sig till borgerskapet och de övre klasserna. Läkare ansåg sig ha den rätta kunskapen om hur barn skulle skötas och fostras, och framträder som författare till många sådana verk. Jag ska inte studera sådan uppfostrings- eller rådgivningslitteratur, men det är viktigt att poängtera att texterna som undersöks har uppfostrande och rådgivande element i sig.

Under 1700-talets senare del började förlossningsvetenskapen successivt institutionaliseras och fler läkare utbildades i obstetrik.⁷⁶ I 1765 års verksamhetsberättelse från Collegium Medicum - samfundet som skulle bevaka medicinalväsendet och erbjuda undervisning i exempelvis anatomi, botanik, farmaci och obstetrik under 1600-1800-talen - poängteras det att obstetriskt utbildade provinsialläkare och stadsfältskärer bör ”kunna nödtorfteligen undervisa beskedliga hustrur i landsorten, och underrätta dem i deras skyldigheter til menighetens bästa.”⁷⁷ Obstetrikern hade alltså i uppdrag att undervisa ”beskedliga hustrur” i att förlösa barn, och dessa duktiga kvinnor hade i sin tur en skyldighet gentemot sina havande medmänniskor att ställa upp vid en förlossning.

Johan von Hoorn var ledande i projektet att undervisa ”hjälpgummorna” och etablera en organiserad svensk förlossningsvård. Han skrev *Den Swenska Välöwade Jorde-Gumman* (1697) som en handbok för barnmorskor som genomgick praktisk utbildning.⁷⁸ Von Hoorn jämförde barnmorskorna med hantverkare – skomakare, skraddare och fältskärer till exempel – och menade att de, i likhet med dessa andra yrkesgrupper, skulle lära sitt yrke från grunden.⁷⁹ Barnmorskorna tillhörde ett eget skrå och utövade en egen konst – förlossningskonsten. Von Hoorn var också en tidig förespråkare för folkbildningen. Hans *Siphra och Pua* är den förenklade versionen av *Jorde-Gumman*. Boken blev ”den lilla barnmorskeundervisningen” och fanns kanske i läskunniga hem där barn väntades. Obstetrisk facklitteratur var på 1700-talet främst av praktiskt-medicinskt slag, baserad på individuell erfarenhet och egna observationer. I synnerhet intresserade sig medicinarna för

---

⁷⁵ Se exempelvis Johan Anders af Darelli, *Socken-apothek och någre hus-curer, utgifne under kongl. collegii medici öfwerseende och besörjande. (Joh. Andr. Darelus.)* Stockholm, tryckt hos Nyström och Stolpe, 1760, Stockholm.

⁷⁶ Christina Romlid, *Makt, motstånd och förändring: vårdens historia speglad genom det svenska barnmorskeväsendet 1663-1908*, Vårdförb., Uppsala univ., Stockholm, 1998, s. 86.

⁷⁷ Romlid, s. 88.

⁷⁸ Uddenberg 2015, s. 291.

⁷⁹ Romlid 1998, s. 55.

”onaturligheter.”⁸⁰ En som tillhörde yrkesgruppen var Herman Schützerkrantz. Schützerkrantz var förlossningsläkare hos kronprinsessan Lovisa Ulrika när den svenska medicinen var under sin mest expansiva utvecklingsfas dittills och var en flitig skribent och åsiktsmakare.⁸¹ Han översatte bland annat den berömde franska kirurgen Jean Louis Petits avhandling, med svensk titel *Den berömde Herr A. Petit's avhandling om mekanismen af Barn-förlossningar, deras orsaker och beskaffenhet* (1768). Schützerkrantz skrev två egna böcker om havandeskap och förlossningskonst, varav redan nämnda *Märkvärdiga händelser i den praktiska förlossningsvetenskapen* utgör underlag för uppsatsen. Schützerkrantz refererar upprepade gånger till kirurgen Francois Mauriceau och ”vår afledne von Horn”, han tycks ha haft stora förebilder i båda två.⁸² Franske Mauriceau var en ledande obstetriker under 1600-talet. Hans lärobok *Traité des es Maladies des Femmes grosses et accouchee* (1668) är en av de viktigaste källorna till barnafödande under tidigmodern tid. Boken trycktes många gånger och användes av svenska förlossningsläkare. I boken introducerade Mauriceau bland annat ett tillvägagångssätt för att underlätta framfödandet av huvudet i en sätesbjudning. Ingreppet kallas fortfarande ”Mauriceaus handgrepp.”⁸³

Caspar Trendelenburg hade liknande förhoppningar som föregångaren von Hoorn. Han skrev tre undervisningsböcker för barnafödorskor om hur de skulle uppföra sig och vårdas, och en lärobok för barnmorskor som ligger utanför tidsramen för denna undersökning. I *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten* motiverar Trendelenburg sitt arbete med att han vill agera som ”allmänhetens Rådgifware” och att hans yrkeserfarenhet fått honom att förstå vikten av folkbildning: ”Detta och det werkelige behof Allmänheten har af en praktisk handbok på vårt modersmål, rörande Barnaförloßningar, har förmått mig, ehuru owand att wara författare, att utgifwa deßa på 25 års egen erfarenhet grundade Underrättelser och Råd,” skriver Trendelenburg.⁸⁴

Förlossningsläkarna försökte inte bara nå ut till allmänheten med sina råd till havande kvinnor. År 1781 började den första svenska facktidskriften ges ut: *Wecko-Skrift för Läkare*

---

⁸⁰ Romlid 1998, s. 88.

⁸¹ Herman Schützerkrantz, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6422>, svenskt biografiskt lexikon (art av Margareta Åman), läst 2023-02-22.

⁸² Schützerkrantz, s. 129.

⁸³ Uddenberg 2015, s. 290.

⁸⁴ Caspar Trendelenburg, *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten, att rätt och förnuftigt vårda hafwande, barnafödorskor, barnsängs-hustrur och nyfödda barn; författade af C. Trendelenburg ... Lund, 1803. Tryckt hos prof. doktor Johan Lundblad, på författarens: eget förlag., Lund, 1803, s. 3–4.*

och Naturforskare. Initiativtagare till tidskriften var barnmorskeläraren Johan Kraak och dennes kollega kirurgen Anders Johan Hagströmer.⁸⁵ Tidskriften, och dess efterföljare *Vetenskapshandlingar för läkare och fältskärer* som kom 1793, hade dels syftet att fungera som informationskälla, dels att väcka opinion i hälso- och sjukvårdsfrågor.⁸⁶

5. Forskningsläge och kontext

5.1 Tidigare forskning om havandeskap och obstetrik

Reproduktionshistoria är idag ett omfattande och internationellt fält. Med det följer flera olika historievetenskapliga och idéhistoriska perspektiv. Inledningsvis fokuserade forskning om den tidigmoderna tiden mycket på framväxten av manliga förlossningsläkare och barnmorskors villkor. De senaste trettio åren har fältet utvidgats, och många forskare har ägnat sig åt att utforska sociala och kulturella fenomen och processer som präglade tiden och dess förhållningssätt till graviditet och födande. I och med uppsatsens fokus på religiös-medicinska diskussioner följer en forskningsbakgrund i både medicinhistoriska och religionshistoriska studier. I detta avsnitt redovisar jag denna bakgrund och kontextualiserar sådant som är relevant för att skapa en god introduktion till den efterföljande analysen av källmaterialet.

Internationellt har Jacques Gélis *History of Childbirth: Fertility, Pregnancy and Birth in Early Modern Europe* (1991), Adrian Wilsons *The Making of Man-Midwifery: Childbirth in England, 1660-1770* (1995) och Laura Gowings *Common Bodies: Women, touch and power in seventeenth-century England* (2003) varit stilbildande och därav viktiga vägvisare i hur historia om den tidigmoderna kvinnokroppen kan skrivas. Jacques Gélis undersöker barnafödandets komplexitet i det tidigmoderna Europa och hur barnmorskors arbete påverkades av tidens praktiker, religiösa och folkloristiska uppfattningar och tabun.⁸⁷ Adrian Wilson studerar 1700-talets förändrade obstetriska arbetslandskap, där män klev in i förlossningsrummen och blev auktoriteter inom barnafödande, vilket Wilson menar delvis berodde på ett skifte i genusrelationer under perioden. Framför allt framhåller undersökningen att havandeskap och barnafödande är både en kroppslig och social situation som hela tiden interagerar.⁸⁸ Laura Gowing fokuserar genom brev, populärlitteratur och rättsmaterial på hur kvinnor under tidigmodern tid förstod och upplevde sina egna kroppar. I undersökningen lyfts

---

⁸⁵ Romlid 1998, s. 89.

⁸⁶ Romlid 1998, s. 89.

⁸⁷ Gélis 1991.

⁸⁸ Adrian Wilson, *The making of man-midwifery: childbirth in England 1660-1770*, UCL Press, London, 1995.

framför allt tidens förståelse för reproduktion och sex – inom äktenskapet, utanför det och i form av våldtäkt – fram.⁸⁹ I en svensk kontext har bland andra Claes Ekenstam i *Kroppens idéhistoria: disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700-1950* (1993) visat hur svenska attityder till kroppen varierade mellan 1700–1950. I synnerhet Ekenstams resonemang om fysisk kärlek har varit viktigt för undersökningen.⁹⁰

Ytterligare en betydelsefull bok är Barbara Duden's *The Woman Beneath the Skin*. Boken var med sitt fokus på kroppen som en plats för historiska undersökningar nydanande när den kom. I undersökningen, som handlar om den tyska läkaren Johannes Storchs mottagning i samhällena Sachse-Eisenach och Sachse-Gotha 1721–1740 studerar Duden cirka tjugo års anteckningar av Storch, där han redogör för sina patienter och deras sjukdomstillstånd. Duden betraktar källmaterialet som läkarens försök att förstå kroppen genom patienternas berättelser. I synnerhet karaktäriseras kvinnornas kroppar av dess flödesprocesser, kroppens insida var osynlig men den upplevdes genom rörelse.⁹¹

I många århundraden uppfattades kvinno- och manskroppen som anatomiskt likvärdiga. Skillnaden, trodde man, var att kvinnors könsorgan fanns inuti kroppen i stället för utanpå. Thomas Laqueur har i sin numera klassiska bok *Om könens uppkomst: hur kroppen blev kvinnlig och manlig* (1994) kallat denna äldre uppfattning av kön och genus för enkönsmodellen. Innan 1600-talet var kön en sociologisk kategori, menar Laqueur.⁹² Denna modell var livaktig ända in på 1700-talet då kvinnokroppen omtolkades och biologiska skiljaktigheter separerade två kön från varandra. Fram till dess hade sexuell upphetsning varit central för förståelsen av befruktning. Den vanliga uppfattningen var att det krävdes orgasm från både mannen och kvinnan för att en kvinna skulle bli gravid.⁹³ En kvinnas natur var bestämd av faktumet att hon kunde bli havande och föda barn. Mary Fissell har i ”Gender and Generation: Representing Reproduction in Early Modern England” (1995) visat att det i engelska handböcker om barnafödande och havandeskap innan 1682 inte fanns några referenser överhuvudtaget till kvinnans vagina. Reproduktion uppfattades som något

---

⁸⁹ Laura Gowing, *Common bodies: women, touch and power in seventeenth-century England*, Yale University Press, New Haven, Conn., 2003.

⁹⁰ Ekenstam 1993, s. 184f.

⁹¹ Barbara Duden, *The woman beneath the skin: a doctor's patients in eighteenth-century Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991

⁹² Thomas Laqueur, *Om könens uppkomst: hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, B. Östlings bokförl. Symposion, Stockholm, 1994, s. 21.

⁹³ Ekenstam 1993, s. 188.

pågående inuti kvinnan, visserligen i livmodern, men utan någon yttre påverkan.⁹⁴ På 1700-talet började män och kvinnor betraktas som olika. Det var då som kvinnor började anses vara styrda av sin livmoder, svaga, asexuella och oberäkneliga.⁹⁵ Livmodern sades vandra i kroppen, vilket skapade obalans, och menstruationen hade en renande effekt på den annars orena kvinnokroppen.⁹⁶

Att dessa uppfattningar hade spridning i Sverige under 1700- och 1800-talen har etnologen Denise Malmberg uppmärksammat i sin avhandling *Skammens röda blomma: menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition* (1991). Hon identifierar hur menstruationsblodet fick nya funktioner i och med William Harveys upptäckt av blodcirkulationen 1628. Tack vare Harveys upptäckt kunde man konstatera sambandet mellan menstruationen och kvinnans äggstockar.⁹⁷ I äldre svensk folklig uppfattning om menstruationens funktion fanns två framträdande föreställningar. Dels att blodet, i enlighet med den galenska modellen, fungerade som en reningsprocess (menstruationen kallades frekvent för ”rening”), dels att menstruationen spelade en viktig roll i reproduktionen. Om man önskade bli havande rekommenderades den sexuella akten att ske i anslutning till kvinnans menstruation.⁹⁸ Därtill präglade Gamla Testamentets uppfattning om menstruationen och orenhetsbegreppet den medicinska traditionens uppfattningar.⁹⁹

Under sent 1990-tal och tidigt 2000-tal uppvisade svensk forskning något av en vurm för obstetrikens historia och barnmorskeväsendets utveckling. Redan 1970 hade Pia Höjeberg, själv barnmorska, skrivit *Jordemor, barnmorska och barnaföderska: Barnafödandets historia i Sverige*, i vilken hon gör en historisk genomgång av barnmorskans roll och arbetsvillkor. Under 1990-talet kom två socialhistoriska avhandlingar om barnafödande i Sverige från den tidigmoderna perioden och fram till 1900-talet som gränsar till min undersökning. I *Barnmorskan och läkaren: Kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920* (1996) beskriver Öberg hur mödravård och förlossningskonsten utvecklades under förra

---

⁹⁴ Mary Fissell, ”Gender and Generation: Representing Reproduction in Early Modern England”, *Gender & History*, Vol.7 No.3 November 1995, pp. 433-456., s. 440. Vagina är det latinska ordet för just svärdslida.

⁹⁵ Gowing 2003, s. 2.

⁹⁶ Carolyn Corretti & Sukumar P. Desai, “The Legacy of Eve’s Curse: Religion, Childbirth Pain, and the Rise of Anesthesia in Europe: c. 1200-1800, s. 185. Etienne Van de Walle, 'Flowers and fruits: two thousand years of menstrual regulation', *The journal of interdisciplinary history (Print)*., 28 (1997):2, s. 183-203, 1997, s. 186.

⁹⁷ Denise Malmberg, *Skammens röda blomma – Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition*, Uppsala, 1991, s. 40.

⁹⁸ Malmberg 1991, s. 67f.

⁹⁹ Malmberg 1991, s. 43.

sekelskiftet och blev en integrerad del av sjukvården.¹⁰⁰ I *Makt, motstånd och förändring: Vårdens historia speglad genom det svenska barnmorskeväsendet 1663–1908* (1998) presenterar Christina Romlid hur vården institutionaliserades i Sverige och bidrog till att en ny mödravård tog form.¹⁰¹ Tack vare Romlids avhandling har jag kunnat placera min undersökning i en politisk och social kontext, vilket har skapat en grundläggande förståelse för min studie. En senare, men lika viktig, forskningsinsats är Kirsi Vainio-Korhons *De Frimodiga: Barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet* (2016), som undersöker barnmorskors utbildning och arbete i det svenska riket under 1700-talet.¹⁰² Redan på 1680-talet började barnmorskors verksamhet i Sverige att regleras. Livläkare Urban Hiärne, Stinas svärfar, presenterade 1682 en organisations- och finansieringsplan för förlossningsvården, utarbetad på uppdrag av drottning Ulrica Eleonora. Hiärne ville upprätta ett offentligt barnbördshus där barnmorskeutbildning skulle bedrivas.¹⁰³ Hiärne motiverade sin plan med att det skulle minska barna- och mödradödligheten, och förbättra mödrarnas hälsa.¹⁰⁴ Till följd av Hiärnes planer engagerade sig myndigheterna mer i barnmorskeverksamheten, men det dröjde innan idén blev verklighet.

I maj 1712 svor arton utbildade barnmorskor sin ämbetsed på Stockholms rådhus.¹⁰⁵ I samband med examinationen infördes det från 1711 nya utfärdade reglementet för barnmorskor i det svenska riket.¹⁰⁶ Reglementet var en del av 1700-talets nya organisering av förlossningsvården och utbildningen den tidigaste yrkesutbildningen för svenska kvinnor.¹⁰⁷ Reglementet byggde på tidigare förordningar och var utarbetat av stadsläkare Johan von Hoorn ”efter andra länders exempel.”¹⁰⁸ 1686 hade en förordning utfärdats av Stockholms magistrat som även den fastställde att barnmorskan skulle vara edsvuren och examineras av stadsläkaren, vilket innebar en säkrare vård för havande kvinnor.¹⁰⁹ 1711 års nya utbildning kopplades till samtidens vetenskapliga och politiska ideal, där ny kunskap betraktades som

---

¹⁰⁰ Lisa Öberg, *Barnmorskan och läkaren: kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870-1920*, Ordfront, Stockholm universitet, Stockholm, 1996.

¹⁰¹ Nämnvärt är att dessa två titlar 2008 följdes av avhandlingen *Maktfyllda möten i manliga rum. Debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960-1985* av Christina Jansson.

¹⁰² Kirsi Vainio-Korhonen, *De frimodiga: barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*, Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 2016.

¹⁰³ Romlid 1998, s. 46.

¹⁰⁴ Romlid 1998, s. 48.

¹⁰⁵ Romlid 1998, s. 60.

¹⁰⁶ Vainio-Korhonen 2016, s. 21, Romlid 1998, s. 60.

¹⁰⁷ Vainio-Korhonen 2016, s. 21.

¹⁰⁸ Romlid 1998, s. 57.

¹⁰⁹ Pia Höjeberg, *Jordemor: barnmorskor och barnaföderskor i Sverige : [ett stycke gömd kvinnohistoria]*, Gidlund, Stockholm, 1981, s. 58.

den främsta källan till lycka och välstånd för en nation.¹¹⁰ Tron på naturvetenskapen stod i centrum för detta samhällsnyttiga utvecklingsprojekt. Forskningen har också närmat sig havandeskapsdiskussioner från ett rättshistoriskt perspektiv. Eva Bergenlöv har i avhandlingen *Skuld och oskuld: barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680-1800* (2002) studerat hur berättelser om mödrars skuld och oskuld konstruerades i samband med barnamord.¹¹¹ I *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige* (1999) undersöker Inger Lövkrona fall av barnamord i domboksprotokoll, för att komma nära barnamörderskans handlingar och känslor.¹¹²

Ett forskningsbidrag som varit viktigt för undersökningen är Tove Paulsson Holmbergs idéhistoriska doktorsavhandling *Onaturlig födelse: Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmat 1680–1730*. I avhandlingen studeras Johan von Hoorns efterlämnade skrifter. Paulsson Holmberg undersöker hur religiösa och medicinska föreställningar tillsammans formade bilden av födelsen och hur dessa föreställningar påverkade den obstetriska praktiken. Avhandlingen är en av få svenska studier som har ett medicin-religiöst perspektiv på havandeskap, men den skiljer sig från min uppsats eftersom Paulsson Holmberg är intresserad av formativa praktiker och epistemisk-obstetrisk auktoritet.¹¹³

Samtidigt som barnmorskeyrket stärktes under 1700-talet klev manliga förlossningsläkare in i de tidigare kvinnodominerade förlossningssammanhangen, ett fenomen som forskningen i synnerhet har intresserat sig för. De första stegen mot en mer legitim förlossningsvård under 1600-talet gjorde att intresserade läkare och kirurger kunde engagera sig i obstetrik och gynekologi. Detta skedde i Sverige såväl som i övriga Europa.¹¹⁴ Adrian Wilson har kallat förändringen för ”medikaliseringen av barnafödande.”¹¹⁵ Den nya förlossningsläkaren tillkallades till så kallade ”onaturliga förlossningar”, det vill säga förlossningar som inte fortlöpte som de skulle. Barnmorskan ansvarade på många platser i Europa under 1700-talet

---

¹¹⁰ Vainio-Korhonen 2016, s. 21.

¹¹¹ Eva Bergenlöv, *Skuld och oskuld: Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, Lund, 2002.

¹¹² Inger Lövkrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historisk Media, Lund, 1999.

¹¹³ Tove Paulsson Holmberg, *Onaturlig födelse: Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmat 1680–1730*, Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, Humanistiska fakulteten, Lunds universitet, Lund, 2017, s. 46.

¹¹⁴ Wilson 1995, s. 5. Vainio-Korhonen 2016, s. 19. Paulsson Holmberg 2017, s. 15.

¹¹⁵ Wilson 1995, s. 3.

fortfarande för naturliga förlossningar. Under perioden började emellertid även detta successivt att förändras.¹¹⁶

Vid 1700-talets mitt bestod den svenska läkarkåren av mindre än femtio läkare. Ett par av dem förekommer direkt eller indirekt i uppsatsen: Johan von Hoorn, Carl von Linné, David von Schulzenheim och Olof Rudbeck d.y. till exempel. Även Caspar Trendelenburg tillhörde läkarkåren, han var stadsläkare i Karlshamn och undervisade skånska barnmorskestudenter under 1700-talets senare halva.¹¹⁷ Bland de samtida kirurgerna finner vi Herman Schützerkrantz, och dessutom figurerar Roland Martins verk *Läkare-grunder* i undersökningen.¹¹⁸ En medicinare tillhörde ofta prästståndet och hade således studerat teologi, latin, grekiska, hebreiska och logik. De högre studierna präglades av luthersk teologi och de humanistiska ämnena vägde tungt för en student med läkardrömmar. Att klassiska tänkare som Galenos och Hippokrates hade stort inflytande över den samtida medicinen hänger alltså ihop med att dessa ingick i medicinstudierna.¹¹⁹ Kirurgen kom från borgerskapet. Det var ett hantverkaryrke och gick ofta i arv från far till son. Till skillnad från läkaren behandlade kirurgen benbrott, amputerade kroppsdelar, läkte sår, klippte och rakade. En kirurg hade den tekniska skicklighet som också var nödvändig för att hjälpa kvinnor vars barn inte ville komma ut självmant.¹²⁰ Läkaren och kirurgen hade med andra ord olika bildning, utbildning och arbetsområden, även om de i praktiken kunde behandla samma patient.

Inblick i hur manliga läkare tog hänsyn till sina kvinnliga patienter i tidigmoderna Storbritannien har jag fått genom Wendy D. Churchills bok *Female Patients in Early Modern Britain: Gender, Diagnosis, and Treatment* (2012) som handlar om relationen mellan läkare och kvinnliga patienter och de behandlingar de senare fick för så kallade ”kvinnosjukdomar.” Churchill framför kritik mot Laqueurs teorier om enkönsmodellen och menar att det som presenteras där är en manscentrerad modell av sexualitet som misslyckas med att ge en tillfredsställande bild av den förmoderna medicinens komplexitet.¹²¹ Churchill är inte ensam om detta perspektiv, även Mary Fissell har uttryckt kritik mot Laqueurs resonemang. Fissell,

---

¹¹⁶ Wilson 1995, s. 5.

¹¹⁷ Caspar Trendelenburg: <http://runeberg.org/nfci/0359.html> läst 2023-05-01.

¹¹⁸ Roland Martin var barnbarn till Olof Rudbeck d.y. och alltså systerson till Cristina Charlotta Hiärne.

¹¹⁹ Ingemar Nilsson, ”Medicinen som profession under 1700-talet”, *Sociologisk Forskning*, 1983, Vol.20, No. 2, Profession/Välfärd/Klass, pp. 3–15, s. 7f.

¹²⁰ Nilsson 1983, s. 10.

¹²¹ Churchill, Wendy D., *Female patients in early modern Britain: gender, diagnosis, and treatment*, Ashgate, Farnham, Surrey, 2012, s. 142.

som själv har undersökt guider för havandeskap, menar att Laqueurs misstag ligger i att han placerar könsskillnader i sociala interaktioner, och inte i kroppen.¹²² Även Laura Gowing vänder sig till viss del mot Laqueurs läsning av materialet och menar att det är viktigt att utforska texter som retoriskt konstruerar ”berättandets makt, myt och metaforer för att skapa förståelse för kroppen.”¹²³

En viktig insats finns i Valborg Lindgärdes artikel ”Hon dog en Rakels död: Om havandeskap och barnafödande i äldre svensk andaktslitteratur” som publicerades i *Förlossningskonst. Sydsvenska medicinhistoriska sällskapets årsskrift 2009*.¹²⁴ I artikeln undersöker Lindgärde gravdikter, likpredikningar och böner för havande kvinnor under perioden 1680–1720 och studerar olika teman som kan utläsas i litteraturen. Exempel på sådana är förklaringar till barnafödandets risker och smärta, att havandeskapet var kvinnans kallelse och det lilla barnet som Guds skapelse och gåva.¹²⁵ Samtliga teman är viktig även för min undersökning, och Lindgärdes artikel har varit en stor tillgång i mitt arbete.¹²⁶

5.2 Tidigare forskning om kropp och känslor

Teoretiskt anknyter min undersökning till två internationella forskningsfält: kroppens historia och känslohistoria. Några svenska idéhistoriker och historiker som i närtid har haft känslor som utgångspunkt i sin forskning är bland andra Kristiina Savin, Anna Nilsson Hammar, Hugo Nordland, Mari Eyice och Anton Runesson.¹²⁷ Kristiina Savin, vars forskning varit betydelsefull för uppsatsen, undersöker i sin avhandling *Fortunas klädnader* (2011) hur människor betraktade det osäkra livet i Sverige under tidigmodern tid. Med avstamp i Fortuna, gestalten som i äldre tid personifierade ödet, framhåller Savin olika tolkningar av religion och profan lärdom, erfarenheter, idéströmningar och emotionella reaktioner på svåra eller oförklarliga händelser.¹²⁸ För att förklara andaktslitteraturens funktioner i det tidigmoderna Sverige har redan berörda Stina Hanssons *Ett språk för själen: Litterära former*

---

¹²² Fissell 1995, s. 434.

¹²³ Gowing 2003, s. 3.

¹²⁴ Valborg Lindgärde, ”Hon dog en Rakels död: Om havandeskap och barnafödande i äldre svensk andaktslitteratur”, i *Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapets Årsskrift 2009: Tema förlossningskonst*, (red.) David Dunér & Tove Paulsson Holmberg, Lund 2009.

¹²⁵ Lindgärde, s. 102.

¹²⁶ Med detta vill jag framföra ett stort tack till Valborg Lindgärde, som tog sig tid att träffa mig och ge goda synpunkter på materialets innehåll. Det var ovärderligt för en inventerande masterstudent. Tack Valborg!

¹²⁷ Se Savin 2011, Hugo Nordland, *Känslor i krig: sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788–1814*, Agering, Lunds universitet, Höör, 2015, Anna Nilsson (Hammar), *Lyckans betydelse: Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850*, Lund 2012, Runesson 2021.

¹²⁸ Savin 2011.

i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720 (1991) och David Lindquists *Studier i den svenska andaktslitteraturen* (1939) använts.

I de anglosaxiska länderna har historiker i större utsträckning än i Sverige intresserat sig för att studera havandeskap i en religiös-medicinsk kontext.¹²⁹ Både Laura Gowing och Mary Fissell betonar religiösa texters betydelse för den dåtida kroppsförståelsen. I England under den tidigmoderna perioden utgjorde till exempel andaktslitteratur och kortare pamfletter kategorin av billigare tryckta texter som riktade sig till den läskunniga allmänheten, inte minst för att dessa böcker var de lättaste att läsa högt för de som inte själva kunde läsa.¹³⁰ Central för förståelsen för havandeskap var i 1500-talets England den obefläckade avlelsen och Jungfru Maria. Fissell menar att när den katolska tron attackerades av andra idéströmningar i England så behövde även teologiska uppfattningar om havandeskap förändras.¹³¹ Fissell har hävdad att denna förståelse och identifikation med Maria fasades ut i och med reformationen och att havande kvinnor därefter endast kopplades samman med Eva och arvsyndens.¹³² Hon beskriver att skapandet av protestanta kroppar avsakraliserade den kvinnliga reproducerande kroppen. Genom det förlorade havandeskapet sin gudomliga innebörd, påstår Fissell.¹³³ Jag kommer med min undersökning visa på det motsatta, nämligen att den havande kroppen, åtminstone i Sverige, i allra högsta grad ingick i ett rikt teologiskt system även efter reformationen, därtill även efter att vetenskapliga framsteg gjorts inom anatomi och obstetrik.

Att svensk historisk forskning om havandeskap inte har förenat religiösa och medicinska perspektiv i särskilt stor utsträckning kan ha att göra med att nationell forskning om den tidigmoderna tiden framför allt har handlat om barnmorskeväsendet, förlossningsläkarna och Collegium Medicum. Eftersom det religiös-medicinska perspektivet är relativt outforskat fyller min uppsats en betydelsefull kunskapslucka. Forskningens tendens att hålla isär medicin och religion skapar en delvis missvisande bild av havandeskapsdiskussionerna på 1700-talet. Denna uppsats vill genom att förena perspektiven närma sig den dåtida förståelsen för havandeskapet på villkor av hur kroppen och känslorna förstods av dåtidens människor.

---

¹²⁹ Se exempelvis Mary E. Fissell, "The Politics of Reproduction in the English Reformation", *Representations*, Vol. 87, No. 1 (Summer 2004), pp. 43-81.

¹³⁰ Fissell 2004, s. 44.

¹³¹ Fissell 2004, s. 44.

¹³² Fissell 2004, s. 73.

¹³³ Fissell 2004, s. 72.

6. Analys

Analysen delas in i två övergripande teman: känslor och kropp. Den första delen, *En havande kvinnas känslor*, behandlar känslor som kan infogas inom begreppen hopp och lidande. Den andra delen, *En havande kropp*, fokuserar på kroppslighet och undersöker periodens förståelse för tecken på graviditet, fosterrörelser, förlossningssmärta och relationen mellan foster och mor. Att betrakta kroppen och känslorna som sammanbundna med varandra är en förutsättning för att förstå den tidigmoderna periodens uppfattningar av kropp och själ. Av den anledningen finns det viss överlappning i analysen.

6.1 En havande kvinnas känslor

Glädje och längtan är förväntade känslor hos en gravid kvinna i modern tid. Även om det på senare år har förts diskussioner om gravida kvinnors rätt till sina egna känslor – oavsett vilka känslor det rör sig om – så är det i hög grad tabubelagt att inte uttrycka längtan efter barnet i magen. Graviditeten förväntas vara ett lyckligt tillstånd, även om det inte alltid är det. Men kan vi leta efter dagens ideala känslor i historiskt material? Känslor är historiskt föränderliga och socialt konstruerade och har därför haft olika betydelse och verkan i olika tider. En havande kvinnas möten med omvärlden är en del av dessa socialt kodifierade situationer. I havandeskapsdiskussioner under 1700-talet formulerades känslouttryck som var färgade av tidens begreppsvärld. Jag undersöker känslor som kan infogas under paraplybegreppen hopp och lidande. Förväntan och hopp är optimistiskt konnoterade känslor som jag i synnerhet funnit uttryck för i materialet, vilka regelbundet presenteras i relation till havandeskapets mer vemodiga känslor. Jag använder lidande för att tolka och beskriva känslor som skam, sorg, förlust, förtvivlan, oro och melankoli. Det religiösa materialet dominerar i det inledande avsnittet som behandlar hopp. Detta är dels på grund av att bönerna i andaktsböckerna hänvisar till de tolkningsmodeller för livets villkor som Bibeln erbjöd, dels för att de optimistiska känslorna inte diskuteras lika ingående i det medicinska materialet.

6.1.1 Förväntan: I god förhoppning

Havandeskap, barnafödande och moderskap ingick i Guds skapelse och förstods som ett uppdrag i hans tjänst. Att vara havande var kvinnans gudomliga kall. I Sahlstedts *Biblisk Qwinno-spegel* beskrivs kvinnor ”weta sig wara i then kallelse-syslan / särdeles wid theras

barna-födelse.”¹³⁴ Denna ”kallelse-syssla” indikerar att en havande kvinna var medveten om att graviditeten var hennes uppgift, och att det var det viktigaste av de kvinnliga ansvarsområdena. Dessutom kunde en kvinna som inte uppskattade sitt havandeskap trösta sig med att hon utövade den uppgift som Gud förväntade sig av henne. Det var viktigt att en havande kvinna visste hur hon skulle ta sig an denna uppgift och att hon erbjöds metoder för att hantera havandeskapet. Författaren Sophia Elisabet Brenners hyllningsdikt i Johan von Hoorns *Den Swenska Wäl-öfwade Jord-Gumman* genljuder detta med en uppmaning om att havande kvinnor bör läsa von Hoorns bok för få råd om hur de bör föra sig när de går i väntans tider. Sådan rådgivning kan tänkas ha varit viktig och därmed uppskattad av havande kvinnor. Stroferna fångar dessutom upp att havandeskapet skulle väcka moderns tillgivenhet till fostret ”när hon känner sig på en kärlig Tyngsel bära”:

Här är en Bok för Ehr / i Svenska Mödrar hijt / Den på Ehrt Moders-Måhl Ehr
kan til pricka lära / hur en sig skicka bör i nje Månans Tijd / När hon sig känner
på en kärlig Tyngsel bära / Och hur hon lyckeligt seen må Ewas Äple-Bijt Så
lätt som görligt är / i rättan Tijd betala.¹³⁵

Förväntan var ansett som en central känsla för en havande kvinna och hennes omgivning. Det framstår som ett grundläggande tema i bönerna för havande kvinnor, och uppvärderas också i viss mån framför andra känslor som för en modern betraktare kan tyckas självklara i relation till en graviditet. Riskerna för en havande kvinna och barnaföderska var stora under 1700-talet, och många barn överlevde inte spädbarnsåren. För havande kvinnor kunde att ge liv vara synonymt med att ge sitt eget liv. Förväntan och hopp framträder i glädjens och längtans ställe som de känslor som människor vågade uttrycka angående framtiden. Cundicius *Andelig pärleskrud* innehåller ”Dagelig Bön för en hafwande hustru” vari man kan utläsa att förväntan hängde ihop med det havande tillståndet:

Alsmächtige Gudh himmelske Fader / Emedan tu mig uthi mitt Eghta-Stånd
medh Lijffs-Frucht wälsignat hafwer och jag nu der uthaff uti god Förhoppning
är / så beder jag tig för Christi skull / tu wille Fruchten uti Moder-Lijfwet

---

¹³⁴ Magnus Sahlstedt, *Biblisk qwinno-spegel, thet är: anwisning af herrans dyra skrifna bibel-ord, huru en qwinna, så i gemehn, som vnder vpfødelzen, jungfru-lefnaden och ächta-ståndet, så ock alt annat stånd och wilkor, i synnerhet, såsom en rettskaffens christen, vthi en sann tro och vpriktig gudachtighet, med godt samwete, bestå kan; så at hon i nådenes rike del ega, och i härlighets riket jemwäl arfwelott taga må; wälment förferdigad och för ögonen lagd, af M.S. ... Vplagd, med Joh. : L. Horrens egen bekostnad. Stockholm, tryckt hos kongl. ant. arch. boktr. 1723 [Elektronisk resurs]*, Horrn, Stockholm, 1723, s. 71.

¹³⁵ Hoorn, Johan von, *Den swenska wäl-öfwade jord-gumman hwilken grundeligen underwijser huru med en hafwande handlas, en wändande hielpas, en barna-qwinna handteras, och det nyfödda barnet skiötas skal ...*, Stockholm, tryckt uti Nathanael Goldenaus Tryckerij. 1697., 1697, fågnedikt sida 1.
Sophia Elisabet Brenner: <https://www.skbl.se/sv/artikel/SophiaElisabetBrenner> läst 23-05-24.

nådeligen uppehålla och bewara / att den samma intet Ondt wederfares / och migh ifrån denna Qwinneliga Byrdan uthi rättan Tijd förlåssa / och med deß hugneliga åskådande frögda / att jag tig lofwa och prijsa må här timmeligen och ther ewinnerligen / Amen.¹³⁶

Bönen uttrycker att den havande befinner sig ”uti god Förhoppning” och att hon, genom Guds vilja, önskar behålla sitt barn i magen. När en kvinna blev gravid var det också till Gud hon kunde vända sig med tacksägelse. I Liscovius *Dygde-spegel för havande kvinnor* återfinns följande bön:

Barmhertige Gud och Fader tu allena är then som gör the ofruchtsamma til glade Barnaföderskor / iag tackar tig af alt mitt hierta / at tu med tine barmhertige Ögon nådelig har sedt til tine Tiänarina / och giordt mig deelachtig af denna tiit Gudommelige Wälsignelse / at iag nu een lijfachtig Frucht bär uti mitt Lijf.¹³⁷

Tacksägelsen som bönstyp syftar särskilt till att föra tankarna till lyckliga händelser. Samtidigt fokuserade en tacksägelsebön på övervinnandet av faror, olyckor och nöd.¹³⁸ Av dessa tre kan havandeskapet kategoriseras som ett tillstånd i nöd. Detta hänger ihop med idén om att människan ständigt svävade mellan hopp och fruktan. På ett sätt är havandeskapstillståndet själva sinnebilderna av detta svävande. Genom graviditeten är den havande kvinnan i riktning mot en nödsituation – förlossningen – varför hon måste söka tröst hos Gud. Samtidigt var kvinnan välsignad av Gud att bära sitt barn, och med detta kom hoppet om framtiden och hoppet om bönhörelse. I prästernas (och således i andaktsboks författarnas) uppdrag ingick att förklara meningen med den olycka som Gud ålagt människorna, och att trösta hans undersåtar.¹³⁹ Närvaron av tröst i bönerna syftar alltså till att ingjuta hopp och tillit inför den snara framtid då den havande kvinnan skulle föda. I föregående bön tackar och prisar den havande kvinnan Gud för att hon får vara en del av hans skapelse och genom sitt ”Echta-Stånd” i hans ära bära på nytt liv.

I Cundicius andaktsbok finns en text med titeln ”En Bewekelig Wijsa hwar uthi en hafwande

---

¹³⁶ Johannes Cundicius, *Andelig pärle-skrud, eller det christloflige Gud- och dygdälskande fruentimbrets alldraädlaste kropps- och siäle-zirat...* (1698), ”Dagelig Bön för en hafwande hustru”, s. 140.

¹³⁷ Salomon Liscovius, *Christelig fruene-timmers andelige Dygde-spegel, til en helig gudachtighetenes öfning utur then Heliga skriffit, i anledning af några dygdige, qwinners personer uti hälsosam lähro, nya andächtige böner och psalmer, på hwar dag uti wekan, såsm och sön- och helge-dagar, theszlikes skriffit och communion, med mera med åtskillige tilfällen nyttigt at bruka, med sköne koppar-stycken uthzjrat, förestält af Salomon Liscovio ... men nu på vårt swänska tungomål effter begäran öfwersat af af Daniel Trautzel [Elektronisk resurs]*, Stockholm, tryckt af Heinrich Keyser, kongl: may:tz: och Ups: acad: boktryckjare, årh 1695., s. 99f.

¹³⁸ Savin 2011, s. 111.

¹³⁹ Savin 2011, s. 213.

Moder den högsta Guden aff hiärtat tackar / att han henne medh Lijffs-Frucht wälsignat / och honom derjämte om en önskelig Börd hiärteligen beder.”¹⁴⁰ noteras Det noteras redan i titeln på bönen att en önskad börd kan betyda att förlossningen ska bli som kvinnan önskar, det vill säga lycklig. Valborg Lindgärde har poängterat att böner behövdes för riskfyllda tillfällen i livet, vilket bekräftas av att många av bönerna i materialet har ett vemodigt narrativ, där ovisshet och ängslan tar mycket utrymme.¹⁴¹ Men det finns även känslouttryck i materialet – och inte bara i bönerna – som uppvisar att havandeskap och barnafödande, trots sin stora risk, också sågs som ett lyckligt och efterlängt tillstånd. Havandeskapet hade först och främst en positiv betydelse eftersom det var en välsignelse. När kvinnan ”befinner sig med ett wälsignat lijf blifwa tung-fotat” förutsattes hon längta efter sitt barn, som skulle vara friskt och välskapat.¹⁴² ”En Bewekelig Wijsa” är lång, med följande inledande strofer:

1. Att tu o högste himla-Macht / Tin Ähra till att sökia / Mig uthi Echa-Ståndet bracht / Samt himlen att föröka / Theß will jag tig / o Fader blid / här timligt sen till ewig Tijd / Aff hiärtat alltid prisa. 2. För all Ting att tu Herre kiär / Mig gjord aff Nåde wärdig / att jag med Lijffs-Frucht hafwande är / Och snart att föda färdig / Thet är allena tin Gåfwa stor / hwad under hiärtat mitt nu bor / haff ewigt Tack o herre. 3. Men såsom effter Fallet tu / Oß Straffa har behaga / Att wij wår swåra Byrda sku / Med mycken Smärta draga. Så sträck mig sielff o Herre god / Och giff mig Christligt Tolamod / Att jag wid tig mig tröstar.¹⁴³

Bönen är full av bibliska tematiker, inte minst hänvisar den till syndafallet men också till att människan skulle uppfylla jorden för att fler själar skulle nå himmelriket. Visan kunde ”andäktigt läsen / eller bewkeligen siungen warda.” Sådan andakt skapades inuti den bedjande individen enligt tidens bönkonventioner. Hjärtat var börens centrum. Mari Eyice beskriver hjärtat som den fysiska plats där bönen placeras, eftersom hjärtat är en betydelsefull kroppsdel.¹⁴⁴ Utan hjärtat, ingen människa. Visan är full av metaforer och anspelningar på bibelord och det kroppsliga tillståndet, men den mest rörande är kanske strofen som beskriver att gåvan som Gud har givit den havande kvinnan – det vill säga fostret – ”under hiärtat mitt nu bor.” Rent biologiskt är livmodern placerad en bit under hjärtat i kroppen, så fostret

---

¹⁴⁰ Jag uppfattar ”beveklig” i titeln som i ”beveka”, d.v.s en synonym till ”vädjande” eller ”att väcka medlidande.” Det noteras att visan kan ”andäktigt läsen / eller bewkeligen siungen warda effter den bekante Melodien:) Min högste Skatt o Jesu kiäre.” Hädanefter omnämns den som ”En Bewekelig Wijsa.”

¹⁴¹ Lindgärde 2009, s. 97.

¹⁴² Liscovius 1695, s. 98, Lindgärde 2009, s. 108.

¹⁴³ Johannes Cundicius, *Andelig pärle-skrud, eller det christloflige Gud- och dygdälskande fruentimbrets alldraädlaste kropps- och siäle-zirat ...: uti åtta åtskilliga pärle-band sammanfattat*, Stockholm, 1696, ”En bewekelig Wijsa. Hwar uthi en hafwande Moder den högsta Guden aff hiärtat tackar / at than henne medh Lijffs-Frucht wälsignat / och honom derjämte om en önskelig Börd hiärteligen beder”, s. 343f.

¹⁴⁴ Eyice 2019, s. 62.

befinner sig de facto under hjärtat, men strofen kan också läsas som ett uttryck för kärlek till fostret, och det hopp denna starka sinnesstämning har väckt. Visan fortsätter:

4. Låt mig nå Ondt en skåda på / Ey Rädas eller Blekna / hwar aff mitt Foster skadas må / Blij lytt ell illa teknat / Min Wandel står i tina Hand / Uthfläck i migh all Wredes-Brand som kan otidigt qwällia. 5. Och när som Stunden kommen är / Att födslen mig tillsätter / Så gör tu den o Fader kiär Migh lindriger och lätter / hielp mig / Mig Swage / att jag må / Mitt käre Barn till Liufet få / Och låt oß bäggie lefwa. 6. Om tu en sielfwer är migh när / Och håller Lijfwet oppe / Tu som sielfff Lijffsens-Furste är / Så släcknar jag i hoppet. Kom Jesu / kom och stat mig bij / Titt Klara Ord är säkert / - / hur kanst du mig förlåta. 7. För Mißbörd tu bewara migh / och för alt ondt Tillfälle / hielp att jag snart mitt barn för tig Må i titt Tempel ställa / Att thet må genom Wattsens-Flod / Så och tin Purpur-röda Blod / I Nåde-Rijket komma.

I andaktsböckernas böner är bibelversen från Första Mosebok – ”tu skalt föda tina Barn med Sweda” – återkommande. Trots förhoppningen om Guds bönhörelse ska den havande kvinnan inte glömma bort sin livslott. De religiösa texterna illustrerar också uppfattningen att den havande kan och bör söka tröst hos Gud, eftersom han är den avgörande orsaken till kvinnans tillstånd. Gud har straffat henne med förlossningens smärtor och välsignat henne med ett barn. Det finns i bönerna en idé om att den kroppsliga uppoffringen belönas med barnets födelse. Den nyblivna moderns glädje är det pris som väntar efter havandeskapets förväntan och förlossningens kval:

Käraste Hiärtan! Skiönt understundom mycken Möda och kroppsens Beswärligheter infinna sig / hwilcka ja sällan uteblifwa / så hafwen dock Tolamod / och betänker / at altsammans ifrån Gud bekomme hwilken till vår första Moder Eva sagt hafwer: Jag skall få tig mycken Wedermödo tå tu aflat hafwer / tu skalt föda tin Barn med Sweda / 1. Mos. B. 2.16. Hafwer nu Gudh altså beslutit / hwem will honom emot sträfwa? Sägen häldre: HERRE skie tin Willia såsom i himmelen så och på Jordene! Dock måste alle hafwande Mödrar ther uthaff en besynnerlig Tröst hämta / att de effter så margfaldig Gråt / Skrij och Beklagan / änteligen skola få Le / Glädias och frögdas och effter en så jämmerlig Smärta med ett frögdefullt Åskådande hugnade warda.¹⁴⁵

Att glädjen överträffar smärtan återkommer på flera ställen i visan, bland annat i form av en berättelse som bakats in i andakten. Berättelsen har dels sensmoralen att en havande kvinna inte ska förlora hoppet, i det fall att hon blir överrumplad av förlossningen eller om den är utdragen och plågsam, dels att hon ska söka hjärtats kraft och hoppfullhet:

---

¹⁴⁵ Cundicius 1696, s. 346.

Sahl. Herr Matthesius skrifwer / att icke långt ifrån Joachimsdal en Adels-Fru fallit uthi Barns Nöd / hwar med hon någre Dagar bortåt arbetat / men då omsider all hielp och Råd syntes wara uthe / så att både Barne-Morskan och de andra omkring stående Fruer hel bekymbrade och uttröttade wore / hände det att en fattig Skol-Poike uti Affton-Stunden uthan för huset denne Wärs sang: Fast Mödan warar in till Natt Ell och till Morgon-Stunden / Skall dock mitt hiärta ey blij matt, ell jag från hoppet bunden. Så snart Gud denna Rösten uti den bedröfwade Fruens Öron giälla lät / wärckade och den helige ande derjämte / att hon åter aff Gossens Sång friskt hiärta och Tröst fattade [---]¹⁴⁶

Organet hjärtat är förstås även i vår tid en metafor för känslor, och har kopplats till medicinska och populära föreställningar om känslor under många århundranden.¹⁴⁷ Vi lär oss att det är med hjärtat vi känner, medan hjärnan används för att tänka med. Samtidigt används också figuren hjärtat för att uttrycka kärlek, vänskaplighet eller medlidande. Hjärtat är symbolen för kärlek, för mod och för sanning.¹⁴⁸ Fay Bound Alberti påpekar att hjärtats höga status som källa till känslor har sitt ursprung i den långa galenska medicinska traditionen. Språkligt traderas fortfarande detta antika arv, genom att människor beskriver andra eller sig själva genom metaforer som hänvisar till hjärtat.¹⁴⁹

I Stina Hiärnes dagbok finns det en tydlig korrelation mellan hennes graviditet och hjärtat. Vi vet att Stina bad till Gud under sin förlossning, eftersom hon skriver: "[...] herren hade hört min bön och gjorde mit hiärta stilla." Detta att hjärtat stillats signalerar en annan stark känsla som historiskt har uppfattats komma ur hjärtat – oro eller ångslan. Bönen behövdes för att dämpa sådana känslor hos Stina, och den tycks ha haft verkan. Genom bönen blev Stina lugn, och förlossningen fortskred. Hon beskriver den gripande scenen när sonen möter världen:

[...] jag kom liksom vid mig mäd en obeskriftlig hiärtats rörelse samman knäpte mina händer och högt utropade Låta herren min siäl och allt thet uti mig är I hans heliga Namn Låta leven min själ och förgät inte vad gott han dig giort hafer efter som han [sonen] mig vara stilla och frisk.

I Sverige på 1700-talet beskrevs det som vi kallar känsla ofta som rörelse. Detta kunde innebära externa fysiska rörelser eller en innebörd som är mer närliggande inre känslor, genom rörelse kunde hjärtat beröras.¹⁵⁰ Den kroppsliga upplevelsen lokaliserar känslorna till

---

¹⁴⁶ Cundicius 1696, s. 347. Joachimsthal är en gruvstad i Böhmen, här framgår det alltså tydligt att andaktsboken är ett översättningsverk.

¹⁴⁷ Bound Alberti 2010, s. 2.

¹⁴⁸ Bound Alberti 2010, s. 3.

¹⁴⁹ Bound Albert 2010i, s. 4.

¹⁵⁰ Eyice 2019, s. 62.

hjärtat, varför denna hjärtats rörelse indikerar att en mycket stark känsla kommit över Stina. Hon beskriver att "[...] stora hjärtats rörelse skulle göra mig skada till rösten." Man kan tänka sig att Stina med detta syftar på att hon, i likhet med vad Cundicius föregående bön beskriver, med gråt, skrik och beklagan födde sin son, men det går även att läsa formuleringen som att hon högljutt tackar Gud. Skadan på rösten var en följd av hjärtats rörelse, som hon kände när barnet väl kommit ut. Den "stora hjärtats rörelse" förstår jag som ett uttryck för en överväldigande känsla hos den nyblivna mamman. Stinas dagboksanteckning bekräftar på ett vis bönernas mening att kärleken till barnet kommer överträffa smärtan som den födande riskerar att uppleva under sin förlossning. Stina antecknar först att hon har mycket ont under förlossningen, men den obeskrivliga rörelsen i hjärtat trumfar smärtan. Denna belöning genljuder även i en bön i Collinders *Nödig tröst och underwisning*. Genom att ha ett "tåligt och gladt hierta" får kvinnan lust att bli havande, och i förlängningen av detta längtar hon efter att möta sitt barn:

Så måtte man en undra / om en hafwande hustru aldrig glad och lustig wara skulle: Men effter Gud thet en hafwa wil / ty gifwer han them ett tåligt och gladt hierta / så at thet är thetas lust att wara hafwande / ehuru swårt och bittert thet elliest för them blifwa kan / när Födslostunden kommer.¹⁵¹

Stina Hiärnes son var ett efterlängtat barn. Under månaderna innan sonens födelse sydde Stina "flitigt på [mina] små barnkläder", vilket hon uppger på flera ställen i dagboken under december och januari månad. Stina är ute i relativt god tid med att se till att barnmorskan kommer bistå henne, redan den 29 december betalas madam Qvist "en dukat på hand", alltså handpenning för hennes kommande arbete under förlossningen.¹⁵² Stina skriver upprepade gånger om sina förberedelser, men aldrig ordagrant att hon längtar. De många anteckningarna om Stinas förberedelser med barnkläderna tolkar jag som ett uttryck för förväntan. Idag pratas det ibland om att blivande föräldrar "boar" under en graviditet, alltså förbereder för barnets ankomst, vilket jag menar att även Stina gjorde under vintermånaderna 1747. Enligt historikern Joanne Begiato är förväntan ett centralt känslouttryck i den vokabulär som havande kvinnor och anhöriga använde på 1700-talet för att beskriva sina känslor kring en

---

¹⁵¹ Johan Collinder, *Nödig tröst och underwisning, för äckta hafwande qvinnor och barnaföderskor, huru the sig christeligen förhålla skole förr, vt och effter barns-börden; vtdragen af ens och annans andelig mans skrifter, och framgifwen til åhret efter vårs herres och frälsares Jesu Christi börd 1698*, Stockholm, tryckt av Olao Enæo., 1698, företal.

¹⁵² Denna summa motsvarar 1064 SEK år 2023 mätt med konsumentprisindex, så Madam Qvist tjänade en ganska stor summa vid en förlossning, åtminstone om hon bistod kvinnor som, likt Stina Hiärne, hade det gott ställt. <https://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm> Rodney Edvinsson och Johan Söderberg, 2011, *A Consumer Price Index for Sweden 1290-2008*, Review of Income and Wealth, vol. 57 (2), sid. 270-292.

graviditet. Hon menar att sådana beskrivningar kan läsas som faktiska rapporter om vilka känslor havandeskapet framkallade.¹⁵³

Det är tydligt att en havande kvinna förväntades ha ett glatt sinne och humör. Det uppfattades ha inflytande över hennes kroppsliga tillstånd och således påverka fostret. Att få barn under 1700-talet hade förstås andra förutsättningar än en planerad graviditet har idag. Men barn har alltid varit efterlängtade i mänskliga gemenskaper, och firats och uppmärksammats. Barn var ett löfte för framtiden och en säkerhet inför föräldrarnas ålderdom. Kristiina Savin har till exempel påpekat att likpredikningar och gravdikter över unga personer brukar beskriva att sörjande föräldrar har förlorat sin ålderdoms tröst.¹⁵⁴ Erland Hiärne, Stinas make, uttryckte stor glädje över sonen. I Stinas dagbok framkommer det att Erland tidigare varit gift i ett barnlöst äktenskap. Stina antecknar: ”Min Kiära Man som var osejlit barnkiär och så länge varit gift utan barn fröjdade sig storliga öfer denna Guds gåfa.”¹⁵⁵

Det finns en avsaknad av diskussioner om hopp och längtan i det medicinska materialet. Antagligen beror det på förlossningsläkarnas dominerande intresse för kroppens funktioner. Många förlossningar gick bra och hade lyckliga utfall, men dessa exempel har läkarna inte bemödat sig att diskutera i sina böcker. I det medicinska materialet ges det därför en relativt ensidig bild av att havandeskapet var ett dystert tillstånd och förlossningen en situation med pessimistiska prognoser. Det är viktigt att understryka att det inte är alldeles representativt för en havande och födande kvinnas upplevelser under 1700-talet. I *Märkvärdiga händelser* gör Schützerkrantz en sällsynt notering om ett tillfälle då en kvinna med glädje fött barn:

Jag fann den Våndandes sitta i Förlossningsstolen munter och nögd, med utlåtelse, det jag skulle taga en stol och sätta mig bredevid henne, då jag finge vara et vittne til förlossningens skyndsamhet, m.m. hvilket föll mig något främmande före.¹⁵⁶

Sammanfattning

Analysen har visat att havandeskap ingick i Guds skapelse och att en kvinna var i sin gudomliga kallelse när hon var gravid. Jag har identifierat en kontrasterande förståelse av

---

¹⁵³ Joanne Begiato, ”Breeding a Little Stranger. Managing Uncertainty in Pregnancy in Later Georgian England”, i Jennifer Evans & Ciara Meehan (red.), *Perceptions of Pregnancy from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Palgrave Macmillan, 2017, s. 16.

¹⁵⁴ Savin 2011, s. 214.

¹⁵⁵ Cristina Charlotta Hiärnes dagbok.

¹⁵⁶ Schützerkrantz 1785, s. 64.

kvinnans tillstånd, nämligen att Gud har straffat kvinnan med barnafödandets smärta, men att det också är till honom hon ber för att få tålamodet att utstå denna smärta. Det som jag tydligast kunnat utläsa och försökt betona är att en kvinna förväntades ha särskilda känslor under tiden som hon väntade barn. På denna punkt skiljer sig inte de dåtida föreställningarna om havandeskap avsevärt från dagens uppfattningar. Men en graviditet innebar i mångt och mycket att vara i kontakt med både liv och död. Det var ett osäkert tillstånd, med ett osäkert utfall. Tove Paulsson Holmberg har påpekat att den tidigmoderna förlossningspraktiken villkorades av en förväntningshorisont som normaliserade död, förluster och lidande.¹⁵⁷ Även havandeskap ingick i denna vidare samhällskontext, där sorg och lidande hanterades med hjälp av religiösa och spirituella strategier. En havande befann sig i en slags villkorad verklighet. Ett vanligt tema i havandeskapdiskussionerna är missfall och fosterdöd. Ett huvudsakligt tema i andaktslitteraturen är infertilitet. I det följande ska jag i tre avsnitt undersöka lidande genom att fokusera på hur litteraturen, med sina religiösa värderingar och obstetriska förhållningssätt, avhandlar ofrivillig barnlöshet, missfall och fosterdöd samt förlossningsrädsla.¹⁵⁸

6.1.2 Skuld: *Then Gudsfruchtige Hanna*

Hanna / Elkane hustru uti Ramath / qwidde swårliga theröfwer / at hon ingen Lifsarwinge hade. Bad förthenful ofta GUD med gråtande tårar / at hon hafwandes måtte warda / och blifwa en glad barnaföderska. En gång när hon til sin Gudstiensts förrättande war upgången til Siloh / bad hon i största Andacht och Ifwer länge ther-om / och uti Templet utgiöt sitt hierta för Herranom och fader Herre Jebaoth / om tu wille se til tine Tienarinnos Jämmer / och tänckia på mig / och icke förgäta tine Tienarinno / utan gifwa tine Tienarinno en Son / så wil jag gifwa honom HERranom / så länge han lefwer. Thenna hennes Bön hörde Gud / at hon hafwande blef / och födde en Son / then hon kallade Samuel / efter som hon hade bedit honom af Herranom. Så snart hon hade afwant honom / tog hon honom med sig up til Herrans hus til Siloh / stälte honom för Prästen Eli / och sade: Ach! Min herre / så wist som tin Siäl lefwer / min herre / jag är then Qwinnan som här när tid stod / och bad Herran / tå jag bad om thenna Pilten. Nu hafwer HERREN gifwit mig then Bönen / som jag bad of honom. Therföre gifwer jag honom HERranom igen ewigliga / efter han af HERranom beden är. Och Hanna med Elkana tilbådo ther samma städes Herran / och gjorde honom en herlig Tacksäjelse / lemnandes efter sig theas lilla Son uti Prästens Eli händer til att uptuckta som mera är til at se.¹⁵⁹

---

¹⁵⁷ Paulsson Holmberg 2017, s. 188.

¹⁵⁸ Missfall kategoriseras i litteraturen också som abort. Idag betecknas även fosterdöd innan den 22:a graviditetsveckan som abort.

¹⁵⁹ Liscovius 1731, "Dygde-Spegel för Hafwande Qwinnor uti Hanna Elkanas Hustru", s. 95f.

Profeten och domaren Samuels mor hette Hanna. Hennes berättelse återfinns i två inledande kapitlen av Första Samuelboken, sedan nämns hon aldrig igen i Bibeln. Ändå är det Hanna som i synnerhet åberopas i böner, vilket berättelsen ovan är ett exempel på. Liscovius återger berättelsen om Hanna i sin andaktsbok, vilken dessutom fungerar som inledning till hela delen med böner för havande kvinnor i boken. En kvinna som inte lyckades bli havande, men önskade bli det, kunde i andaktslitteraturen vända sig till berättelsen om Hanna.

I bibelberättelsen är barnafödande och ofruktsamhet ett begreppspar. Flera centrala kvinnliga gestalter i Bibeln genomlider infertilitet och sörjer sin oförmåga att reproducera. I de religiösa skrifterna kunde kvinnor som inte lyckades bli havande söka tröst, och finna stöd och hopp om att en dag bli havande, som Hanna blev. Berättelsen om Hanna handlar inte bara om ofruktsamhet, det är också en berättelse om två kvinnors avundsjuka gentemot varandra. Hanna avundas Elkanas andra hustru Peninnas fruktsamhet, medan Peninna avundas Hannas ställning som Elkanas favorithustru. Varje år gav Elkana Hanna dubbelt så mycket mat när han offrade på berget i Shiloh: ”Men Hanna gaf han ett stycke sörjandes; ty han Hade Hanna kär: men HERREN hade igenlyckt hennes lijf”, berättar Första Samuelboken.¹⁶⁰

Den bibliska ofruktsamheten handlar om människornas relation till Gud. Infertilitet går emot Guds bud att mänskligheten ska befolka jorden. På så vis blir infertiliteten en katalysator för de bibliska kvinnogestalernas agerande. Detta motiv för kvinnlig agens i bibelberättelserna presenterar däremot en problematisk uppdelning mellan fertila och infertila kvinnor. Sådan problematik är fortfarande aktuell, eftersom uråldriga och förhärskande uppfattningar om att en kvinna ska bära och föda barn fortfarande existerar. Esther Fuchs, professor i judaistik, menar att de bibliska narrativen legitimerar infertila kvinnors status genom att antyda att ”bra” eller ”goda” kvinnor är de som först efter en ofruktsam period blir fertila.¹⁶¹ Det var den ofruktsamma kvinna som, likt Hanna, genom bön och dygdighet kunde övervinna ofruktsamheten och belönas med livsfrukt. Att vara som Hanna innebar tålmodighet och gudfruktighet. Rachel Havrelock, professor i engelska, poängterar dessutom att infertilitet som religiöst tema är sammansatt med känslor som sorg, rädsla och ilska över att stängas ute från det gudomliga.¹⁶² När kvinnan blev havande placerades hon i Guds skapelse genom att

---

¹⁶⁰ Karl XII:s Bibel, <https://www.kxii.se/1-sam>. Läst 2023-04-24.

¹⁶¹ Esther Fuchs, ”The Literary Characterization of Mothers and Sexual Politics in the Hebrew Bible”, The University of Arizona, s. 151.

¹⁶² Rachel Havrelock, ”The Myth of Birth in the Hero: Heroic Barrenness in the Hebrew Bible”, *Biblical Interpretation* 16 (2008) 154-178, s. 160.

bära hans livsfrukt. Om hon misslyckades med att bli mor riskerade hon att inte längre ingå i det kristna familjelivet. Det finns skäl att förmoda att sådan exkludering väckte starka känslor, och skapade lidande hos infertila kvinnor. Liscovius skriver:

Så äro nu Barn och Lifsarwingar för en stor Lycksalighet i timmelig måtto att skatta. Ja Barn äro the aldrasligaste Rikedommar och Skatter / them man ock ändtligen med Glädie uti thet tilkommande Lifwet kan få åtniuta. Och är ej ett litet stycke borta uti ett hushåld / när som Barn felas.¹⁶³

Först genom havandeskapet etablerades den familjedynamik som Gud önskat. Att en havande kvinna och barnaföderska förutsattes vara en äkta hustru bekräftas av Schützerkrantz förlossningsberättelser, där kvinnorna förvisso inte namnges, men konsekvent benämns som ”Hustru”, ”Fru”, eller ”Dame.”¹⁶⁴ Det finns biologiska orsaker till ofrivillig barnlöshet, men det är inte alltid säkert att medicinen kan förklara varför en kvinna är infertil. Idag finns det behandlingar som kan hjälpa en kvinna eller ett par att få till en graviditet, som stimulerad ägglossning, insemination med spermier, IVF (provrörsbefruktning) och operation.¹⁶⁵ Sådana möjligheter hade förstås inte en kvinna som önskade bli gravid på 1700-talet. Hon fick förlita sig på att Gud skulle höra hennes bön. ”En Barn-lös äkta hustrus Bön” inleds med hänvisning till äktenskapet:

O Rådfulle Gud och trofaste Fader / ifrån hwilken all god Gåfwa kommer. Tu som wälsignar the Rättferdiga och kröner them med Nåde / Såsom med en Sköld. Tu har mig en stor ähra låtit wederfaras / i thet tu har försatt mig uti thet heliga Ächtenskaps-ståndet / hwarföre jag tid af hiertat tackar. Men tå har tu en stor Del ad tin Gudommelige Wälsignelse hållit tillbaka / thermed at tu låter mig / uti thenna tin heliga Ordning / gå Barn-lös. Barn äro tin Gåfwa / men mig har tu inga gifwit. Tu har tillyckt mitt Lif / så at jag intet föda kan. Men som tu i synnerhet botar the ohörsamme med Ofruchtsamhet / så måste jag ock tillstå / thet jag twifwelsutan tig med mina begångna Synder / i så måtto har förtörnat / at tu en sådan Wälsignelse härtildags mig har betagit. Men aldrakäreste Gud / war mine Mißgierning nådig: har jag med mitt syndiga Wäsende gjort mig af thenna tin Gudommelige Wälsignelse förlustig / så förlåt mig dock alla mina Öfwerträdelser / och gif nådelig; at jag af thenne lekammelige Wälsignelsen delachtig blifwer.¹⁶⁶

¹⁶³ Liscovius 1731, ”Dygde-Spegel för Hafwande Qwinnor uti Hanna Elkanas Hustru”, s. 96–97.

¹⁶⁴ I sammanhanget är det dock viktigt att påtala att Schützerkrantz var en societetsläkare, och i synnerhet mot slutet av sitt yrkesliv verksam som förlossningsläkare för de övre samhällsklasserna. Hans kategorisering av havande och födande kvinnor är med andra ord inte representativ för alla havande och födande kvinnor under 1700-talet, men språkbruket speglar likväl den vikt som fästes vid äktenskapet och familjelivet under tiden.

¹⁶⁵ <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/barnloshet/ofrivillig-barnloshet/#section-11420> läst 2023-04-24.

¹⁶⁶ Liscovius 1731, ”En Barn-lös äkta hustrus Bön”, s. 88f.

Diskussioner om äktenskapets natur intensifierades under reformationen, och i det efterföljande 1700-talets protestantiska Sverige framhölls äktenskap och barnafödande framför kvinnlig oskuld. Martin Luther hade exempelvis argumenterat för att havande kvinnor, födande kvinnor och ammande kvinnor utförde Guds arbete.¹⁶⁷ Att vara havande var ett heligt tillstånd och något kvinnor skulle eftersträva att uppnå. Magnus Sahlstedt berör i *Biblisk qwinno-spegel* frågan vilket ändamål ett äktenskap har och skriver att det i den heliga skrift är trefaldigt:

Först Mennisko-slechtets förökelse. Dock ei allenast en förökning af menniskior / utan ock tillika af Christna och Helgon; som förr förmålt är. Thetta geller förnämst / och har mycket at betyda; nämligen: 1. At man af kötsligt sinne ei skal wilja umbära lifs-frucht; ty thet är at mästra GUDS ordning / och likna sig wid the orena horor och skökior; hwilka ett rett enda-mål af sin förening ei wilja förstå. 2. Fast mindre må man af förtrythenhet / för then medföljande mödan och smertan ifrån barna-aflelse och födelse / sig wilja undandraga. Ty thet är ei allenast åter at mästra GUD / utan ock at stå emot hans allwisa och heliga ordning. 3. Må man öfwer barns och lifsfruchts förökande ei sig förarga; efter GUDS rike thermed skal förökas [...]¹⁶⁸

Skuld och skam kan tänkas ha varit framträdande känslor hos en kvinna som inte blev gravid. Följande strof i *Christelige Fruen-Timmer* illustrerar att den dåtida uppfattningen var att det var den gifta kvinnans ansvar att bli havande och att hon kunde betraktas som orsak till sin infertilitet: ”Men skal jag utan Barn hädanskiljas / så gif at jag förhthenksul icke warder hatad utaf min Man / utan at jag honom / och han mig / måtte kärare wara än tijo Söner.”¹⁶⁹ Strofen kan däremot också läsas som att kvinnan och mannen i ett barnlöst äktenskap måste fortsätta hålla av varandra, så som Elkana höll av Hanna.

Med tanke på att det är svårt för en forskare idag att verkligen nå dåtida känslouttryck, eftersom språket som användes för att beskriva känslor har skiftat, är det omöjligt att fastställa om bönerna faktiskt väckte någon särskild känsla hos kvinnor som läste dem. Min tolkning är att det skrevs religiöst andaktsmaterial för att hjälpa kvinnor att hantera sorgen över att inte ha blivit välsignad med havandeskap och allt som det innebar. Det vore däremot intressant att i en framtida undersökning studera huruvida kvinnor som försökte bli havande upplevde

---

¹⁶⁷ Kathleen Crowther-Heyck, “Be Fruitful and Multiply”: Genesis and Generation in Reformation Germany, *Renaissance Quarterly* 55 (2002), s. 907.

¹⁶⁸ Sahlstedt 1723, ”Hwad ändamål Ächtenskapet hafwer”, s. 57f.

¹⁶⁹ Liscovius 1731, ”En Barn-lös ähta hustrus Bön”, s. 88ff. Den sista strofen, ”[...] måtte kärare wara än tijo Söner” anspelar på bibeltexten om Hanna och Elkana, i vilken Elkana frågar Hanna om han inte är henne ”kärare än tio söner” när hon sörjer sin infertilitet.

hånande av den sort som de bibliska förebilderna fick utstå av närstående fertila kvinnor.

Att andaktslitteraturen ägnar infertilitet uppmärksamhet vittnar om att det var ett problem om en kvinna inte blev gravid. Kvinnan tackar genom ”En Barn-lös ächta hustrus Bön” Gud för hennes position som en äkta hustru, och uttrycker sin förståelse för att det är Guds heliga ordning som avgör om hon ska bli havande eller ej, men likväl frågar bönen varför Gud ”en stor Del av tin Gudommelige Wälsignelse hållit tillbaka.” Kyrkan och medicinens företrädare var överens om att det fysiska kärlekslivet skulle utspelas inom ramen för äktenskapet, och i syfte att reproducera.¹⁷⁰ Inom det heliga äktenskapsståndet var barnet önskat, väntat och tillåtet. Den sista strofen, ”at jag af thenne lekammelige Wälsignelsen delachtig blifwer”, hänvisar till äktenskapets kroppslighet och det välsignade havandeskapet. Det gör även formuleringar som förklarar att Gud har ”genlyckt” eller ”tillyckt”, det vill säga låst, kvinnans livmoder. Hon kan inte föda, och inte heller bli havande. Även hos Sahlstedt återfinns denna betraktelse om Gud som livmoderns nyckelvaktare:

Widare / i anseende til barn och foster / befins Christelige ächta Qwinnors skyldighet / utom then allmänna inbördes plichten / til en Christelig uptuchtan / bestå i thesa följande. 1. Wid hafwandeskap och barna-födande. Warande / i anledning af thet heliga Bibliska GUDS ord / följande til eftersyn / samt öfning och efterfölgd / at merka. 1. At hafwandeskap eller rådande med barn och lifsfrucht är ei mindre ett GUDs allmachts werck / änn en GUDs wälsignelses wälgierning. GUD then alswäldige säges altså hafwa nyckelen till moder-lifwet; äfwen som han sielf säger sig wara then som låter andra öppna moder-lifwet / och låter andra föda.¹⁷¹

Fruktsamhetsdiskussionerna handlar inte enbart om en önskan att bli havande. I förlängningen av detta skyntas det verkligt avgörande problemet för barnlösa kvinnor, och för det omgivande samhället, nämligen att en kvinna enligt tidens värderingar var född till mor.

Följande är de sista stroforna i ”En barnlös ächta hustrus Bön”:

Ja / aldrakäraste Gud / förläna mig och then Nåden / at jag titt kära Barn / min Herre och Frälsare Jesum Christum / altid bär uti mitt hierta / och för hans skul / betar mig emot faderlösa Barn och andre öfwergifne / såsom en trogen Moder. Gif mig och för thet öfriga / at jag i hela min Lifstid går hafwande med goda werck och gierningar / och medelst Bot och Bättring dageligen må förnyas / på thet en gång / när tu warder mig ifrån Jorden såsom min Moder förlossandes / at

---

¹⁷⁰ Ekenstam 1991, s. 185.

¹⁷¹ Sahlstedt 1723, ”Biblisk Qwinno-Spegel”, s. 81.

jag titt himmels Barn må blifwa / för Jesu Christi tin enfödde Son Skul /
Amen.¹⁷²

Varför är Hanna den mest representerade figuren i svensk religiös havandeskapslitteratur under 1700-talet? Hon är en av sex infertila kvinnor i Bibeln, och av dessa kvinnogestalter (övrige är matriarkerna Sara, Rebecka och Rakel, Samsons namnlösa mor och ytterligare en namnlös kvinna i berättelsen om profeten Elisha) var Hanna den som mest ihärdigt ägnade sig åt bot och bättring. Hon var en förebild både i bönen och i hoppet om att bli havande. I Hanna fann den ofruktsamma kvinnan en like, och andaktslitteraturen hjälpte kvinnan att uttrycka sorgen över att vara ofrivilligt barnlös. Bönen var tänkt som ett sätt att kommunicera med det gudomliga, och i kommunikationen fanns det utrymme för särskilda känslor att skapas hos den bedjande.¹⁷³

Flera böntexter framhåller att fertiliteten kommer med ett pris. Liscovius ”Dygde-Spegel för Hawande Qwinnor uti Hanna” varnar till exempel för lidande under havandeskapet och för smärta i barnsängen:

Therföre såsom Barn och blifwa en Herrans Gåfwa / och Lifsfrucht en Guds skänck / kallade; Bs. 127/4. Så måste the med en trägen Bön utaf Herren Gud begäras. Och framter sig then Gudsfruchtiga Hanna / med sitt berömmeliga Exempel / såsom en klarskinande Dygde-Spegel för hela wida Werlden / hwaraf besynnerligast the hafwande hafwa theßa Ord til at lära:

Ho med Hanna rädder går / Bedie hwar hon går och står. En som Hanna wäl förut måste bedia Gud om Lifs-frucht / så är doch Bönen för en Christelig ächta hustru aldra-mäst then Tiden högnödig / när hon befinner sig med wälsignadt Lif blifwa Tungfotad / hälst efter som icke allena för Födsel stora Swårigheter pläga infalla / Som är til at se uti Rebecca / I. Mose S. 25/22. Utan ock jämwäl i sielfwa Födslen / sätter Nöden ofta så hårdt an / at ens sidsta Stund af thetta Lifwet enom påkommer / Som thet hände Rachel / I. M. S.¹⁷⁴

Genom de sista stroforna – att ”ens sidsta Stund af thetta Lifwet enkom påkommer / Som thet hände Rachel.” – betonar Liscovius havandeskapets teologiska aspekter. Rakel, vars berättelse återkommer i en senare diskussion i uppsatsen, var även hon infertil, men blev slutligen havande. Den föregående strofen syftar däremot till hennes död i barnsäng. I både Hannas och

---

¹⁷² Liscovius 1731, ”En Barn-lös ächta hustrus Bön”, s. 88f.

¹⁷³ Eyice 2019, s. 51.

¹⁷⁴ Liscovius 1731, ”Dygde-Spegel för Hawande Qwinnor uti Hanna”, s. 97f.

Rakels berättelser hånas kvinnorna av deras fertila konkurrenter, Pennina och Lea.¹⁷⁵ Att inte kunna bli gravid presenteras alltså i bibeltexterna som ett skäl till skuldbeläggande från andra.

Den enda som verkligen kunde påverka havandeskapets utfall var Gud. Således ifrågasattes inte det meningsfulla i att lida och dö i barnsäng, och inte heller situationer där en kvinna förlorade sitt barn. Att inte kunna bli havande framstår däremot som orsak till större tvivel. Ofrivillig barnlöshet framställs som en mer drabbande sorg än de eventuella risker som medföljde att föda. En kvinna som dog i barnsäng visste att hon utfört sin gärning och som en god kristen och dygdig kvinna bringat ett barn till världen. Schützerkrantz berättar om en förlossning där ”En Dame om 19 års ålder, af et stadigt och tranqvilt Sinne, til växten liten och ganska spädlemmad, kom för första gången i Barnsäng.” Förlossningen får ett olyckligt utfall, och den unga kvinnan dör senare: ”[H]on, såsom en god Christen, var ganska nögd, bestälte om sit hus, tog affkjed af oss alla, och dog mot qvällen samma dag, med största frimodighet.”¹⁷⁶

I föregående kapitel om förväntan beskrev jag hur litteraturen framställer glädjen över barnet som belöningen för havandeskapets och barnafödandets lidande. Även i situationer av ofrivillig barnlöshet är det den kommande glädjen, tillsammans med önskan om att livmodern ska låsas upp, som är motivationen till bedjandet. Genom önskan om havandeskap likställs kvinnan med de bibliska kvinnogestalter som efter ofrivillig barnlöshet till slut välsignades med ett foster, födde sitt barn och överlämnade detta barn att utföra Guds verk. Motivet att barnet i magen är en återgåldande gåva till Gud efter att ha blivit välsignad med havandeskapet återfinns i både berättelserna om Hanna och Samuel, om Sara och Isak och om Maria och Jesus. Det är ett återkommande tema i böner för ofruktsamma kvinnor. Liscovius är den av teologerna i materialet som i störst utsträckning behandlar ämnet. Ett par strofer i en av hans böner lyder:

Ty ti åft then GUD / som mig Lifsfucht wäl förläna kan. Op-låt mitt Lif och
gör mig Fruchtsam / och hielp at jag ock en glad Barnamoder blifwer. Tänck
uppå mig aldrakäreste Gud / och gif mig en Son / så wil jag gifwa tig honom
igen / så länge han lefwer. Men är thet ock en faderlig Aga / såsom tu ock i så
måtto jämwäl the aldraheligasta har hemsökt / så låt mig draga thetta mitt Kors

---

¹⁷⁵ Havrelock 2008, s. 161.

¹⁷⁶ Schützerkrantz 1785, s. 233.

med tholamod / och therhos tänckia / at thet således tig behagar.¹⁷⁷

Här återkommer föreställningen att havandeskapet gör kvinnor glada. Samtidigt uppmärksammar bönen att havandeskapet är kvinnans kors att bära, så som Jesus bar korset under sin vandring till Golgata. Identifikationen med Kristus, som dessutom är könsöverskridande, är återkommande i bönerna för ofruktsamma kvinnor. Uppfattningen var att fostret placerades i kvinnan genom Guds välsignelse, det var han som kvinnan ”Lifsfrucht wäl förläna kan” och gjorde han inte det var det hans gudomliga vilja. Bönerna uppvisar emellertid att det inte alltid var enkelt att acceptera att Gud inte ville att somliga kvinnor skulle bli havande. Den infertila kvinnan kunde till exempel be med hänvisning till berättelserna om Sara och Elisabet, som båda var gamla när de blev havande: ”Wil ock tu först uti min ålderdom fråga mig med en sådan Wälsignelse / som hos tina trågna är händt / så skie / O gode Gud din Wilje: Jag är tin Tienarinna / gör med mig / som tu behagar.”¹⁷⁸

Sammanfattning

Ovanstående avsnitt har diskuterat den religiösa litteraturens hantering av infertilitet under 1700-talet, där den bibliska kvinnogestalten Hanna står i centrum. Bönerna bekräftar att det kunde vara en sorg att inte bli gravid, och att dessa känslor av teologer förmodades generera skuld- och skamkänslor, inte minst på grund av att det försatte kvinnan som försökte bli havande i en situation där andra kunde håna eller kritisera henne för hennes ”igenlåsta” livmoder. I den medicinska litteraturen har jag inte kunnat utläsa några sådana diskussioner, vilket kan ha att göra med att handböckerna behandlar långt gångna graviditeter och själva förlossningstillfällena. Det finns därmed en öppning för vidare forskning om hur infertilitet hanterades av svenska läkare under den tidigmoderna perioden, för att undersöka om läkarna dokumenterade de eventuella känslor som en infertil kvinna kan ha uttryckt, och om dessa eventuella känslor överlappar med de som den religiösa litteraturen framhåller. Avsnittet har också behandlat kvinnans förväntade roll som föderska och mor, och att hon genom att gå miste om havandeskap riskerade att förlora det goda kristna familjelivet. I nästa kapitel kommer jag undersöka hur kvinnors känslor i relation till missfall och fosterdöd diskuteras i materialet. Av tids- och utrymmesmässiga skäl har jag valt bort en analys av situationer där

---

¹⁷⁷ Liscovius 1731, ”En Barn-Lös Ähta Hustrus Böön”, s. 90.

¹⁷⁸ Liscovius 1731, ”En Barn-Lös Ähta Hustrus Böön”, s. 88ff.

kvinnor på egen hand eller med hjälp av andra orsakade ett missfall, vilket var ett brott under 1700-talet.¹⁷⁹ Jag har därför avgränsat mig till att undersöka ofrivilliga missfall och fosterdöd.

6.1.3. *Sorg: De abortu & Partu Praenaturu*

Det sägs ibland som något självklart att kvinnokroppen är skapad för att föda barn. I själva verket har olika kvinnokroppar olika förutsättningar för att föda barn, och det vore mindre missvisande att säga att kvinnokroppen är skapad för att *eventuellt kunna* föda barn. Eftersom förutsättningarna är varierande, skiljer sig också olika graviditeter från varandra. Det är inte alla graviditeter som leder till förlossning, utan i stället avbryts på grund av missfall eller fosterdöd.¹⁸⁰ Dessa händelser kan vara orsak till mycket lidande, och det är därför intressant att se hur materialet hanterar sådana förluster och de känslor som kom ur dem.

Såsom hit icke hörande, wil jag förbigå de sjukdommar, som det i moderlifwet stundom kan wara underkastadt; och allenast nämna de orsaker, som så wäl ut-som inwärtens bidraga, at förstöra deß lif och warelse. Således blifwer det första af deß lidande, när det i deß spädaste tilwäxt med wåld måste twingas at öfwer gifwa sit hemwist, hwilken händelse, så ofta den sig inom, och med den siette månaden, tildrager, får namn af mißfall.¹⁸¹

Så lyder ett inledande stycke i kapitel tre av läkaren Johan Kiernanders *Utkast til medicinal-lagfarenheten*. Kapitlet har titeln ”Missfall och otidig Börd (*De abortu & Partu Praenaturu*)” och behandlar olika orsaker till missfall. Kapitlet nämner inledningsvis att en del kvinnor tar till ”de häftigaste medel, at fördrifwa sit Foster [...]”.¹⁸² Kort därefter fastställer Kiernander däremot att:

[...] så äro häremot andre ganska klena och lättörda, at ej synnerliga anledningar härtil behöfwat, förr än de om sit Foster gå förlorade; deße äro liksom danade, at undergå en sådan olyckelig tillfällighet, emedan deras kropps beskaffenhet dertil så märkeligen bidrager.¹⁸³

---

¹⁷⁹ Eva Bergenlöv har utförligt undersökt detta i sin avhandling *Skuld och oskuld: Barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, Lund, 2002.

¹⁸⁰ Missfall är när en graviditet avbryts av sig själv och fostret stöts ut ur livmodern innan det har vuxit färdigt. Perinatal död innebär att fostret dör i livmodern efter vecka 22 i graviditeten, eller föds för tidigt för att överleva. Intrauterin fosterdöd är när fostret dör i livmodern, strax efter förlossning eller under själva förlossningen. Ett foster kan också drabbas av neonatal fosterdöd som innebär att barnet dör inom 28 dagar efter födsel. Fosterdöd är inte detsamma som plötslig spädbarnsdöd.

¹⁸¹ Kiernander, Jonas, *Utkast til medicinal-lagfarenheten [Elektronisk resurs] domare til uplysning, läkare til hjelpreda och barnmorskor til underwisning i ämnen, som röra människo-kroppen*, Nordström, Stockholm, 1776, s. 41.

¹⁸² Kiernander 1776, s. 43.

¹⁸³ Kiernander 1776, s. 43.

Här presenteras först en uppfattning om att ”klen och lättörda” kvinnor oftare förlorade sitt barn i missfall. I övrigt är noteringen talande även för en nutida medicinsk diskurs, nämligen att ”ej synnerliga anledningar härtill behöfwat” för att ett missfall ska ske. Att drabbas av missfall var och är vanligt, och det sker ofta tidigt i en graviditet utan att man vet varför. Trendelenburg presenterar en dåtida medicinsk uppfattning till missfallets orsaker som är kontrasterande till teologins förklaringsmodeller, nämligen att det var den havande kvinnan själv som, på grund av hennes känsliga livmoder, var ansvarig för missfallet:

Den mäst wanliga och farliga tiden, då de flästa mißfall pläga infalla, är i slutet af 3:dje månaden, eller rättare, wid månadsreningens uteblifwande den 3:dje gången, wid hwilken tid retligheten i lifmodern är störst, och då lättast sättes i rörelsen, som ökes genom bidragande eller tillfällighers orsaker; ty merendels är hustrun genom egit förwällande sjelf skuld till denna händelse.¹⁸⁴

I diskussioner om missfall skiljer sig den religiösa och den medicinska litteraturen åt ganska mycket. Den teologiska diskursen framhåller Guds vilja, medan den medicinska betonar den havande kvinnans sinnesstämning och kroppens funktion. I den religiösa litteraturen kunde en kvinna som förlorade sitt barn söka tröst. Men det omgivande samhället uppfattade havande kvinnor som särskilt utsatta för en skadlig omgivning.¹⁸⁵ Den medicinska litteraturen framhöll således vikten av att föra ett rätt och försiktigt leverne som havande, annars riskerade havandeskapet att sluta med förlust som i sin tur kunde orsaka stort lidande.¹⁸⁶ Enligt Trendelenburg är orsakerna till missfall till exempel ”allt som sätter bloden i stark rörelse hos fullblodiga personer, såsom alla häftiga sinnesrörelser, alla våldsamma kroppsrörelser [...]”¹⁸⁷ Starka känsloutryck ansågs med andra ord vara rent av skadliga för en havande kvinna och hennes barn.

Långt gångna havandeskap eller förlossningar som slutade i barnets dödsfall tillhörde undantagen och är än idag ovanligt. Likväl är förlusten av ett efterlängtat barn, oavsett hur det dör, orsak till svåra känslor och var då som nu något människor behöver förstå och handskas med. Om vi återgår till Cundicius tidigare nämnda ”En bewekelig wijsa” finner vi exempelvis följande strofer:

---

¹⁸⁴ Trendelenburg 1803, s. 32.

¹⁸⁵ Paulsson Holmberg 2017, s. 215.

¹⁸⁶ Balthasar Ludwig Tralles, *Hafwande qwinnors förnuftiga omsorg för sig och sina ofödda barns lif och hälso, efter de nyaste grundsatser i läkarekonsten, på tyska språket författad af Baltsar Ludewig Tralles ... och nu på vårt tungomål sammandragen och utgifwen..* Stockholm, uplagd på Lars Salvii egen kostnad. 1748.

¹⁸⁷ Trendelenburg 1803, s. 32.

För Mißbörd tu bewara migh / och för alt ondt Tillfälle / hielp att jag snart mitt barn för tig Må i titt Tempel ställa / Att thet må genom Wattsens-Flod / Så och tin Purpur-röda Blod / I Nåde-Rijket komma.¹⁸⁸

Det faktum att det var viktigt att ett barn hann döpas – ”Att det må genom Wattsens-Flod [...] I Nåde-Rijket komma” – anspelar dels på korsfästelsen, dels på när Jesus driver månglarna ur templet, vilket kom att leda till hans korsfästelse (det purpurfärgade blodet är sannolikt en hänvisning till hans sår i sidan). Ett barn som förlorades i missfall döptes i regel inte – eftersom missfall oftast sker för tidigt i graviditeten för att kvinnan ska förlösas – och hade enligt religiös troslära då ingen själ som kunde ta människan till himmelriket.¹⁸⁹

Om barnet kom ut i världen svagt och sjukligt var det viktigt att det döptes omedelbart. Barnmorskor fick lov att utträta nöddop – vilket därmed var den enda kyrkliga handling som på 1700-talet kunde utföras av en kvinna - vilket gjordes i situationer då ett barn var fött men riskerade att inte överleva särskilt länge.¹⁹⁰ Barnmorskereglementet fastslog att barnmorskan, när en kvinna blivit förlöst ”[...] hos Kläckaren antingen om Tackseyelsen uti Kyrkian, eller om Barnets Dop beställes.”¹⁹¹ Enligt den kristna doktrinen innebär dopet att barnet upptas i församlingen, befrias från arvsynen och att dess själ får del av saligheten efter döden. Historikern Eva Bergenlöv betonar att dopet inte har något med barnets besjälning att göra.¹⁹² Men det finns olika syn på dopets funktion i forskningen. Etnologen Inger Lövkrona har till exempel menat att ett odöpt barn inte skulle bli delaktig i den kristna gemenskapen.¹⁹³ Kirsi Vainio-Korhonen skriver att dödfödda barn eller barn som dog vid förlossningen inte fick döpas,¹⁹⁴ men Valborg Lindgårde framhåller att bönera för havande kvinnor verkade även för det barn som riskerade att dö odöpt, eller för den sakens skull födas dött.¹⁹⁵ Fostret var Guds gåva och hade således ett värde, döpt eller odöpt.¹⁹⁶ Att bönen hade en tröstande funktion är tydlig. Argumenten att Gud ser till även det ofödda barnet i livmodern återfinns i

---

¹⁸⁸ Cundicius 1698, ”En Bewekelig Wijsa”, 344.

¹⁸⁹ Vainio-Korhonen 2016, s. 146.

¹⁹⁰ Vainio-Korhonen 2016, s. 145ff.

¹⁹¹ Barnmorskereglementet, s. 8f.

¹⁹² Bergenlöv 2004, s. 400.

¹⁹³ Inger Lövkrona, *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historiska Media, Lund, 2016, s. 188f.

¹⁹⁴ Vainio-Korhonen 2016, s. 146.

¹⁹⁵ Lindgårde 2009, s. 111.

¹⁹⁶ Lindgårde 2009, s. 112.

bibelberättelsen om Johannes Döparen, som jag återkommer till senare, och i andaktslitteraturen.¹⁹⁷

Lindgärde har uppmärksammat följande strof i Cundicius bok, och jag gör här det samma, eftersom strofen visar att det ofödda, odöpta och eventuellt döda barnet kunde väcka starka känslor, och var förtjänt av människors omsorg och Guds kärlek:

Och ändtelig / så är ju Gud icke allenast de Fullwäxtaz / uthan och de späda och odöpta Barnens Fader / som dem uthi Moder-Lijfwet tillredt / och med Kiött och Ådrar beklädt hafwer. Therefore skall han och dem / som en Kärleks-rijk Fader / hiärteligen antaga / och dem til deras Siälar intet låta fördärfwas.¹⁹⁸

Vid 1700-talets mitt påbörjades ett slags naturvetenskaplig propaganda om barnavård, en sorts föregångare till modern föräldraupplysning. Kyrkan fick med denna rörelse för första gången konkurrens när det gällde synen på barn. Barnet, som tidigare beskrivits i religiösa termer, blev nu en biologisk skapelse.¹⁹⁹ Men samtidigt som naturvetenskapliga teorier blev mer inflytelserika fortsatte religiösa ledare sitt eget intensiva arbete gällande barnuppfostran.²⁰⁰ Kyrkan riktade uppmärksamhet mot barnets själ.²⁰¹ I Danmark förskrev kyrkolagen att präster skulle lära havande kvinnor att be varje dag för att säkerställa att även fostret skulle få del av Guds välsignelse. Genom bedjandet kunde då även ett odöpt barn bli del av saligheten och det eviga livet.²⁰² I Sveriges kyrkolag 1686 uppvisades en liknande syn. Kyrkolagen fastslog att svenska präster skulle uppmana havande kvinnor att tacka Gud och ”befalla den [livsfrukten] med trogna böner.”²⁰³ Vid dopet fästes uppmärksamhet på barnet, dess framtid och föräldrarnas förpliktelser. Sahlstedt skriver att namngivande är ”ächta hustrurs plicht / i anseende til theas barn och lifs-frucht [...] Emedan namn-gifwandet är intet annat / änn en åminnelse af then nåd / som fostret / få i then andeliga / som naturliga födelsen är wederfaren.”²⁰⁴

---

¹⁹⁷ Lindgärde, s. 111.

¹⁹⁸ Cundicius 1698, ”Suckning”, s. 362.

¹⁹⁹ Ohrlander, Kajsa, *När barnet fick en kropp: om statsmaktens försök att ändra folkliga traditioner inom barnavården från 1700-talets mitt till 1900-talets början*, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm, 1987, s. 3.

²⁰⁰ Ohrlander 1987, s. 3.

²⁰¹ Ohrlander 1987, s. 4f.

²⁰² Bergenlöv 2004, s. 401.

²⁰³ Bergenlöv 2004, s. 401.

²⁰⁴ Sahlstedt 1723, ”Biblisk Qwinno-Spegel”, s. 87f

Schützerkrantz beskriver en förlossning med svåra konvulsioner. Fall där en födande kvinna drabbats av kramper återkommer i ett antal förlossningsberättelser i Schützerkrantz bok, och jag finner skäl att misstänka att det i flera av fallen kan ha berott på eklampsi till följd av havandeskapsförgiftning. Följderna av en sådan situation beskrivs så här:

Anhöriga gafs tillkänna faran hvári den Våndade stod, och at, om möjligt vore frälsa Modrens lif, borde Fostret med våld borttagas, hvilket tycktes redan vara dödt; hvartil alla närvarande samtyckte.²⁰⁵

Att borttaga ett foster med våld innebar att barnet styckades av förlossningsläkaren medan det fortfarande låg i livmodern. Det vanligaste var att man öppnade huvudet, såvida barnet inte låg på ett annat håll, och därefter plockade isär det kroppsdel efter kroppsdel och drog ut den lilla kroppen ur kvinnans kropp.²⁰⁶ Ingreppet ovan, som återberättas av Schützerkrantz, var lyckat. Kvinnan gick att rädda. Läkaren noterar dock följande:

På 5:te dygnet frågade hon efter sit Barn, utan at veta hvad med henne vad skedt. Hos henne förmärktes sedan en tid bort åt en ovanlig tystnad, beledsagad med djupa suckningar och någon ängslan, hvilka omsider medelst Spa-vattns nyttjande försvunno.²⁰⁷

Vi kan av anteckningens sista ord ana att kvinnan skickades till en kurort för att vårdas för ledsamheten som Schützerkrantz påtalar. Detta känslouttryck tolkar jag som att kvinnan blev mycket nedstämdhet efter förlusten av sitt barn. I Schützerkrantz berättelser är denna korta notis unik, ingen annanstans i boken beskriver han en kvinna som så tydligt drabbats av sorg. Kvinnan har till Schützerkrantz uttryckt att hon inte "[...] vet hvad med henne vad skedt." Mindes hon inte förlossningen? Blev händelsen ett psykiskt trauma? Kanske drabbades hon av melankoli. Melankoli var en diagnos med ursprung i det antika Grekland och var inkluderad i den antika läran om kroppsvätskorna. Den svarta gallan och den därmed svarta melankolin troddes utsöndra svarta ångor som steg upp i hjärnan och fördunklade själen. Johannisson betonar efter Michel Foucaults teorier att känslan av stor skräck och förtvivlan också var en känsla av att vara genomsköljd av svärta.²⁰⁸ Diagnosen användes för nedstämdhet och tungsinne. Under 1900-talet fick den i stället termen depression.²⁰⁹ Schützerkrantz är sparsam med orden (men så handlar ju också boken om praktisk

---

²⁰⁵ Schützerkrantz 1785, s.133f.

²⁰⁶ Paulsson Holmberg 2017, s. 215.

²⁰⁷ Schützerkrantz 1785, s. 135.

²⁰⁸ Johannisson 2009, s. 31f.

²⁰⁹ Johannisson 2009, s. 64.

förlossningskonst, och inte om kvinnors upplevelser) och den enda ledtråd han i övrigt ger är att kvinnan tillfrisknade från sitt tillstånd så småningom. Men de tecken på ångest som hon uttryckte och den tystnad hon försjönk i uppfattar jag som att hon sörjde sitt barn. Att Schützerkrantz noterar kvinnans känslor kanske i någon mån bidrog till hans förståelse för havandeskapet och förlusten av det. Givet att fostret styckades fick hon med största sannolikhet aldrig hålla det i sin famn.

Schützerkrantz redogör för ett par tillfällen då han närvarat vid kejsarsnitt, men främst i upplysande vetenskapliga syften.²¹⁰ Kejsarsnitt var i mitten av 1700-talet ännu inte en allmänt brukad förlossningsmetod och förlossningar där man kunde räddat barnets liv med detta ingrepp slutade ofta i stället i barnets död. Fallet med kvinnan ovan handlar emellertid om en fosterdöd som idag skulle vara otänkbar, nämligen att i utdrivningsskedet medvetet orsaka fostrets död för att rädda moderns liv. Sådana situationer beskrivs återkommande av Schützerkrantz. Han rapporterar om en 32-årig omföderska som år 1759 genomgick sin andra förlossning: ”En fru vid Smedgars-brunn, af et fromt och stilla temperament, 32 år gammal, hade ock förut en gång legat i Barnsäng.”²¹¹ Förlossningen är svår. Barnet har dött redan i magen, det styckas och plockas ut: ”Detta gaf jag hennes Herre och närvarande anhöriga tilkänna, hvilka så mycket häldre därtill gåfvo sit bifall, som Fostret redan var dödt, och Modrens lif eljest stod i fara.”²¹² Schützerkrantz noterar att 32-åringens mentala tillstånd är stabilt, till skillnad från den förut nämnda kvinnan: ”[...] under alt detta, ömkade denna ståndacktiga Frun sig öfver intet och uthärdade altsammans med största tålmod och frimodighet.”²¹³

Tålmod är att resignerat och stoiskt kunna uthärda lidande.²¹⁴ Uppvärderandet av den egenskapen är återkommande i läkarens observationer av födande kvinnor. Man kan tänka sig att den av läkaren ansågs vara moraliskt eftersträvansvärd. En tålmodig person var på många sätt sinnebilden av någon som kunde hantera yttre påverkan utan att låta sig påverkas av obehärskade känslor. Idag skulle knappast någon reagera på att en kvinna som förlorat sitt barn i magen eller under förlossningen drabbas av starka känslor och att hon behöver stöd och

---

²¹⁰ På sida 141 återberättar Schützerkrantz exempelvis om ett kejsarsnitt på en kortväxt kvinna. Kvinnan placeras på ett bord och barnet plockas ut. Kvinnan dör. Om kejsarsnitt fortsätter sedan fram till sida 155.

²¹¹ Schützerkrantz 1785, s.173.

²¹² Schützerkrantz 1785, s. 174f.

²¹³ Schützerkrantz 1785, s. 176.

²¹⁴ Tålmod: https://www.saob.se/artikel/?unik=T_3463-0157.eJVk&pz=3 läst 23-05-22.

eventuellt omvårdnad. Men att Schützerkrantz i berättelsen ovan betonar kvinnans ståndaktighet, tålmod och frimodighet går att se som ett uttryck för att dessa egenskaper och känslor i läkarens ögon var det rätta sättet att hantera sorgen och förlusten på. Berättelsen utgör också en motsatt känsloreaktion mot föregående berättelse om den unga kvinnan som försjönk i tystnad. Schützerkrantz ger alltså exempel på två liknande situationer som framkallat olika känslor. Det finns däremot en stor avsaknad i materialet av läkarens beskrivningar av kvinnornas känslor inför fosterdöd. Det har antagligen att göra med böckernas fokus på praktisk förlösningskonst, men det kan också bero på att det fanns andra texter att tillgå för att söka tröst – bönerna i andaktslitteraturen. Läkarens roll var i första rum att vårda, inte att trösta. Det är likväl det kristna tålmodet som i havandeskapsdiskussionerna framstår som det ansett lämpligaste sättet att hantera lidande på.

Barnmorskereglementet från 1711 fastställde att barnmorska och läkare till varje pris skulle försöka rädda moderns och barnets liv, och alltid i den ordningen. Moderns liv prioriterades framför fostrets.²¹⁵ Att förlora sitt barn efter en fullgången graviditet beskrivs av många kvinnor idag som en mycket traumatisk upplevelse som i många fall leder till depressiva tillstånd.²¹⁶ Eftersom havandeskap är en del av socialt och kulturellt konstruerade situationer innebär det att människor inte alltid har haft samma känslomässiga reaktioner på sin graviditet eller händelser som omger den – gravida kvinnor idag delar inte samma känslor och upplevelser, så varför skulle det varit annorlunda förr? Men död och förlust har alltid varit något de efterlevande sörjer, vilket forskningen också har visat.²¹⁷

Sorg efter förlusten av ett barn kommer fram även i det religiösa materialet. Andaktsböckerna uppvisar att sådan förlust togs på stort allvar. Förutom den kortare hänvisningen till missfall i ”En bewekelig wijsa” ägnar Cundicius en fyra sidor lång bön åt ämnet fosterdöd. Bönen, som kan bli ”bedien eller sjungen”, heter ”När Barnet intet kunat lefwande till Werlden födas.” Bönen är tänkt att sjungas efter melodin till psalmen ”Hwad min Gud will / all Ting thet ser.”²¹⁸ Denna bön är inte den enda som hänvisar till en melodi eller en psalm, det är relativt

---

²¹⁵ Öberg 1996, s. 44.

²¹⁶ Annelie Hansson & Erica Alvarado Vitblom, ”Moderns Psykiska hälsa efter att hon mist sitt barn intrauterint, En litteraturoversikt”, Barnmorskeprogrammet, Självständigt arbete, Avancerad nivå, Sophiahemmet Högskola, 2018. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1253722/FULLTEXT02>, läst 23-04-26.

²¹⁷ Se exempelvis Ann-Sofie Arvidsson, *Makten och döden: stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett långt 1700-tal*, Makadam, Stockholms universitet, Göteborg, 2007, Robert Woods, *Death before birth [Elektronisk resurs] fetal health and mortality in historical perspective*, Oxford University Press, Oxford, 2009.

²¹⁸ I 1695 års psalmbok fanns en psalm med denna titel, som ursprungligen var en gammal tysk psalm med titel ”Was mein Gott will, das g'scheh allzeit” (ca 1554). Melodin var i sin tur hämtad från en fransk världslig visa.

vanligt i den religiösa litteraturen. Psalmer ingick i det allmänna medvetandet och lärdes utantill. För den kvinna som förlorade sitt barn var bönen del av ett större sammanhang där sådan igenkänning var meningsfull och viktig. I situationer av sorg och förlust kunde detta fylla en trösterik funktion. Bönen inleds så här:

Herre! Ho har titt Sinne kändt, ho har tig Nåden gifwit? Ho har tigh något gett
ell' sändt / dermedelst han förblifwit Frij för tin Dom! Men tu åft from / Och
ingen will förlåta: Mitt Barn kär / deß Witne är Som gläds / fast jag måst
gråta.²¹⁹

Bönen uttrycker acceptans över att herren kommer att ta emot det förlorade barnet, samtidigt som den uppmärksammar att det är en sorglig händelse. Den sista strofen låter oss förstå att en kvinna som förlorade sitt barn tilläts uttrycka sorgen genom att gråta, och kan därför anta att det var en verkligt upprörande situation. Dessutom finns det i bönen en antydning om att man förstod att en havande kvinna utvecklade starka känslor för det barn hon bar på genom att formulera relationen dem emellan med ”Mitt barn kär.” Bönen kan, med tanke på dess titel, ha använts både i situationer med missfall och i samband med förlossningar som slutade i fostrets död. Den ingår i det avsnitt i andaktsboken som kallas ”För en hustru / Som uti Barns-Nöden arbetar” vilket indikerar att den lästes eller sjöngs i samband med svåra förlossningar. Ett par strofer senare fortsätter bönen enligt följande:

Ach Gud! Förlän / att jag med tig tillfred; i alt må wara; Fast Barnet mitt nu är
ifrån mig / har det slupit all Fara. Så wille jag tin Willie / Att det skull hädan
hasta: Men [---] jag ber med andra fler Tin Wilja aldrig förkasta. Gud förskiuter
en ewinnerlig / Men allom sin Nåde meddelas / I fall han Stundom rijfar mig /
Så är han och den som mig helar. Min Gud är God / ty skall mitt Mod Sig
honom undergifwa / Mitt barn har den rätta Far Bett Frögd / som ewigt skall
blifwa.²²⁰

Ty gör och jag hwad min Gud will / Din Willia o Here! Må råda. Jag wet / jag
wet / och tijger still / Ty jag får åther det skåda! Låt nu war mig fullkommelig
Till kraffter åter komma! Så skall jag tig / oändelig Besprijsa med alla
Fromma.²²¹

Jag misstänker att det är denna psalm Cundicius hänvisar till i andaktsboken, inte minst för att bönen refererar till Psaltaren, och den franska melodin användes för första gången i ett sakralt sammanhang i psalmen Souterliedekens (1540), vilken baserades på Psaltaren 129.

²¹⁹ Cundicius 1698, “När Barnet intet kunat lefwande till Werlden födas / så bedien eller siungen”, s. 363.

²²⁰ Cundicius 1698, “När Barnet intet kunat lefwande till Werlden födas / så bedien eller siungen”, s. 363.

²²¹ Cundicius 1698, “När Barnet intet kunat lefwande till Werlden födas / så bedien eller siungen”, s. 363.

Att förlusten av fostret är en del av Guds vilja är central i denna del av bönen, men till skillnad från de inledande stroforna, som diskuterades ovan, uttrycker denna passage en annan uppfattning, nämligen att barnet i och med döden sluppit livets alla faror. Livet i det tidigmoderna Sverige var osäkert och denna världsbild återspeglas i religiösa skrifter såväl som i prästers predikningar.²²² Förlusten av barnet hanterades således genom förståelsen den havande antogs ha för livet efter döden. I livet efter detta var fostret i säkerhet hos Gud. På så vis speglas i bönen den tröst en havande, födande eller nyförlöst kvinna kunde söka i Gud. Döden var ständigt närvarande, och förstods i enlighet med människornas världsbild: ”[...] wij ärom alla Gud en Död skyldige / Ty thetta är det gamla Förbundet, du måste dö. Syr. 14.v.18. Hwilcken är then ther lefwer / och intet ser Döden?”²²³

Sammanfattning

Avsnittet har försökt komma åt lidande genom att studera diskussioner av missfall och fosterdöd. Det har framkommit att förlusten av ett fullgånget foster följdes av svåra känslor. Andaktsböckerna uppvisar att det var en erkänt svår och plågsam händelse för en havande kvinna att förlora sitt barn under graviditeten. Det väckte känslor av sorg och melankoli och krävde tröst, vilket kvinnan kunde finna i den religiösa litteraturen. Även om mistandet av barnet förstods ha skett genom Guds vilja beskrivs missfall och fosterdöd i bönerna som en förlust, och inte som ett straff. Det är beaktansvärt med tanke på att hela havandeskapet betraktades som kvinnans kors att bära efter syndafallet. Det dominerande perspektivet i dåtida medicinska diskussioner är att fostrets plötsliga undergång berodde på den havande kvinnans känslor. Förlusten av ett ofött barn uppfattades ändå som en tragisk händelse som var orsak till sorg och lidande hos föräldrar och anhöriga. Schützerkrantz exempel på sina patienters känslor efter fosterdöd skildrar olika sätt att känslomässigt hantera förlusten på. Genom att studera ett större material skulle man förhoppningsvis finna fler sådana beskrivningar av kvinnors känslor som ännu mer kunde differentiera bilden av hur sorg och förlust i havandeskap hanterades. Att känslorna och kroppens tillstånd bidrog till missfallet ger inblick i ett större resonemang där missfall betraktades som orsakad av den havande kroppen. Likväl placerade den religiösa litteraturen missfallet i ett teologiskt system där bibelallusioner gav svåra situationer som missfall, fosterdöd och förlossningskomplikationer mening.

---

²²² Paulsson Holmberg 2017, s. 21

²²³ Cundicius 1698, “När Barnet intet kunat lefwande till Werlden födas / så bedien eller siungen”, s. 364.

Följande kapitel av undersökning handlar om förlossningsrädsla. Att ställa frågor om känslor inför en förlossning är idag en naturlig del i barnmorskans arbete och uppdrag inom mödrahälsovården. Om förlossningsrädsla identifieras hos en gravid kvinna följs det upp av ytterligare åtgärder för att bedöma den gravidas behov av stöd eller behandling för rädslan, som också kan identifieras som oro, ångest eller bävan.²²⁴ Förlossningsrädsla kan ta sig uttryck i rädsla inför att känna fysisk smärta, men även som rädsla inför andra eventuella händelser under förlossningen. Här står känslomässig rädsla i centrum för analysen, den fysiska smärtan återkommer i en senare del av uppsatsen.

6.1.4 Förlossningsrädsla: ”På slutet förgeck mig nästan alla tankar”

Evas straff är det tydligaste motivet för kvinnans lidande i barnsäng under den tidigmoderna perioden. Förlossningssmärta uppfattades dels som en konsekvens av människans syndande, och var således en del av den gudomliga planen, dels som en naturlig del av barnafödande.²²⁵ Religiösa definitioner av smärta utövade inflytande över medicinares praktik eftersom tron ansågs ha en mildrande effekt på fruktan och lidande under eller inför barnafödande.²²⁶ Schützerkrantz ger exempel på hur förlossningsrädsla kunde ta sig uttryck:

En Dame 27 år gammal, feck under sit hafvande tilstånd, de bedröfveliga tankar, at hon i sin tilstundande förlossning och Barnsäng skulle dö. Man förestälde väl huru ogrundade sådane tankar voro, med påminnelse af hennes förra lyckeliga Barnsäng m.m. Men hon svarade med leende mine, det hon hade för döden ingen farhoga, mindre för fölgerna, men tiden skulle utvisa sanningen, af hvad hon sagt. Under den tid hon med dessa tankar omgicks, var här i Staden ofta stora Els-vådor, däraf hon så wäl, som alla andra, mycket oroades; hennes mästa föda under Grossessen var Jäsemjöl, Filbunka, Rediler och bröd; man förestälte henne, at en sådan ständig föda kunde omsider bidra til någon elak påfölgd; men som hon tyckte sig må väl däraf, fortfor hon därmed.²²⁷

Varför tyckte Schützerkrantz att den 27-åriga damens tankar var ogrundade? Som förlossningsläkare hade han bevittnat många olyckliga förlossningar och även om en kvinna fött barn tidigare kan hon råka ut för komplikationer. Kvinnans uttalande framstår som ett ont förebud – varför trodde hon att hon skulle dö? ”Hon hade för döden ingen farhoga”, skriver Schützerkrantz, så vad handlade rädslan om? Eventuellt mindes hon sin föregående

---

²²⁴ Socialstyrelsen, ”Graviditet, förlossning och tiden efter: Nationellt kunskapsstöd för kontinuitet i vårdkedjan och vård på rätt nivå”, 2022, s. 63.

²²⁵ Corretti & Desai 2018, s. 182.

²²⁶ Joanne Begiato, "Pregnancy and childbirth", i Susan Broomhall (red.), *Early modern emotions: an introduction*, Routledge, London, 2017, s. 212.

²²⁷ Schützerkrantz 1785, s. 51.

förlossning som en smärtsam och obehaglig upplevelse, som hon inte ville genomlida igen. Den unga kvinnans förlossningsrädsla kan ha varit ett uttryck för rädsla för smärta. Anestesi för födande kvinnor, framför allt i form av kloroform, var fortfarande ett halvt sekel bort, och även om medicinare använde sig av opiater för att påskynda förlossningen eller lindra smärta fanns det många som trodde att smärtlindring var farligt, rent av dödligt.²²⁸

I brist på verkligt effektiv smärtlindring förespråkade förlossningsläkare och fältskärer lidandets högre syften, och det hade säkert effekt på havande kvinnor och deras anhöriga. Det fanns dessutom medeltida texter att luta sig mot som påstod att förlossningssmärta var fördelaktigt eftersom man trodde att det satte fart på livmoderns sammandragningar.²²⁹ Idag skulle nog Schützerkrantz patients ”bedröfveliga tankar” uppfattas som ett uttryck för vilka spår hennes föregående havandeskap satt i henne, kanske led hon av vad en modern vokabulär benämner som ”förlossningstrauma.” Kvinnan var inte rädd för döden, men kanske för att uppleva fysiskt lidande. 27-åringens förlossning gick bra, men hon dog nio dygn senare, i likhet med vad hon själv hade förutspått. Om händelsen skriver Schützerkrantz:

Kårt förrän hon afsomnade, befalte hon med fullt förstånd, det man henne efter döden öppna skulle, för at finna och se förlossningens oskuld. En noble tanka, hvilken ej finnes hos många. Hon var ock verkeligen ett mönster för sit kön, både i Religion och dygd.²³⁰

För kvinnor som dog i barnsäng återopades berättelsen om Rakel, som jag tidigare nämnde i diskussionen om infertilitet. Rakel genomled enligt den bibliska berättelsen en svår förlossning med sitt andra barn. Under förlossningen berättade den närvarande barnmorskan att Rakels barn var en pojke, och Rakel gav honom namnet Ben Oni, ”min smärtas son.” I Schützerkrantz anteckning framgår det inte om den 27-åriga patientens barn överlevde, men med tanke på att spädbarnet inte omnämns alls gjorde det antagligen det. Schützerkrantz framhåller kvinnans dygdighet genom hennes egen hänvisning till att förlossningen inte var orsak till hennes död. Kanske ansåg hon att hon uppfyllt sin plikt som barnaföderska. Det var inte bara viktigt att bli förlossad från barnet, utan även att bli förlossad från jordelivet och uppleva saligheten, som Rakel.²³¹ Genom rädslan, smärtan och döden integrerades den unga

---

²²⁸ Corretti & Desai 2018, s. 184. Johannisson 1997, s. 73.

Caspar Trendelenburg inkluderar till exempel recept på lindrande ”Förloßnings-pulfwer” i sina underrättelser, s. 6.

²²⁹ Detta skrev t.ex den florentinska munken Michele Savonarola (1385-1468) om, se Corretti och Desai, s. 184.

²³⁰ Schützerkrantz, 1785, s. 54.

²³¹ Lindgärde 2009, s. 117.

kvinnan i en biblisk kvinnohistoria och hennes bortgång kunde hanteras av de hon lämnade kvar.

Kvinnor i modern tid lider alltmer av förlossningsrädsla och rädsla för smärta och komplikationer under förlossning. I Sverige uppger cirka 15–20 procent av gravida uttryck för förlossningsrädsla, en prevalens som är ännu högre bland utrikesfödda. Socialstyrelsen uppger att många beskriver rädslan som rädsla för smärta eller för att de själva eller barnet ska dö i samband med förlossningen.²³² Det går endast att spekulera kring anledningarna till denna ökade förlossningsrädsla, men jag tror det delvis har att göra med tidens kroppsideal, utbredda ätstörningsdiagnoser och en rädsla hos kvinnor för kroppslig förändring, att kroppen ska ”gå sönder” och efter en graviditet inte längre vara sig lik. Det är en påtaglig skillnad mot synen på havandeskap i källmaterialet, där sådan kroppslig förändring inte alls diskuteras.

Stina Hiärne födde som bekant ett friskt barn. Men hon var inte skyddad från de risker som fanns och oro som medföljde dessa. Stina skriver inte så mycket om sina känslor under graviditeten, utan dagboken fungerar mer som en kalender över dagar och händelser. Men den 28 januari 1747 gör hon följande anteckning:

Ons d. 28. kom Berjstets hustru å älsta dotter til ås hon hade mäd sig 6 marker humla en höna och en gås, och blef kvar öfer natten, hon va i bekümer samt samtal mäd Stina [kusinen] om min barnsäng efter di hörde dät klappa på min dör mäd flera märken som di på lande hafa för döts fall, där menigheten är upfylta mäd skråk och trodde de at iag vist skulle afsåmna.²³³

Bergstedts hustru var alltså orolig över Stinas stundande förlossning, och tycks ha tagit till folktrons metoder för att avvärja ett eventuellt olyckligt öde. Folktron var en betydelsefull del av vetandet under perioden. Ett gemensamt drag för folktro världen över var att osynliga och övernaturliga väsen hade makt och förmåga att ingripa i den enskilda människans liv. Dessa väsen ansågs onda och man skulle därför skydda sig mot dem genom särskilt kraftfyllda föremål eller magiska ritualer.²³⁴ Oro är enligt Begiato ett gemensamt tema för hur havandeskap hanterades av anhöriga under 1700-talet. Oron, precis som förväntan, ingick i det språk som användes för att beskriva graviditeten och det ofödda barnet.²³⁵ Även för

---

²³² Socialstyrelsen, ”Graviditet, förlossning och tiden efter: Nationellt kunskapsstöd för kontinuitet i vårdkedjan och vård på rätt nivå”, 2022, s. 62.

²³³ Cristina Charlotta Hiärnes dagbok.

²³⁴ Carl Herman Tillhagen, *Barnet i folktron*, LT, Stockholm, 1983, s. 13f.

²³⁵ Begiato 2017, s. 14.

anhöriga var havandeskapet ett emotionellt tillstånd. Oro ansågs däremot inte vara fruktbart som känslotillstånd för en havande kvinna. Hon skulle hålla sig sund och frisk och ”söka sinnets ro och förnöjsamhet.”²³⁶ Tanken att mor och foster under havandeskapet befann sig i samma kropp påverkade förstås resonemang om havande kvinnors uppförande. Jag kommer senare i uppsatsen att återkomma till hur denna *en kropp i en kropp*-relation uppfattades.

I företalet till *Nödig tröst och underwisning* skriver Johan Collinder att en god kristen ska uppmärksamma smärtan en kvinna genomlider när hon föder barn. Collinder ser det som alla människors skyldighet att ge kvinnor erkännande, eftersom ett havandeskap och en förlossning kräver mod och styrka. Dessutom lyfter prästen fram att kvinnans smärta i barnafödande är för hela mänsklighetens skull, eftersom alla människor är födda av en kvinna. Därför ska alla kristna, även människor som inte föder barn, lida med kvinnorna i deras förlossningssmärter:

Förthenstful bör hwar och en rättsinnig Christen enkannerli-gen ett sådant Qwinnones till-stånd behiärta / Tröst / Råd och hielp / på hwad hälst fått sig göra låter / troligen meddela. Och thet fordrar alles vår skyldighet / emedan Qwinnan en sådan sweda i sin Barnsbörd / jämwäl för våra skull / effter wi alle af Qwinno födde äre / lida måste. En så-dan Wedermöda / säger iag / at then som icke drager hiärteligit Medlidande öfwer en hafwande Qwinnas och barnföderskas nöd / han må aldrig någon Christen heta.²³⁷

Om vi drar oss till minnes Stinas förlossning och madam Qwists uppmaning till de närvarande att ”bedja Gud” kan vi ännu tydligare föreställa oss Guds närvaro hos havande och födande kvinnor. Böner kunde som sagt trösta människor i nödställdhet, och rädsla är en slags nöd. Stina återger själv att hennes förlossning var fysiskt ansträngande och dessutom plågsam. I dagboken skriver hon att maken, Erland, var mycket bekymrad över sin hustrus vånda ”[...] var före iag högsta måta tvang mit at ej låta honom märka huru ont iag hade at ej oroa honom.” Det är inte svårt att föreställa sig att en plågsam förlossning kan framstå som skrämmande både för den födande och för hennes betraktande medmänniskor. Samtidigt återger förlossningsberättelsen just Stinas upplevelse. Varför ville hon inte låta sin make förstå vilken smärtsam upplevelse hon genomled? Stinas uttalande belyser ett faktum som

---

²³⁶ Tralles 1748, ” §.6. Hafwande qwinnor böra för all ting styra sina affecter”, s. 108.

²³⁷ Johan Collinder, *Nödig tröst och underwisning för äckta hafwande kvinnor och barnaföderskor, huru the sig christeligen förehålla skole förr, vti och effter barns-börden; vidragen af ens och annans andelig mans skriffier, och framgifwen til åhret efter vårs herres och frälsares Jesu Christi börd 1698.*, s. 13.

denna undersökning ständigt behöver förhålla sig till: havandeskap är ett i grund och botten kvinnligt tillstånd.

Upplevelser av graviditet och förlossning tillhör en kunskapssfär som män inte till fullo har tillgång till, annat än genom beskrivningar och biologiska undersökningar. Vi vet förstås inte vad Stina verkligen delgav sin make, i det verkliga livet utanför dagbokens pärmar kan hon mycket väl i efterhand ha beskrivit känslorna hon erfor under förlossningen. Hon skriver i dagboken att hon inte ville att Erland skulle förstå hur ont hon hade eftersom han var ”mycket bekymrad.” Kanske Erland var mer rädd än Stina själv? Hon skriver att Gud hade hört hennes bön och gjort hennes hjärta stilla. Det framstår som att bönen därmed lugnade henne, och att hon inte längre kände sig rädd. I egenskap av att vara den födande individen och därmed uppleva den födande kroppen kan man tänka sig att Stina kände sig mer delaktig i händelseförloppet än vad Erland gjorde. Att Erland förstod att hans hustru genomled något svårt tycker jag däremot framgår, eftersom han uttryckte oro över henne. Kanske förstod han det genom sin egen kroppslighet och erfarenhet av smärta, eller så var det ett uttryck för medlidande, likt det som Collinder uppmanade till i sin andaktsbok. För Stina tycks de kroppsliga känslorna till slut ha överskuggat hennes inre sinnesintryck. ”På slutet förgeck mig nästan alla tankar”, skriver hon.

Vi kan föreställa oss att Stinas nära och kära hade Liscovius *Christelige Fruen-Timmer* tillhands, och kunde tillsammans be för Stina och barnet när madam Qwist uppmanade dem till det. I bönen betraktas moder och foster som en gemensam varelse, som behöver Kristus hjälp ur nöden:

Aldrakäreste Herre Jesu! En Qwinna / när hon föder Barn / så har hon sorg / ty hennes stund är kommen. Mig har en sådan Sorg öfwerfallet / och sådan Sorg öfwer-fallet / och Födslen kommer mig swår före. Barnet är kommet til Födslen / men ther är ingen Kraft til at föda. Men Herre Jesu / om tu wil / kan tu hiepla mig. Nu jag ropar til tig: Ach Herre! Fördölg icke titt Ansichte för mig: War mig nådelig och hör mig: Se uppå min Jämmer och Elände / och hielp mig för tin Godhet Skul. Kom tin hand med mig / så warder jag hulpen. Ach Herre Jesu / förbarma tid öfwer mig och min arma Lifs-frucht / och hielp oß / at wi icke förgås. Sönderslit vår Band / stärck oß i vår swaghet / och för oß utu våra Nöd. Ur thet ock tin nådige Wilje / at jag med min Lifs-frucht skola tillika omkomma / och mitt uti min Födslo-Pina fåttia thet timmeliga Lifwet til. Nu så skie / Herre Jesu / tin Wilje. Här är jag och Barnet / som tu mig gifwit hafwer. Men förbarma tid öfwer våra fattiga Siälar / at the mitt uti then Swedefulla Nöden måtte til thet ewiga Lifwet födde och uppehåldne blifwa / och at thenna bedröfweliga Plågo-stunden är en begynnelse til then frögdefulla ewigheten / och thetta för tin heliga

Födelse och bittra Döds-Pina skul / Amen. / Min Nöd / O Gud / är stor / Jag stadd är uti Wåde / Tin fasta hielp jag tror / Förloða mig i Nåde / Gif at min ångst och Wårck Nu snart en ända får / Med Kraft mig swagan Stärck / hiel / at all ting wäl går / AMEN.²³⁸

De inledande fraserna refererar till Johannesevangeliet 16.21: ”När en kvinna föder barn har hon sorg, ty hennes stund är kommen.” Bönen är ett exempel på att den bedjande direkt tilltalar Kristus. Det bekräftar tesen om att bönen var tänkt att fungera som ett samtal med Gud.²³⁹ När människan befann sig i en situation som krävde bönhörelse, i detta fall i det födande tillståndet, hade hon ett motiv för sin bön. Bönen är klart egocentrisk. ”Nu ropar jag till dig” säger den bedjande, och ber Kristus att räcka ut en hjälpande hand, sedan: ”War nådelig och hör mig.” Den bedjande kommunicerar alltså direkt med det gudomliga, en kommunikation i vilken känslor uttrycks och väcks.²⁴⁰

1700-talet var en period med förändrade attityder till känsla. Den nya sensibiliteten framhävde känslighet som individens innersta attribut, vilket gjorde att även inställningen till smärta förändrades. Förmåga att känna smärta och dessutom medlidande för andras smärta förespråkades av bland andra Jeremy Bentham.²⁴¹ Karin Johannisson har visat att svenska provinsialläkare under 1700- och 1800-talen klagar i rapporter över att jordbruksbefolkningen inte vill avvärja sig kroppsligt lidande. Läkarna tillkallades inte, utan i stället satte folket sin tro till folklig magi, ödestro och kristet tålamod.²⁴² Johannisson understryker att folk förstås inte ville lida, men att så länge de kunde tolka smärtan i ett meningsfullt sammanhang så var inte att mota bort smärtan den mest rationella lösningen.²⁴³ I den kristna föreställningsvärlden fanns det alla möjliga förklaringsmodeller för smärta: prövning, varning, moral, straff, identifikation. För havande kvinnor var identifikationen med Kristus den mest avgörande, vilket bönerna avspeglar. Genom den ”ångest och värk” som Liscovious hänvisar till i bönen ovan upprättades en länk till det gudomliga. Precis som att religion och smärta har varit varandras bundsförvanter, som Johannisson betonar, har kanske religionen hållit rädsan stängin. När det i religionen erbjöd förklaringar till varför något var på ett särskilt sätt kanske det också var lättare att hantera. Förlossningsrädsla porträtteras i materialet främst som rädsla att känna fysisk smärta, men samtidigt fanns det alltid, enligt teologin, ett tydligt syfte för den

---

²³⁸ Liscovius 1731, ”En annan uti Swår Barns-nöd”, s. 105f.

²³⁹ Lindquist 1939, s. 250.

²⁴⁰ Eyice 2019, s. 51.

²⁴¹ Johannisson 1997, s. 78.

²⁴² Johannisson 1997, s. 81.

²⁴³ Johannisson 1997, s. 81.

känsla en havande kvinna kunde känna. I bönen är ”barnet kommen till födseln” men kvinnan har ingen kraft att föda. Kraften kan hon, som tidigare nämnt, hämta ur sin smärta, men också i sin tro. Stina, vars son låg i säte, fann kanske styrka i både och.

Många fraser återanvändes inom andaktslitteraturen, vilket kan exemplifieras med en äldre bönbok, nämligen Mathesius *Oeconomia* från 1632. I många böner från 1700-talets andaktslitteratur ber till exempel den havande om att Gud ska göra henne frimodig, alltså orädd. I böner från både Liscovius och Cundicius andaktsböcker återfinns den havandes vädjan om att Gud ska ge henne kraft. I *Andelig pärleskrud* heter det ”Giff mig Starckheet och Krafft”²⁴⁴, i en annan bön i samma bok uttrycker den bedjande att Gud ”migh ther till Starkher och Kraffter förläna.”²⁴⁵ I Liscovius ”En Hafwande Qwinnas bön för Födslen” är strofen snarlik och lyder: ”Stärk mig uti min Swaghet.”²⁴⁶ Andaktsböckernas återanvändning av formuleringar var dels till för att hjälpa den bedjande att orientera sig själv i sin relation till Gud och världen, dels för att skapa förtroende och en försäkran om att målet med bönen nåddes.²⁴⁷ Målet med bönen var själsligt, och vi måste därför påminna oss om den dåtida kroppsligheten. Bönen skedde i det inre, men eftersom känslor förstods som fysiska uttryck var bedjandet en fysiskt utövad praktik.

Känslorna var en del av kroppens vätskeflöde och påverkade kroppen på olika sätt.²⁴⁸ Kan bönen ha tänkts stärka den havande kvinnan själsligt inför födslostunden, och gett henne mod och kraft att föda sitt barn? Den är en bön i vilken kvinnan söker tröst, som en förberedelse inför en förlossning och de känslor en sådan kan komma att uppväcka hos en havande kvinnan. Genom att acceptera smärta och rädsla blev lidandet för den havande kvinnan användbart. Med detta uppfyllde hon sin plikt som en god kristen barnaföderska. I Mathesius *Oeconomia* återfinns en bön som hänvisar till de plågor Gud pålagt havande kvinnor. Bönen, ”För en barnaföderska” är menad att läsas under graviditeten, för att påminna den havande om hennes arvsynd och orsaken till hennes plågor:

Ewige Guds Son och enda hielpare i alla nödh / Tu som oß Ewae döttrar plågo
ock wedermödo aff Nåde pålagt haffwer / på thet wij hennes öfwerträdelse oc
wår medfödde arffsynd icke förgäta skolom / Min stund är effter tin förordning

---

²⁴⁴ Cundicius 1698, ”Bön för en Hafwande Hustru / då Fostret lefwandes är”, s. 341f.

²⁴⁵ Cundicius 1698, ”Bön för en hafwande Hustru / när Födsla-Tijden tillstundar”, s. 342.

²⁴⁶ Liscovius 1698, ”En Hafwande Qwinnas bön för födslen”, s. 99ff.

²⁴⁷ Eyice 2019, s. 50.

²⁴⁸ Eyice 2019, s. 52.

komme / Hielp Herre Tu lefwande GUDs son / Giff tin wälsignelse til min födsel / och låt migh tin hielp såsom aff en helsosam Moderhand förnimma / hjelp migh och min liffsfrucht tin saga creatur / och gör migh frimodigh / såsom tu hele Christenheten effter bedröfwelsen medh följande frögd Saligen tröstat hafwer.²⁴⁹

För en modern läsare kan bönera för havande kvinnor uppfattas som mörka och pessimistiska. Barnafödandets smärta och fysiska lidande står i centrum för andakten. Den viktigaste orsaken till att människan lider är att Gud vill att den troende ska likna Kristus.²⁵⁰ Havandeskapet och förlossningen är en av Guds prövningar, men han förväntas komma till den födandes undsättning. Havandeskapet är det kors som kvinnan bär.

Sammanfattning

Avsnittet inleddes med Evas arvsynd och att förlossningssmärta historiskt har uppfattats som kvinnors straff för syndafallet. Bibliska förklaringsmodeller klassade kroppsligt lidande som oundvikligt och användbart, eftersom det genom den gudomliga planen var en naturlig del av födandet. I rädsla blev bönen användbar. Den teologiska litteraturen betonade att även andra skulle lida med kvinnan, eftersom hennes nöd är för hela mänsklighetens skull. I exemplet med 27-åringen utläste jag hennes lidande som ett uttryck för förlossningsrädsla, som inte i övrigt är ett framträdande tema i materialet och därför är värt uppmärksamhet. Kvinnans övertygelse om att hon skulle dö framstår som att hon verkligen våndades inför den stundande förlossningen. Att materialet inte uppehåller sig mycket vid (förlossnings)rädsla kan ha att göra med att havande och födande kvinnor kunde legitimera sådana känslor genom identifikationen med Rakel, på liknande sätt som gestalten Hanna var en tröst för kvinnor som led av infertilitet. Smärta var oavsett en framträdande del av vardagen under 1700-talet. Föreställningar om smärta och rädsla inför att uppleva det är del av ett historiskt narrativ som har traderats sedan biblisk tid, och ger inblick i hur smärta och rädsla har förståtts, hanterats och lindrats.

6.2. En havande kropp

Sätten på vilka människor under 1700-talet förstod sina egna kroppar och sin kroppslighet varierade, och därmed även uppfattningen av kroppens signaler. Denna andra del av undersökningen fokuserar på hur den havande kroppen förstods och diskuterades. Jag

---

²⁴⁹ Mathesius 1632, s. 36

²⁵⁰ Savin 2011, s. 215.

kommer gå igenom hur tecken på havandeskap tolkades och vad det viktigaste av dessa tecken – fostrets rörelser – innebar för förståelsen för havandeskapet. Andaktslitteraturen var ett sätt att få tillgång till uppfattningar om kroppen som på ett eller annat sätt stämde överens med den egna upplevelsen. Även läkarnas handböcker innehåller formuleringar som kunde hjälpa en havande eller folk omkring henne att beskriva vad som hände med kroppen. Förutom diskussion om tecken på havandeskap och om innebörden av fosterrörelser innehåller avsnittet också en undersökning av hur fysisk smärta diskuteras i materialet, och hur relationen mellan foster och mor – en kropp i en annan kropp – uppfattades under 1700-talet.

6.2.1. Kroppens signaler: ”Gifningar eller twetydiga tecken”

Under 1700-talets sista år nedteknade vem som förmodas vara den framtida läkaren Pehr Dubb Carl von Linnés föreläsningar i sexualundervisning.²⁵¹ I centrum för undervisningen stod *coitus*, samlaget. Linné proklamerade att en kvinna som blivit havande hade hög sexualdrift och ett starkt begär efter samlag. Följande två citat illustrerar detta:

På det en qwinna må afla så bör dess matrix wara sundt och i godt stånd samt bägge deras semen bör wara längre behållit, i synnerhet mannens samt at de som gå tillhopa må utsläppa semen på en gång...²⁵²

I aflandet bör ej en qwinna wara alt för full med de så kallade blommor; ej heller alldeles tom, utan nyligen ränsad på det matrix må wara någorlunda rent.²⁵³

En förutsättning för befruktning var alltså att livmodern skulle vara både sund och ren för att skapa goda förutsättningar för ett nytt liv att planteras. I likhet med samtida kollegor byggde Linné sina medicinska antaganden om människans hälsotillstånd på humoralpatologin. En stor brist på såväl som ett överflöd av någon av vätskorna kunde hota hälsan.²⁵⁴ Klimax hos båda parter förstods som ett tecken på att tillräckligt mycket värme hade genererats i deras kroppar för att könsvätskorna skulle smälta samman och skapa ett nytt liv.²⁵⁵ Linné skriver:

Man kan altså weta, hwarföre qwinnor som blifwit Hafwande, så ganska högt åstunda coitum, å nyo med mannen ty menstrua som då bibehålles, blir en stor

---

²⁵¹ Carl von Linné,, *Collegium medicum: Om sättet att tillhopa gå: sexualföreläsningar*, Zinderman, Göteborg, 1969, s. 6.

²⁵² Linné 1969, s. 45.

²⁵³ Linné, 1969, s. 29.

²⁵⁴ Ekenstam 1993, s. 194.

²⁵⁵ Ekenstam 1993, s. 188.

myckenhet och således hitsar, upvärmor och äggar dess vullva, at den åter will wara rörd.”²⁵⁶

Reproduktionen var i sig uppfattad som en cirkulation av vätskor. Blod skulle bli säd, fostret skulle få näring genom moderns vätskor och efter förlossning genom hennes mjölk.¹⁰ Inte förrän 1827 observerades det kvinnliga ägget hos ett däggdjur, och mysteriet med ägglossning klarades inte förrän på 1840-talet.²⁵⁷

Sedan 1960-talet har gravida kvinnor kunnat undersökas med diagnostiska ultraljud för att fastställa en graviditet, men också som en del i fosterdiagnostik och för att diagnostisera och följa graviditetskomplikationer. I äldre tid fick kvinnor basera sina antaganden om att de var havande på andra sätt. Utebliven menstruation räknades som ett tecken på havandeskap under 1700-talet, men var trots det inte ett säkert bevis. Menstruationen kunde utebli eller försvinna på grund av sjukdom, så det var viktigt att inte dra förhastade slutsatser om havandeskap.²⁵⁸ Caspar Trendelenburg informerar allmänheten om följande i sina underrättelser:

I de första månader har man inga säkra tecken, att med wißhet döma till ett werkeligt hafwande tillstånd, utan endast gißningar eller så kallade twetydiga tecken. De wanligaste af deða äro: äckel, kräkning, qwalm, spottning om morgonen, lystenhet, afsmak för wissa annars begärliga saker, blekhet, glåmig utseende, förändradt sinnelag, skoftals matthet, reg omkring naflen, tand- och hufwudwärk, månadsreningens uteblifwande, hwit hinna på blodet efter åderlåtning m.fl.²⁵⁹

Flera av Trendelenburgs angivna gissningar och tecken överensstämmer med sådant en gravid kvinna idag kan uppleva, som illamående, trötthet eller avsmak för en viss sorts mat. Men tecknen var subjektiva och opålitliga. Kirsi Vainio-Korhonen poängterar att de flesta under det svenska 1700-talet ansåg att endast barnmorskan med säkerhet kunde fastställa en graviditet, vilket hon gjorde genom att undersöka livmodermunnen efter att den havande kvinnan hade känt fosterrörelser för första gången, vilket oftast sker i fjärde månaden av en graviditet.²⁶⁰

För dåtidens människor var kroppen på många sätt en ”anatomisk teater” och kroppsliga tecken som liknade varandra kunde innebära en rad olika tillstånd. Vidskeplighet, rädsla och

---

²⁵⁶ Linné 1969, s. 22.

²⁵⁷ Ekenstam 1993, s. 188.

²⁵⁸ Gélis 1991, s. 46.

²⁵⁹ Trendelenburg 1803, *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten*, s. 14.

²⁶⁰ Vainio-Korhonen 2016, s. 116.

andras åsikter om kvinnans tillstånd påverkade bedömningen om huruvida en kvinna var havande eller ej.²⁶¹ Havandeskap och olika sjukdomstillstånd kunde yttra sig på liknande sätt, och därmed försvåra fastställandet av en kvinnas tillstånd. Om detta skriver Schützerkrantz:

När de förra, nemligen de unga Hustrur, finna et eller annat af de förut nämde falska eller sannolika kännetecken hos sig, inbilla de sig strax vara i ett välsignat tilstånd, i synnerhet om de af en naturlig händelse blifva litet fetare och tjockna, så at Buken och Brösten taga något til, hänskjut reningen hos dem, ordentligt och i hvar Månad både i kvalitet och qvantitet inställer sig; föregifvande andra Qvinnors exempel, som varit rädda och därvid haft sin Månads-rening; ja de kunna gå så långt i sin inbillning, at de med trygghet tro sig känna Fostrets rörelser, som icke annat är än väder i Tarmarna.²⁶²

Människor letade också efter andra tecken som tydde på att en kvinna var ”i välsignat tillstånd.” Kiernander återger den tyska läkaren Johann Christoph Troppannigers omdöme i frågan, som ”[...] räknar ibland påliteliga kännetecken, swulnad om ben och lår, swälta ådror på benen (Varices), wärk omkring länderne och weka lifwet, samt swårighet at hålla watnet, med andetäppa [...].²⁶³ Mycket tidiga tecken på havandeskap var knappast tillförlitliga. Hovläkaren Troppanniger ansåg att det var ”aldeles omöjligt” att dra någon slutsats om när befruktningen inträffar eller när fostret är i sina tidigaste stadier:

Men deremot skal det wara säkert at sådant efter 15 weckors förlopp utröna; då alla tecken böra samfällt jemföras. Han tillägger, at bröstet wid samma tid finnas hårda, och at i dem skal kännas mjölk-knylor, magen blifwer svitsig och uphögd, samt Modermunnen tillsluten.²⁶⁴

Bland andra tecken på havandeskap räknades fortfarande vedertagna symptom som huvudvärk, förstoppning, svullna bröst, nästäppa och halsbränna, men också mindre vetenskapliga symptom som benägenhet att snava, halta eller gå illa. Kiernander beskriver att haltandet beror på att fostret ligger mer åt ena än den andra sidan i magen.²⁶⁵ Att havande kvinnor kunde få ”krampedrag i fötter och ben” kan möjligen känneteckna foglossning.

---

²⁶¹ Gowing 2003, s. 5.

²⁶² Schützerkrantz 1785, s. 220

²⁶³ Kiernander 1776, s. 10.

²⁶⁴ Kiernander 1776, s. 11.

²⁶⁵ Kiernander 1776, s. 27.

Uteblivandet av menstruationen var ett hyfsat tillförlitligt tecken, men Barbara Duden har understrukit att det också kunde tolkas som ett ont förebud.²⁶⁶ Gissningar om barnets kön baserades på sådant som vilken fot en kvinna placerade först när hon gick, eftersom det avslöjade om barnet låg på höger eller vänster sida i livmodern.²⁶⁷ Linnés sexualföreläsningar informerade följande:

[...] man kan ock observera at det är Piltebarn då hon är tjockare åt höger, men flickebarn åt wänster såsom ock då qwinnan är blek och hwitlätt, och ej mycket brokig, plär det äfwen wara et wist märke til Piltebarn, men ju fräknigare eller brokiare i ögonen, eller ansigtet, ju säkrare märke till flicka.²⁶⁸

Anton Runesson har visat att havandeskapet oftare beskrevs som en gång än som ett varande. En havande kvinna gick således med ett halvgånget eller långt framskridet foster.²⁶⁹ Att fastslå detta gående kunde med störst säkerhet göras när kvinnan kände barnets rörelse i livmodern. Detta var det mest pålitliga tecknet, eftersom det praktiskt sammankopplade kroppsliga tecken med början på ett nytt liv. Fosterrörelserna kunde bekräfta vad som tidigare endast varit en gissning eller en förhoppning.²⁷⁰

I modern tid kan en graviditet kontrolleras på olika sätt. I äldre tid var havandeskap ett nästan ständigt pågående tillstånd, inte bara för den enskilda kvinnan, utan för samhället i stort.²⁷¹ Att vara havande var en del av vardagen. En kvinna under den tidigmoderna perioden var, förutsatt att hon var fertil, gravid mer eller mindre regelbundet. Havandeskap betraktades som ett normalläge och få kvinnor undvek det, skriver Jacques Gélis.²⁷² Havandeskapet var i grund och botten avhängigt kvinnans humör, de känslor kvinnan kände kunde komma att påverka hennes kroppsliga tillstånd och därmed barnet i magen. Denna förståelse medförde att man ansåg att känslor som ilska eller rädsla kunde innebära att kvinnokroppen ”stagnerade.” Duden har tolkat kvinnors upplevda stagnation som en stor rädsla, eftersom det innebär att de inre vätskorna slutat röra på sig. Detta gällde inte enbart havande kvinnor, utan kvinnors generella kroppsupplevelser.²⁷³ Om vätskorna och kroppens inre rörelser skriver Tralles:

---

²⁶⁶ Duden 1993, s. 86.

²⁶⁷ Gowing 2003, s. 112.

²⁶⁸ Linné 1969, s. 44.

²⁶⁹ Runesson 2021, s. 57.

²⁷⁰ Runesson 2021, s. 56.

²⁷¹ Gélis 1991, s. 45.

²⁷² Gélis 1991, s. 45.

²⁷³ Duden 1993, s. 86.

När en människa förskräckes, så märke wi först, at en darrande och spännande rörelse intager så wäl de ytra lemmarna, som alla nerwerna i kroppen, och sedan, at detta spännandet med wäld drifwer blodet utur de ytra blodrören til de inra.²⁷⁴

Sådana symptom kunde vara tecken på ett förestående missfall:

Blodstörtningen är då straxt för handen, och den späda frukten kommer i otid i ljuset (p.) Ju större och oförmodeligare förskräckelsen varit, och ju mera Modren är benägen til hastiga sinnesrörelser, desto snarare följa de redan nämde bedröfwelige händelser. Ibland gå några dagar och weckor förbi, förr än olyckan kommer, då, jämte ryggwärd och spänningar i underlifwet, såsom förebåd til en otidig födelse, blodet börjar att wisa sig, hwarefter frukten på et ömkeligt sätt fortskyndas.²⁷⁵

Enligt naturen var kvinnor ett hot mot livsfrukten och kvinnans kropp, hennes inre blod, kunde döda fostret. Med en utebliven menstruation kom delvis hoppet om en graviditet, men också oron att något ondskefullt i den havande kroppen hotade det nya livet.²⁷⁶

Sammanfattning

Att samlaget var en förutsättning för avlelsen var det ingen tvekan om. Det var dock viktigt att kvinnan i själva kärleksakten befann sig i ett gott sinnestillstånd och att hennes livmoder var i lämpligt skick för att ta emot nytt liv. I reproduktionen spelade vätskorna en mycket stor roll. Blod, säd och mjölk var alla viktiga beståndsdelar i att skapa nytt liv. Vad gäller identifikation av tecken på havandeskap byggdes den på en kombination av verkliga observationer, upplevelser och vidskepelse. Många kroppsliga tillstånd kunde under perioden misstas för havandeskap och man var därför försiktig med att dra slutsatser i tidiga skeden av vad som kunde vara en graviditet. På många sätt var kvinnornas kroppslighet utom räckhåll för män. Läkarna fick basera sina antaganden på sådant de kände till. Den havande kroppen beskrivs som tung, klumpig och opålitlig. De kroppsliga symptom som beskrivs av läkarna är saker som i deras mening tydde på ett förändrat kroppstillstånd. Så kunde till exempel kramp i fötter och ben förstås av läkaren, och tack vare erfarenhet av att behandla tidigare havande kvinnor därmed förstås som tecken på havandeskap. Schützerkrantz berättelser sticker ut i det medicinska materialet eftersom det i dem finns en tydlig närhet till kvinnorna han förlöst. Händelserna bygger på kvinnornas kroppsliga upplevelser, även om praktiska obstetriska

---

²⁷⁴ Tralles 1748, ”§.15 Huru förskräckelsen skadar”, s. 116f.

²⁷⁵ Tralles 1748, ”§.15 Huru förskräckelsen skadar”, s. 116f.

²⁷⁶ Duden 1991, s. 162.

diskussioner förekommer oftare. Trendelenburg beskriver själv att hans böcker baseras på erfarenhet, men det är en erfarenhet av att vara läkare, och inte av att vara havande eller födande. Alltså kan vi inte betrakta några av dessa rapporter som kvinnors egna vittnesmål om kroppsliga förändringar, även om kvinnorna förstås var en viktig kunskapskälla för att läkarna över huvud taget skulle kunna skriva sina böcker. Däremot förblir materialet en viktig källa till den dåtida förlossningsvården och till hur läkarna skapade bilden av havandeskap.

6.2.2. *Fosterrörelser: Så kallade Qvickningen*

Lukasevangeliet berättar historien om hur Elisabet blev havande. Elisabet och hennes make Sakarias hade inga barn, eftersom Elisabet var ofruktsam. Men så uppenbarade ärkeängeln Gabriel sig för Sakarias med beskedet att Elisabet skulle bli havande och föda en son: ”Ty han skal warda stoor för Herranom: wijn och starcka drycker skal han icke dricka; och skal strax i moderlifwet vpfylt warda medh then Helga Anda.”²⁷⁷ När Elisabet var i sjätte månaden besökte hon Maria och Bibeln berättar:

[...] thet begaf sigh, tå Elisabet hörde Marie helsning, språng barnet vti hennes lijf: och Elisabet wardt vpfylt medh then Helga Anda; och hon ropade medh höga röst, och sade: Wälsignad tu ibland qwinnor, och wälsignad tins lijfs frucht.²⁷⁸

I havandeskap var kroppens mysterier större och mer gäckande än någonsin. Graviditet förstods genom en kombination av anatomiska observationer, folkliga föreställningar och religiösa koncept.²⁷⁹ Men vad som slutligen avgjorde att en kvinna var havande var fosterrörelser. Det säkraste tecknet på en graviditet på 1700-talet kom genom barnets kvicknande. Att ett barn kvicknade innebar att den havande kvinnan för första gången kände fostrets rörelser i magen. Detta fenomen kunde varken medicinen eller teologin fastslå. Endast den havande kvinnan själv visste om kvickning hade inträffat.²⁸⁰ Lukasevangeliets återgivande av Elisabets och Marias möte med sina bebisar i magen är kanske att betrakta som litteraturhistoriens första omnämmande av kvickning. Genom mötet blev Johannes Döparen första vittne till Kristus tillblivelse i Marias mage, medan Johannes själv befann sig i Elisabets livmoder. Bibeltexten avspeglar varför detta betraktades som en viktig händelse under

---

²⁷⁷ Karl XII:s Bibel, <https://www.kxii.se/luk>. Läst 2023-05-02.

²⁷⁸ Karl XII:s Bibel, <https://www.kxii.se/luk> läst 2023-05-06.

I 1917 års Bibel lyder texten i stället: ”När då Elisabet hörde Marias hälsning, spratt barnet till i hennes liv och Elisabet blev uppfylld av helig ande – och brast ut och ropade högt och sade: ”Wälsignad vare du bland kvinnor och wälsignad din livsfrukt!”

²⁷⁹ Gowing 2003, s. 112.

²⁸⁰ Duden 1992, s. 341.

havandeskapet. Kvickningen var det säkra beskedet att anden hade blåst liv i fostret. Före förlossningen var fostrets liv ofullkomligt eftersom det då inte hade någon andedräkt, efter förlossningen kunde det börja leva ett högre liv. Maja Bondestam förtydligar att detta högre liv inte enbart handlade om blodets och ledernas rörelser utan också om lungornas aktivitet.²⁸¹ I samband med att anden blåste liv i fostret blev barnet en individ. Stina Hiärne skriver om sonen efter hans födelse: "[...] den högste låte honom upväcka till sin skapares ära och Jesu Christo på lif tillväckt och salighet."

I 1700-talets andaktsböcker är kvickningen relativt nedtonad. Detta kan särskilt jämföras med Mathesius böner från 1630-talet, där Lukasevangeliets influenser är tydliga. Hos Mathesius heter det till exempel:

[...] Tu som och i Jungfrw Mariae lijf insluten war / tu wille min lijfsfrucht uppehålla / och migh uti henne en lycksaligh stund beskära / medh tin Blodh och Anda besprengla [...] Tu som Patriarchen Jacob och Johannem Döparen i Moder-Lijfwet helgat och uptagit haffwer / höglofnad medh Fadrenom och then H. Anda.²⁸²

En annan bön i *Oeconomia* refererar till Hanna som Samuels moder, och anspelar på att det endast är Gud som avgör om en kvinna blir havande, och om barnet i fråga levandegörs. Utan Gud ingen kvickning. "En Bön för Qwinnor then ingen Barn haffwer" hänvisar till kvickningen som Guds verk:

Jagh arme oc älendige Qwinna utgoiter mit bedröfwade och lengtande hierta för tigh i tin Käre Sons Kampen / Ock lager för tigh förieligen / at migh mitt lijf / Såsom Samuels Moder / bitterligen förslutidt är / oc Jagh tin Nådige wälsignelse ombära måste / hielp HERRE GUD En som allena vår lijf wälsigna / Barn gifwa / och lefwande göra kan [...] ²⁸³

I stroferna ovan uppmärksammas inte bara kvickningen, utan även den innerliga längtan efter att bli havande som jag diskuterat tidigare i uppsatsen. Hos Cundicius återfinns följande bön, som utan jämförelser med vare sig Hanna eller Elisabet adresserar Gud "då Fostret Lefwandes är":

---

²⁸¹ Bondestam 2022, s. 202.

²⁸² Johannes Mathesius, *Oeconomia eller berättelse om itt christelighit hwshåld samt sköne andechtighe korte hwsböner, för allehandas stand, ...*, U. o. tr., "För en Haffwande Qwinna", 1632. Onummerade sidor.

²⁸³ Mathesius, "En Bön för Qwinnor then ingen Barn haffwer", 1632. Onummerade sidor.

Ewige gode och troge Gud / wårs Herres Jesu Christi Fader / tu förunderlige / wijse och allsmächtige herre / huru underligen bildar och bygger tu Menniskian / uthaff en så ganska liten och ringa Begynnelse / och skaffar der uthaff ett så mächtig / underbart och förnufftigt Creatur / bewijsandes således ganska märckeligen och hårligen tin stora Wijßhet och Allsmächtighet! Jag tackar dig aff hiärtans-Grund / att tu mig tin owärdige Tiänarinna / till ett Fat och Wärcckstad / till ett så förträffeligit Wärcck bemärdigat / och migh med tin gudommelige Wälsignelse och Fruchtsamhet begåfwat hafwer / att jag igenom tin Nåde hafwande är / och beder jag dig aff alt hiärta / tu wärdigas mig tin helige Ande förläna / att jag denna Lijffs-Frucht för tin gudommelige och besynnerlige Wälsignelse (som det och wissierligen är) sannfärdeligen håller och ärkänner / sam tid therföre aff hiärtat tackar.²⁸⁴

Den blivande modern som ska be bönen är underordnad den allsmäktige guden. Gud är den som ”underligen bildar och bygger Menniskian.” På samma gång bildar och bygger kvinnan en ny varelse som ska välsignas med den heliga ande. Med bönen vänder hon sig till Gud med tacksägelse över att ”[...] jag igenom tin Nåde hafwande är.” En annan bön i samma bok adresserar att Gud är delaktig i havandeskapet: ”[...] Skulle jag andra låta öppna Moder-Lijfwet / Och sielff och icke föda / säger Herren? Skulle jag låta andra föda / och sielff tillyckta wara / säger tin Gud?”²⁸⁵ Återigen skymtas paradoxen att Gud har straffat kvinnan, men bistår henne genom hela det tillstånd han försatt henne i.

Eva Bergenlöv har undersökt frågan om fostrets liv och själ under 1600- och 1700-talen. Hon beskriver att traducianismen – synen att själen föddes genom *traduce*, eller säden - fick stort genomslag i Sverige under perioden. Traducianismen hävdades inom den lutherska kyrkan, bland annat genom att Matthias Hafenreffer – en tysk teolog som hade en framstående ställning inom svensk prästutbildning – anslöt sig till denna föreställning om fostrets själ.²⁸⁶ Bergenlöv baserar påståendet på verket *Physica* (1611) av Sigfridus Aronius Forsius. Forsius gav i sin bok olika alternativ till hur fostrets besjälning kunde tolkas. Han menade att i själen bor dygder och laster, förståndet och människans känslor. Kroppen och själen var komponenterna som tillsammans utgjorde en person.²⁸⁷ Men forskningen är inte helt enig i hur förståelsen för barnets själ respektive besjälning ska tolkas. Anton Runesson menar att ett annat av Forsius alternativ lämpar sig bättre i diskussioner om kvickning, nämligen att Gud blåser liv i själen i samband med rörelsen.²⁸⁸ Denna tolkning innebär att kvickning förstods

---

²⁸⁴ Cundicius 1698, ”Bön för en Hafwande Hustru / då Fostret lefwandes är”, s. 341f.

²⁸⁵ Cundicius 1698, s. 348.

²⁸⁶ Bergenlöv 2004, s. 391f.

²⁸⁷ Bergenlöv 2004, s. 390.

²⁸⁸ Runesson 2021, s. 56.

som en bekräftelse på livet, som fram tills att barnet rörde på sig varit potentiellt.

Diskussionen om själen har fortsatt genom århundradena. I ärkebiskop Jacob Axelsson Lindbloms *Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches och Doct. J. A. Lindbloms förklaring* från 1856 beskrivs Luthers förklaring till nytt liv: ”Jag tror att Gud hafwer skapat mig och alla warelser: gifwit mig kropp och själ, ögon, öron, och alla lemmar, förnuft och alla sinnen.” Lindbloms kommentar på påståendet behandlar både jaget, kroppen och själen, men det sägs inget om tillfället när fostret får sin själ:

Gud hafwer skapat: Gud har frambragt, utan att behöfwa något grundämne eller verktyg. Mig: människan som avlägger denna trosbekännelse. Alla warelser: alla andra delar av skapelsen, ware sig Englar, medmänniskor, djur eller annat. [...] Kropp: den delen av människan, som är synlig och dödlig. Själ: den delen af människan, som är osynlig och odödlig samt tänker, känner, will och werkar uti och genom kroppen.²⁸⁹

Andaktslitteraturen som jag har studerat uppvisar att det var något speciellt att fastslå att fostret var levande, exempelvis genom att adressera fostret när det ”levande är” eller genom att diskutera att den heliga anden intar en havande kvinna. Bergenlöv framhåller att människan enligt den lutherska kyrkan fick sin själ i befruktningsögonblicket. Själen var en förutsättning för människans liv, och avgörande för uppfattningen om livets början.²⁹⁰

För en läkare på 1700-talet var kvickning en del av den medicinska vokabulären.

Trendelenburg skriver följande om att fastslå en graviditet:

Fostrets rörelse eller så kallade qwickningen är wäl det pålitleligaste tecknet; men kramaktiga rörelser i underlifwet kunna äfwen hos sjukliga personer bedrag känslan, då deßa ej med granlagenhet undersökas.²⁹¹

En havande kvinna känner vanligtvis fosterrörelser i tredje eller fjärde månaden. Kwicknandet var på så vis också ett sätt att avgöra ungefär när förlossningen skulle inträffa. Det innebär att en graviditet på 1600- och 1700-talen snarare upplevdes som fem månader lång, även om läkare och barnmorskor visste att ett fullgånget havandeskap var nio månader. Runesson återger ett uttalande från sitt källmaterial som illustrerar detta: ”[...] fostret ska bäras i Moderliijfwet 4a Månader dödt och 5 qwickt.”²⁹²

---

²⁸⁹ *Doct. Mårt. Luthers Lilla Cateches och Doct. J. A. Lindbloms förklaring, med tillägg och utredning wid hwarje förklaringsstycke*. Försök till lärobok i Christendomen wid folkskolan, utarbetadt af And. Gust. Sefström, v. Pastor, Comminister, Stockholm. Hörbergiska Boktryckeriet, 1856, sid. 16.

²⁹⁰ Bergenlöv 2004, s. 392.

²⁹¹ Trendelenburg 1803, s. 15.

²⁹² Runesson 2021, s. 55.

Havandeskapet utmanade förståelsen för kroppen, vars gränser med kvickningen skiftade. Den havande individen – kvinnan – var i samband med kvickningen inte längre bara en. Samtidigt var det bara hon som upplevde livet inom henne, och endast genom hennes informerande om fostrets varande kunde andra ta del av och därmed förstå havandeskapet som ett kroppsligt tillstånd.²⁹³ Biologiskt förstods människokroppen som skapad med avlelsen, men att fostret började röra på sig hängde alltså samman med förståelsen för den besjälade människokroppen.²⁹⁴ Det fanns även föreställningar om att en kvinna kunde avgöra om hon hade blivit havande mycket tidigare. Kiernander skriver att ”När en del blifwa hafwande, känna de dagen derpå någon rörelse eller krällning ifrån någondera länden; men hos andra är det liksom med en liten tryckning.”²⁹⁵ Denna uppfattning delade Kiernander med Linné och von Hoorn.²⁹⁶ Bland tecken på havandeskap hos ”friska hustrur” som Trendelenburg räknar upp är kvickningen ett av de säkrare:

Efter 3:dje månaden kan man oftast få öfwertygelse om rätta tillståndet, dock wid twifwelaktiga tillfällen ej någon fullkomlig wißhet, förr än wid halfgångna tiden, då man ej bör mißtaga sig. Man fäster då sin uppmärksamhet i synnerhet på följande omständigheter, nemligen: månadsreningens uteblifwande, bröstens swällande, underlifwets tilltagande samt fostrets rörelser.²⁹⁷

Fosterrörelserna var även viktiga under havandeskapets progression. Att barnet rörde på sig var en av få indikationer som under tidsperioden bekräftade att det mådde bra. Schützerkrantz berättar:

En Handlares Fru, 24 år gammal, af et sanguiniskt och häftigt Temperament, och förstföderska, mådde under hela sit hafwande tillstånd rätt väl, och kände Fostrets rörelser in til förlossningsstunden.²⁹⁸

Även i brottmål användes kvickning som bevis eller motiv. Läkare kallades ibland in som vittne eller expert när man misstänkte brott i samband med ett havandeskap, för att ge sitt omdöme. I *Läkare-grunder* ges följande exempel:

En Qwinna har, til exempel, icke warit okunnig om at wara hafwande, emedan det är orimligt, at hon ju ej känt sitt Foster i moderlifwet: hon har dock dölgt Lifs-fruchten, och med flit försummat de medel, som hon wetat til en lycklig

---

²⁹³ Young skriver: ”Pregnancy challenges the integration of my body experience by rendering fluid the boundary between what is within, myself, and what is outside, separate. I experience my insides as the space of another, yet my own body.” s. 49.

²⁹⁴ Gowing 2003, s. 121.

²⁹⁵ Kiernander 1776, s. 23.

²⁹⁶ Ekenstam 1993, s. 191.

²⁹⁷ Trendelenburg 1803, s. 14.

²⁹⁸ Schützerkrantz 1785, s. 113.

förloßning.²⁹⁹

I detta fall har kvinnan själv orsakat barnets död, och man misstänker fosterfördrivning eller olaga abort. Det är ett fabricerat exempel, men det påpekas att det är ”orimligt” att inte känna sitt foster i livmodern. Detta innebär att om den havande var så långt gånge i sin graviditet att det syntes för utomstående så var det också svårt, kanske omöjligt, att övertyga andra om att hon inte känt till graviditeten. Att inte låtsas om sitt havandeskap kunde innebära att den havande kvinnan inte tog hand om sig, och således inte heller om sitt foster, vilket av utomstående kunde tolkas som ett motiv till att kvinnan på eget bevåg orsakat fostrets död. Formuleringen understryker att kännandet av barnet var viktigt. Kvickningen likställdes med kunskap om det havande tillståndet: ”Dock, emedan hon på sätt, som sagd är, förut icke varit okunnig om sitt frucktsamma tilstånd, bör hon icke mindre kunna anses at hafwa dödat sit barn”³⁰⁰ Detta är i linje med Runessons bedömning av samlagsbrott, där rörelse i livmodern uppfattades som ett första kriterium på nytt liv.³⁰¹

Fostrets rörelse var också viktigt för de som observerade havandeskap, och inte bara för den havande kvinnan. I ett av de fall som Barbara Duden har undersökt från läkaren Storchs mottagning antecknar Storch: ”when the fluxus mensium stayed away owing to an external and patent cause [for example, fright], women rarely want to hear anything about being pregnant until halfway through the term they are convinced by the quickening in the womb.”³⁰² Duden har också påtalat att havandeskap i äldre tid var ett tillstånd mellan aktivitet och passivitet. Kvinnans kropp uppfattades som ett medium mellan henne, fostret och omvärlden: Det gamla tyska verbet ”schwangergehen” (bli gravid) är rent semantiskt ett medium, ”mellanläget” som i modernt språkbruk har bleknat och försvunnit. Mellanläget benämnde ett ”görande” som varken var aktivt eller passivt, utan en personlig involvering i ett tillstånd.³⁰³ Dessutom uppvisar tyskan här att havandeskapet inte enbart liknades vid ett tillstånd, utan också som en gång: ”gehen.” Ytterligare en språklig notering som jag skulle vilja lyfta fram är förhållandet mellan svenskans ”kwickna” och engelskans ”quick.” I

---

²⁹⁹ Johann Ernst Hebenstreit & Roland Martin (red.), *Läkare-grunder [Elektronisk resurs] til biträde för styresmän och domare, ifrån kunskapen om människans kropp och allmänna naturläran: efter J. Ern. Hebenstreits Anthropologia forensis*, Stockholm, 1782, s. 231f.

³⁰⁰ Hebenstreit & Martin 1782, s. 231f.

³⁰¹ Runesson 2021, s. 55.

³⁰² Duden 1991, s. 162.

³⁰³ Runesson 2021, s. 57. Barbara Duden, ”Zwischen ”wahrem Wissen” und Prophetie: Konzeptionen des Ungeborenen”, i Barbara Duden, Jürgen Schlumbohm & Patrice Veit (red.), *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft 17.-20. Jahrhundert*, Göttingen 2002. s. 16.

svenskan används ordet ibland för att beskriva att återfå styrka, eller liv.³⁰⁴ Det går också att lika kvickning vid ett hastigt sprattel, eller en snabb rörelse. Bibeltexterna från 1703 och 1911 använder i Lukasevangeliet 1.41 ”språng” respektive ”spratt” för att beskriva rörelse i livmodern – det vill säga ”the quickening of the womb.”

Eftersom en sann graviditet baserades på vad kvinnan kände fysiskt uppstod ibland situationer där kvinnans ord ställdes mot läkarens.³⁰⁵ Schützerkrantz rapporterar om en falsk graviditet:

En ung Präst-Fru, 20 år gammal, af et qvickt, muntert och Sanguiniskt Temperament, trodde sig vara rådd i 7:e Månaden, då hon anmodade mig, at vara henne behjelpelig vid Förlossningsstunden. Några dagar därefter, och under ett samtal med Henne, frågade jag, hvar Hon gjömt sitt Foster? Emedan Hon syntes mig så smal? Äfven och, om Hon någon gång förmärkt dess rörelser? Och när menses upphört? Därpå svarades jag: jag har så tjocknat, det mina kjortlar måste utvidgas; hvad Fostrets rörelser vidkommer, känner jag dem som oftast; och mina menses infinna sig ricktigt ännu hvar månad, utan minskning däraf; detta dess sednare svar, gaf mig mera anledning at tvifla på hennes förmenta Grossesse; hvarföre jag förestälte henne nödvändigheten at gjöra mig mera förvissad därom --Modermunnen kändes något mjuk och dess läppar litet updrifna, samt litet ifrån hvarandra stående; Lifmodern litet mera nedsänkt än i naturligt tillstånd; Buken ej utpöst, stind eller hård, och bröstet (Mammae) voro på intet sätt ändrade, utan i dess naturliga tillstånd.³⁰⁶

Manliga läkare hade en vetenskaplig förståelse av kvinnokroppen. Trots det var de tvungna att ta kroppens kulturella betydelser i beaktande, och de konfronterades med kvinnliga somatiska upplevelser av graviditet som kunde göra det svårt att motsäga en ”havande” kvinna.

Eftersom barnets rörelse i magen var ett säkert tecken på havandeskap, var också uteblivandet av rörelse senare i graviditeten ett problem och kunde skapa oro. Schützerkrantz berättar om anhöriga till en havande kvinna som gett henne rådet att uppsöka läkare:

En garfwares hustru, af en stark complection och sanguiniskt Temperament, feck år 1779 i början af 8:de månaden af sin grossesse; en oförmodad alteration vid Norrtull: Ifrån den stunden tyckte hon ej mera känna sit Fosters rörelser. En och annan af hennes Vänner föregaf då, om hon ej sökte få Fostret bort, kunde de sluteligen hafva farliga fölgder; detta satte henne omsider i någon oro, emedan inga Värkar ville infinna sig.³⁰⁷

---

³⁰⁴ Kwickna: <https://www.saob.se/artikel/?seek=kvickna&pz=1>, <https://svenska.se/saol/?sok=Kvickna&pz=1> läst 23-05-25.

³⁰⁵ Duden 1991, s. 160.

³⁰⁶ Schützerkrantz 1785, s. 212f.

³⁰⁷ Schützerkrantz 1785.

Detta råd att ”få fostret bort” genljuder att det var farligt att ha ett eventuellt dött barn i magen, som då inte skulle kunna födas naturligt och därmed riskera moderns liv. Det tydliggör att fosterrörelserna var det enda säkra tecknet på att barnet var vid liv och hänger ihop med vad Duden menar var utomstående syn på havandeskapet – det som verkligen fanns i en kvinnas mage blev sant och synligt endast i samband med att det föddes eller plockades ut.³⁰⁸ Detta osynliga inuti kvinnan ska jag återkomma till. Att barnet inte kändes eller slutade röra på sig var olycksbådande tecken, och genererade oros känslor. Kvinnor som idag känner minskade fosterrörelser uppmanas att söka vård. Även på 1700-talet vände man sig till den som hade den bästa kunskapen om havandeskap, barnmorskan. Schützerkrantz rapporterar:

En bagares hustru på Ladugårdslandet, 34 år gammal, och af en nog corpulent ställning, var en morgonstund sysselsatt med sin hushållning under sin grossesse, och vid det hon uplyftade en brödkorg, märkte hon, at ur födslen en mängd vattn utflödade; därpå gaf hon ingen acktning, trodde de var allenast Urin, emedan inga Värkar infunno sig. Några dagar därefter, tyckte hon ej så känna Fostrets rörelser, som förr, vardt däröfver orolig, tviflade om Barnets lif, och sände bud efter Jordegumman.

Sammanfattning

Kvickningen spelade stor roll i förståelsen av havandeskapet. Fostrets rörelse i livmodern förändrade kvinnokroppens status och därmed andras förståelse för kroppen. Med kvickningen bekräftades havandeskapet, och med det accepterades fostret som en levande varelse. Detta handlade både om den biologiska fosterkroppen inuti livmodern och om fostrets ande och besjälning. Kvickningen hade teologiska implikationer. Föreställningar om att Gud blåste liv i själen skymtas exempelvis i Bibeln. Berättelsen om de havande bibelgestalterna Elisabet och Maria, såväl som andaktslitteraturens uppmärksammande av levande barn i magen, är talande för kvickningens grundläggande funktion i den dåtida föreställningsvärlden. Från ett medicinskt perspektiv var kvickningen det säkraste tecknet på att en kvinna var gravid, och därför också något som läkarna fäste vikt vid. Lika uppmärksammat var ett foster som plötsligt slutade att röra på sig, efter att det en gång hade kvicknat. Detta kunde generera känslor av oro för det ofödda barnets välmående. Det finns potential att fortsätta utforska kvickningens historiska innebörd. Det är en fysisk känsla, och samtidigt en kroppsupplevelse som kan tänkas ha väckt inre känslor hos havande kvinnor. Kvickningen var del av en kultur

---

³⁰⁸ Duden 1991, s. 160.

där havandeskapets sociala status till syvende och sist var en följd av att kvinnan meddelade omgivningen att hennes barn hade kvicknat. Med fostrets rörelse var havandeskapet fastställt.

6.2.3. Förlossningssmärta: Starckheet och Krafft

Stina Hiärne berättar att förlossningen och i synnerhet framfödandet av efterbörden ”kostade [mig] obeskrivliga smärtor.” Idén om att havandeskapet var sammanlänkat med smärta genomsyrade både mytologi och religiösa föreställningar om avlelsen under medeltiden och tidigmodern tid.³⁰⁹ Hur uppfattades denna smärta? Vilka förklaringsmodeller använde barnmorskor, läkare, präster och lekmän för att förklara födande kvinnors fysiska smärta? Hur hanterade kyrkan och sjukvården denna smärta? I följande kapitel analyseras hur olika attityder till fysisk smärta uttrycks i materialet. Den kristna skapelseberättelsen och andra bibliska motiv utövade stort inflytande över hur begreppen uppfattades på 1700-talet. Därför ska jag först beskriva smärtans närvaro i det tidigmoderna Europa.

I 1700-talets Sverige förstod man befruktning, graviditet och födelse med hjälp av den bibliska berättelsen. Den västerländska skapelseberättelsens första föräldrapar, Eva och Adam, bestraffades av Gud med smärta. Karl XII:s bibel återger att Adam skulle ”äta titt brödh i tin anletes swett.” Eva bestraffades med flera vedermödor. Efter syndafallet blev hon, och hela hennes efterkommande släkte, underkastad mannen. Framför allt straffades Eva med att föda sina tre söner – Kain, Abel och Set – i smärta:

Och til qwinnorna sade han: Jagh skal få tigh mycken wedermödo, tå tu aflat hafwer. Tu skalt föda tin barn medh sweda, och tin wilje skal tinommanne vndergifwen wara, och han skal wara tin herre.³¹⁰

Senantika och medeltida tänkare som Augustinus och Thomas av Aquino kopplade samman kroppslig smärta med själslig. Smärta var en reflektion av vad själen kände.³¹¹ Samtidigt könsbestämde smärta under den medeltida perioden. Könen skulle, i enlighet med skapelseberättelsen, lida på olika sätt. Män skulle bruka jorden, kvinnor skulle föda barn i smärta.³¹² Den lidande skapade sig förståelse för den egna smärtan, och hittade sätt att hantera den på. Smärta fyllde alltid ett syfte. Smärtans uppfostrande värde återfanns både inom

---

³⁰⁹ Javier Moscoso, *Pain: a cultural history*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012, s. 97. Gélis 1991, s. 155.

³¹⁰ Karl XII:s Bibel. Första boken Mose. 3.16. <https://www.kxii.se/1-mos> läst 23-04-05.

³¹¹ Corretti & Desai 2018, s. 183.

³¹² Corretti & Desai 2018, s. 183.

juridiken och i teologin, där fysisk och emotionellt lidande förstods som det rätta sättet att erhålla sanning eller frälsning.³¹³

I den tidigmoderna ikonografin var Kristus smärta på korset högst närvarande, och även i juridisk doktrin, i politiken och i anatomiska texter uttrycktes sådant som relaterade till kroppslig smärta, som stympning eller kränkning. Smärta ansågs innehålla undervisande element genom vilka den, enligt religiösa tolkningar, förstods som det rätta sättet att erhålla sanning eller frälsning. I det tidigmoderna Europa hade alltså fysisk smärta en central roll. Skildringar av kroppsliga plågor fanns att tillgå både i böcker, pamfletter, i religiösa texter och i konsten.³¹⁴ Redan innan upplysningsidealen kom till Sverige gjordes aktiva försök att hitta metoder för smärtlindring. Både protestanter och katoliker runt om i Europa etablerade vårdinstitutioner som reflekterade önskan om att kunna förhindra och minska smärta.³¹⁵ Fortfarande efter anestesis inträde i förlossningssammanhang under 1800-talet var många medicinare och teologer skeptiska. Från båda håll framfördes argument om att smärtlindring för havande kvinnor gick emot Guds bud.³¹⁶ Karin Johannisson har påtalat att somliga läkare ända in på 1900-talet menade att modern smärtlindring gjorde att individen inte längre lärde sig tolerera smärta.³¹⁷

Religiösa förståelseramar för mänskligt lidande erbjöd effektiva förklaringar till kvinnors smärta i barnsäng på 1700-talet.³¹⁸ Det kan inte nog betonas att 1700-talets svenskar var djupt troende och att vi ständigt måste förhålla oss till detta för att förstå deras utgångspunkter, referensramar och världsbild. Religion präglade vardagslivet med dess glädjämnen och sorger på ett sätt som kan vara svårförstått, kanske ogripbart, för många samtida betraktare. Det var alldeles säkert smärtsamt för en kvinna att föda barn, men vi kan endast spekulera i vad hon kände eller upplevde. Däremot kunde hon söka tröst i tron, och förstå sin smärta och dess syfte. Det är jag inte säker på om sekulära kvinnor i dagens Sverige kan göra på samma sätt. Den dåtida förståelsen för kvinnans smärta var placerad i en religiös begrepps värld som idag har fasats ut helt och hållet till förmån för den medicinska vetenskapen.

---

³¹³ Javier Moscoso, "Pain and Suffering", i Susan Broomhall (red.), *Early modern emotions: an introduction*, Routledge, London, 2017, s. 47f.

³¹⁴ Moscoso, "Pain and Suffering", 2017, 47.

³¹⁵ Corretti & Desai 2018, s. 184.

³¹⁶ Moscoso, "Pain and Suffering", 2017, s. 46.

³¹⁷ Johannisson 1997, s. 72. Begreppet *anaesthesia* betyder "att icke känna" och omkodades från ett sjukligt tillstånd till att innebära smärtfrihet.

³¹⁸ Corretti & Desai 2018, s. 183.

Förlossningssmärta kan idag lindras genom exempelvis lustgas, epiduralbedövning, spinalbedövning och bedövning av bäckenbotten och livmoderhalsen, om en födande kvinna ber om smärtlindring. Det är förstås viktigt att påtala att inte alla kvinnor idag vill få sådan smärtlindring och att det finns många samtida diskussioner om så kallade ”naturliga förlossningar” och dess för- eller nackdelar.

Kvinnors kroppsliga lidande sker förstås inte enbart i barnsäng. Många kvinnor har både historiskt och i samtiden lidit av menstruationssmärter, vilka man redan i äldre tid hade metoder för att försöka bota, som åderlåtning, varma bad, lavemang eller lugnande medel.³¹⁹ En duktig barnmorska i 1700-talets Sverige visste hur hon skulle lindra en havande kvinnas smärta och det var med samma slags metoder:

Förnuftiga och underwista Barnmorskor förhålla sig wäl ej så; de nyttja åderlåtningar, lavementer, kylande medel och sätta barnaföderskan ej i förtid i arbete, hwarigenom de flästa räddas och få lyckeliga förloßningar.³²⁰

Svenska läkare intresserade sig för att finna biologiska orsaker till smärta. I *Wecko-Skrift för Läkare och Naturforskare* 1781 diskuteras det nya påståendet att livmodern är en muskel och hur det kan orsaka infertilitet och havandeskapskomplikationer. Trendelenburg skriver i sina underrättelser att man ville förhindra den smärta som dessa kroppsliga tillstånd riskerade att orsaka hos en havande kvinna. Sådana förvärfkar ansågs ”[...] aldeles falska, dels rätta men swaga och pinsamma wärckar infinna sig, som antingen intet uträtta, eller ock göra obetydelig nytta, endast plåga och matta Barnaföderskan.”³²¹ Johan Kraak, undertecknad för det avhandlade ämnet i veckoskriften, skriver avslutningsvis att han ”För [min] del är [jag], såsom Accoucheur, glad, at Förlossning-konsten icke mera med osäkerhet utöfvas [...]”.³²² Det fanns med andra ord olika uppfattningar kring den havandes smärta och dess funktion i den religiös-medicinska diskussionen om havandeskap, och dessa uppfattningar interagerade med varandra under hela 1700-talet.

Schützerkrantz kallar konsekvent den födande kvinnan för ”den Våndandes.” I ett inlägg drar han sig till minnes den havande kvinnans otålighet inför att hon skulle föda barn: ”Härvid kommer jag ihåg den Våndades otålighet. [...] Jag anför allenast detta, på det man ej skall bry

---

³¹⁹ Moscoso, “Pain and Suffering”, 2017, s. 46, Moscoso 2012, s. 96.

³²⁰ Trendelenburg 1795, s. 5.

³²¹ Trendelenburg 1795, s. 4.

³²² Wecko-Skrift för Läkare och Naturforskare, s. 289

sig om Patientens rop och skri, då man gör hvad til rätta ändamålet tjenar.”³²³ Det är ett intressant uttalande att ”man ej skall bry sig om” kvinnans uttryckta lidande. Här sätter alltså Schützerkrantz obstetriken i första rum. Kvinnans upplevelse är sekundär. Läkarkollegan Trendelenburg presenterar en motstridig syn, där den havande kvinnan betraktas som sjuklig och ömtålig, någon som förtjänar omsorg och medlidande:

Alt ifrån Hippocratis tid hafwa Läkare ansett Barnsängshustrur för swåra sjuka, som fordrade en noga och granlaga skötsel och kur, lika med deras, som woro farligen sårade. Samma tanke har ock hos många blifwit bibehållen intil närwarande tid.³²⁴

Det finns lika många olika upplevelser av havandeskap och barnafödande som det finns gravida kvinnor. Så var det även på 1700-talet. Vi kan omöjligen veta exakt hur eller om alla kvinnor upplevde smärta, och på vilka sätt detta tog sig uttryck. Samma symptom kan ha orsakat olika reaktioner hos havande kvinnor. Materialet ger en bild av att havande kvinnors smärta skapade sympati, men även oro hos de som bistod kvinnan. Schützerkrantz gör en annan anmärkning om läkarens uppgift när en födande kvinna har ont, som skiljer sig mot den föregående. Han betraktar i den känslorna som avgörande för kvinnans prestation under förlossningen. Läkaren är där för att ge tröst och uppmuntran, och mota bort ångestkänslor eller oro:

Et bör jag ock påmina; har man en gång påtagit sig och utvaldt denna svåra och ansvariga sysla såsom Accoucheur och medhjelpare, bör man aldrig under rätta värkar, gå bort ifrån en i våndan stadd Qvinna, förrän hon är förlöst; Accoucheurens bortgång, sätter ofta henne i ångst och oro, med fruktan af en elak utgång: hans närvarelse gifver henne tröst och upmuntran; hon lyder Honom; han kan mången gång afvärja hennes i ångst påkommande skadeliga begjäreiser, under goda och ihärdiga värkar, at få ombyta den liggande i en sittande ställning, blott för at hindra värkarnas drift och snara återkomst [...] ³²⁵

Sammanfattning

Smärta var inte ovanligt för den tidigmoderna människan. Det var en fysiologisk känsla som uppfattades rymma undervisande teologiska element. Således kunde en havande kvinna förstå i vilket syfte hon upplevde smärta. Smärta förstods som en spegling av själen. Kristus smärta på korset var en del av periodens bildvärld, som var tillgänglig för alla människor.

Uppfattningen att kvinnor skulle föda sina barn i sveda var etablerad och vedertagen. Genom

---

³²³ Schützerkrantz 1785, s. 38.

³²⁴ Trendelenburg 1787, s. 3.

³²⁵ Schützerkrantz 1785, s. 269.

tron fick smärta i barnsäng ett högre syfte. Den medicinska litteraturen uppvisar dock att läkare under perioden intresserade sig för att hitta smärtlindring till barnsängens smärtor. Smärtan ansågs inte helt oproblematisk eftersom den tog på kvinnans krafter under förlossningen. Det medicinska perspektivet skiljer sig alltså här från det religiösa, som i smärtan såg ett syfte och ett värde. Läkares vilja att ge en födande kvinna smärtlindring tyder på att smärta i barnsäng uppfattades som plågsam, och uppvisar att det fanns förståelse och sympati för att födande kvinnor led mycket. Åtminstone Trendelenburgs underrättelser presenterar idéer om att en mindre smärtsam förlossning skulle underlätta för kvinnan, och kanske även för barnet som skulle födas. I likhet med hur bönen var tänkt att stärka födande kvinnor genom att ingjuta mod i henne framhåller de medicinska texterna att även läkaren och barnmorskan hade en tröstande och uppmuntrande roll.

6.2.4. Kropparna: Fostret och dess mor

Som til en beskiedelig warsamhet alla tidens hafwande qwinnor förbinder. Gudi skola Christna hafwande Qwinnor sin lifs-frucht upoffra. Både så / at the med trogna och brinnande böner them / i GUDS Nåde-wård / timeliga och andeliga wälsignelses stygd troligen befalla [...] ³²⁶

Relationen mellan fostret och dess mor var under havandeskapet tidsvillkorad. Fostret, inneslutet i sin mors kropp, kunde endast anmäla sitt varande genom att röra på sig, och bara när dessa fosterrörelser var urskiljbara fastställdes tillståndet och med det fostrets liv. Med kvickningen etablerades, som sagt, relationen mellan två levande varelser. När det inträffade kunde den havande kvinnan redan vara upp mot fyra månader gången i sin graviditet. Genom rörelsen identifierade kvinnan sitt tillstånd, och kunde (lära) känna sitt barn. Jag har hittills i uppsatsen redogjort för olika föreställningar om havandeskapets känslor och kroppslighet, och diskuterat hur förståelsen för havandeskapet konstruerades i situationer av födelse, infertilitet, missfall och död. Det har lett fram till detta sista avsnitt av undersökningen, som utgör en mycket viktig del av studien, nämligen att försöka identifiera hur människor på 1700-talet uppfattade det faktiska kroppsliga tillstånd som havandeskap är: en kropp i en kropp. Vad innebär detta för livet och dess gränser? Hur förstods den gemensamma varelse som fostret och dess mor utgjorde?

Jag vill inleda detta kapitel med att återkoppla till en av bönerna som behandlades i avsnittet

---

³²⁶ Sahlstedt 1723, "Biblisk Qwinno-Spegel", s. 85.

om förlossningsrädsla, nämligen Liscovius "En annan uti Swår Barns-nöd." Denna bön presenterar en föreställning om den havande och fostret som en gemensam individ. I bönen önskar den bedjande om hennes och fostrets separation och att bandet dem emellan ska kapas. En strof i bönen lyder: "Ach Herre Jesu / förbarma tid öfwer mig och min arma Lifs-frucht / och hielp oß / at wi icke förgås. Sönderslit wår Band / stärck oß i wår swaghet / och för oß utu våra Nöd." Undersökningen har tidigare redovisat att havandeskapet liknades vid ett tillstånd i nöd. I denna strof framträder ytterligare en bild, som jag tidigare uppmärksammat i förbigående, nämligen att fostret och modern var sammanbundna. En gravid kvinna och hennes bebis är förstås rent fysiskt sammankopplade genom navelsträngen, som har en fysisk form som påminner mycket om ett band. Men bönen hänvisar nog också till ett band mellan foster och mor som inte är synligt för blotta ögat. Ett känslomässigt, spirituellt eller utomvärldsligt band. Barnet är en gåva från Gud, och bönen ett uttryck för att två själar under havandeskapet befinner sig i samma kropp. Den havande kvinnan är både källa till och deltagare i processen att skapa det nya livet men – som betonat av Iris Marion Young i hennes diskussion om graviditetens kroppslighet – hon har liten eller ingen kontroll över kroppens växande eller dess förändring.³²⁷

Två av havandeskapslitteraturens huvudmotiv, förväntan och förlust, illustrerar som bekant att förväntan och hopp var centrala känslor för havande kvinnor. Genom detta tillskrevs fostret en betydelsefull roll. Samtidigt var 1700-talet en period då medicinen kunde säga mycket lite om vad som pågick inuti en havande kvinnas kropp. Barn kom ut ur sina mödrars magar, och de flesta var friska. Men vilken förståelse hade människor för fostret medan det fortfarande befann sig på insidan av livmodern, undanskynt från världen utanför? Vem var detta foster för människor på utsidan?

Samtida föreställningar liknade fostret vid en fånge i kvinnans livmoder och födelsen beskrevs som en frigörelse, där barnet av egen vilja tryckte sig ur sin mors kropp.³²⁸ I Liscovius bön presenteras en bild på fostret som varandes i en beklagansvärd situation: "min arma lifsfrucht" kunde en bedjande säga, medan en strof hos Cundicius presenterar fostret

---

³²⁷ Young 2005, s. 54.

³²⁸ Raymond Stephanson & Darren N. Wagner, (red.), *The secrets of generation: reproduction in the long eighteenth century*, University of Toronto Press, Toronto, 2015, s. 169.

som en älskad varelse, om än en orsak till eventuell död för modern: ”[...] Hielp mig / min Swage / att jag må / Mitt käre Barn till Liufet få / Och låt oß bäggie lefwa.”³²⁹

Fostret hade i sig en tvetydig identitet och var på sätt och vis en varelse med begränsningar. Inuti sin mor levde fostret ett villkorat liv. Att detta villkorade skapade tvivel hos kvinnor och deras omgivning är kanske inte särskilt egendomligt med tanke på att dessa kvinnor levde i en värld där insidan av en havande kvinnas mage på många sätt var ett mysterium förbehållet Gud. Den havande kroppen, som den ser ut för utomstående, var däremot alltid synlig för världen. Som havande var kroppens, och därmed subjektets – kvinnans – kapacitet förändrad. Nu kunde hon föda ett nytt liv ur sin kropp. Hur kvinnor själva upplevde denna eventuella förändring av sin egen person kan vi säga mycket lite om. Men utomstående tycks ha förstått att något hände med kroppsupplevelsen när kvinnan gick från att vara en, till att vara två.

Schützerkrantz rapporterar om ett besynnerligt tillfälle då han mött en kvinna som påstod sig bära på ett tvåårigt foster:

Detta och de förr anförda omständigheter, gáfvo mig anledning, at göra henne åtskilliga frågor, genom hvilka vi finge veta 1:0 At hon för 10 år sedan haft en ganska svår förlossning, vid hvilken, af framledne Regem. Fältsk. Vid Kongl. Adelsfanan H. Möller, Fostret uttogs styckevis med Instrumenter [...].³³⁰

Berättelsen för tankarna till den unga nedstämda kvinnan i avsnittet om missfall och fosterdöd. Var denna långt överskridna, av kvinnan upplevda, graviditet egentligen ett uttryck för något annat? Var det inbillade havandeskapet en reaktion på kvinnans psykiska tillstånd? Berättelsen tecknar i vilket fall som helst bilden av hur kroppslighet kunde förstås av en kvinna som trodde sig vara fertil och därmed havande. Läkaren är visserligen ifrågasättande, men han kunde heller inte neka kvinnans påstående helt och hållet. Hans förståelse för kvinnokroppen var säkert styrande, och kvinnokroppen betraktades ju som riskfylld och överraskande. Kanske var detta ett fall av vätskor som fallit i obalans? Schützerkrantz fastslår ytterligare ett par punkter om kvinnan i fråga:

[...] 2:0 At hon sedan tiden i 8 år ordentigen haft sin Rening, ehuru ganska litet, och mått tämmeligen väl, 3:0 At den för 2:ne år sedan aldeles uphört, och 4:0 at sedermera, utom detta, äfven andra tecken infunnit sig, af hvilka hon fått

---

³²⁹ Cundicius 1698, “En Bewekelig Wijsa”, s. 344.

³³⁰ Schützerkrantz 1785, s. 85.

anledning at tro, det hon nu vore hafvande, samt at hon således i tu års tid burit sit Foster. 5:0 At hon dock likväl icke märkt, at någon tung klimp hvälfdt sig åt den sidan, på hvilka hon lagt sig.³³¹

Av Schützerkrantz anteckningar framkommer att kvinnan baserat sitt antagna havandeskap på kroppens tecken – utebliven menstruation till exempel – och inte på fostrets kropp eller rörelse. Hon har inte märkt av någon kvickning, eller att något tungt i magen har ”hvälfdt sig åt [...] sidan.” Kvinnan var inte gravid, men hon fick inte heller någon annan diagnos och Schützerkrantz berättar inte mer om vad som hände med henne.

Den medicinska litteraturen, med sitt livräddande fokus på att förstå kroppen och dess funktioner, informerar inte bara om missfall och fosterdöd som redan inträffade situationer. Det fanns sätt för en havande kvinna att undvika sådana händelser. I informerande och rådgivande texter står den havande kvinnans kroppslighet i centrum, till skillnad från de andaktslitterära texterna där själen sätts i första rummet. Det ska dock betonas att båda genrerna uppvisar en stark tro på kroppens och sinnenas sammanbundenhet. Den medicinska litteraturen presenterar en relativt enhetlig uppfattning om missfall. Om dess orsak skriver Tralles och menar att ”Förfarenheten har lärt oß, at alla häftige rörelser i själen, i synnerhet i de första och sidsta månader, ganska lätt tilskynda fostret en otidig undergång.”³³² Kraak skriver att om en kvinna drabbats av missfall eller otidig börd så bör hon ”[...] nästan wara mera warsam än efter en Fullgången Barnsbörd, samt Medel påtänkas at för framtiden förekomma en lika olycka.”³³³ I *Underrättelser och praktiska råd* ger Trendelenburg ett par rekommendationer till kvinnor som har risk för missfall:

En hustru, som har benägenhet till mißfall, och redan fått ett eller annat, måste undwika att snart igen blifwa hafvande; men när så händer, bör hon wara aktsam, i synnerhet på den tiden förra mißfall inföll, som wanligast är i 12:te eller 13:de weckan, och då undfly alt, som kan gifwa minsta anledning därtill; äfwen måste hon, wid denna farliga tiden, hålla sig mycket stilla och mäst wid sängen, samt wid minsta tecken att blodet är i rörelse, nyttja åderlåtning på armen.³³⁴

---

³³¹ Schützerkrantz 1785, s. 125.

³³² Tralles 1748, ” §.7. Affecterna hafwa en stor werkan hos fostret”, s. 109.

³³³ Johan Kraak, *Hand-bok för barnmorskor. På kongl. collegii medici befallning författad af Johan Kraak m.d. och f. d. professor i jordekonsten.*, Brodin, Stockholm, tryckt hos commissarien P.A. Brodin, 1782., 1782, s. 38.

³³⁴ Trendelenburg 1803, *Underrättelser och praktiska råd*, s. 35.

Vi ser i Trendelenburgs text också uppfattningen om blodets rörelse, att denna riskerar att ha en negativ inverkan på kroppen och således på ett mycket litet foster. Trendelenburgs rekommendation skiljer sig dock från Tralles, som ägnar ett helt kapitel i sin bok åt kroppens rörelse. Det inledande kapitlet presenterar tydligt 1700-talets syn på kroppslighet, där kropp och själ står i förbindelse, och vätskorna är avgörande för en sund kropp. Detta gällde även en havande kvinna, vars egen kropp bar en annan mindre kropp inuti sig. Genom kroppens rörelser kunde hon skapa bättre förutsättningar för sig och för fostret:

De gamle höllo sådana rörelser i så stort värde, at de härom författat widlöftiga skrifter och afhandlingar. De woro deras wanlige medel, at med största fördel underhålla hälsan och bota långwariga och förtreteliga sjukdomar. I sednare tider hafwa någre lärde män å nyo bragt denna nyttiga läran i ljuset, hwilken är så noga öfwerenstämmande med förfarenheten och de nyaste grunsatser, at man icke kan tänka derpå utan innerlig förnöjelse. Rörelsen är för vår kropp så naturlig, at hela vårt lif består uti blodets och alla de andra vätskornas cirkelika omlöpande genom alla kroppsens delar. Ju ordentligare detta omloppet är, nemligen, at det hwarken är för långsamt eller hastigt, och ju friare och hinderlösare det sker, des friskare äre wi, och de säkrare hopp hafwe wi at blifwa wid hälsan. Men hwad finnes wäl i werlden, förutan de utwärtas lemmarnas wilkorliga rörelse, som så jämnt, lindrigt, beständigt och säkert kan befordra blodets och de deraf flytande vätskornas rörelse genom alla kroppsens rör och canaler? Derföre måste kroppsrörelsen wara ett stort hjälpmedel til hälsans widmagthållande. Derföre må man ej undra at de, som med sina händers arbete skaffa sig sådan, äro gemenligen friskare än andre. At äta sit bröd i sin anletes swett, är wäl et straff.³³⁵

I det sjätte kapitlet i boken skriver Tralles bland annat under rubriken *Kroppsrörelsen är nödig för hafwande qwinnor* att det är kroppsvätskornas inverkan på tillståndet som är den största faran, och att ”Hafwande qwinnor borde detta [att röra på kroppen] betänka, och hälsö söka en måttelig kroppsrörelse, än en stilla och ledig lefwad [...]”. Här framträder en tidigare outtalad dimension i materialet, nämligen att olika kvinnor hade olika förutsättningar att påverka sin livshållning, och därför engagerade sig i sina havandeskap på olika sätt. Tralles uppmärksammar att en högättad havande var mer stillasittande, eftersom hon sannolikt hade tjänstefolk som utförde arbete åt henne, medan en arbetande barnaföderska kom i naturlig rörelse:

[...] Ro och stillhet är wäl nödig och god under barnsängstiden, men deremot skadelig när de äro hafwande. Jag lär intet fela, om jag i detta målet skattar fruntimmer af medelmåttigt stånd lyckeligare än de förnämre. De förra nödgas

---

³³⁵ Tralles 1748, “Om Kroppsens rörelser”, s. 133f.

sjelfwa bestyra om hushållet, wara tillstädes, tillse och hjälpa att syblorna gå i sin ordning. Men de sednare öfwerlemna bekymret åt andra, och med stillasittjande förnöta sina dagar. Jag har tilföre sagt, at den mykna blodet, i synnerhet i de första månader, är beswärlig för alla hafwande qwinnor, och jämwäl ibland skadelig. När nu et blodrikt fruntimmer älskar beqwämlighet, och dageligen fyller sin maga med läckra och närande rätter; så måste ju blodet ännu mera ökas och tilltaga. Sådant öfwerflöd kan på intet bättre sätt förminskas, än genom åderlåtning och en tilräckelig kroppsrörelse. När kroppen röres, får blodet så mycket qwickare drift i ådrorna, och förwandlas så mycket snarare uti tunna och wattenaktiga fuktigheter, hwilka dels genom utdunstningen, dels genom swetten, dels genom urin sedan bårtgå utur kroppen. Detta är altså den säkraste wäg, at göra tunga kroppar lätta, och bårtskaffa de öfwerflödiga och skadeliga wätskor.³³⁶

Några avsnitt senare uppmärksammar Tralles att måttlighet är det viktiga för att undvika att orsaka fostret skada. Kapitel nio i hans bok, *Mögelighet at hålla sig ifrån omåtteliga rörelser*, uppmanar till sunt förnuft för att undvika ”straffet”:

Men så måste man dock i sådana rörelser hålla medelwägen; ty om man derifrån wiker, så är förseelsen straxt med straffet förbunden. Sant är wäl det, at ingen människan kan berömma sig wara mästare af sina sinnesrörelser. Men med kroppens har det en annan beskaffenhet; ty at röra hand eller fot, kommer an på hwars och ens wilja, så länge deße lemmar äro friske. Stå nu lemmarnas rörelse under wiljan, så måste det falla så mycket lättare, at derwid i akt taga de reglor, som förnuftet anseft för sunda och giltiga.³³⁷

Fostrets oåtkomlighet präglar diskussionerna i litteraturen. En kort bön i Liscovius andaktsbok förmedlar detta: ”Wälsignad Lifs-frucht han beskär / Och Kraft / Som swaga bli / han öpnar hwad tilslutit är / När tiden är förbi.”³³⁸ Förbundet mellan foster och mor var tidsbestämt, vilket präglade förståelsen för den osynliga varelsen. En havande kvinna befann sig i en övergångszon mellan olika stadier i livet. Denna övergångszon innebar att varken hon eller hennes ofödda barn helt tillhörde den kristna gemenskapen.³³⁹ För den nyförlösta kvinnan väntade en tids exkludering från det kyrkliga livet, och först med kyrktagningen tilläts hon träda in i gemenskapen igen.³⁴⁰ I den religiösa litteraturens diskussioner kring moderns och fostrets förbund betonas återigen kvinnans kallelse – det är henne ålagt att bringa den ofödda till världen och introducera den blivande människan för Gud och för världen. Med havandeskapet tilldelades kvinnan en sorts individualitet och med teologisk

---

³³⁶ Tralles 1748, “§.5. Kroppsrörelsen är nödig för hafwande qwinnor”, s. 136f.

³³⁷ Tralles 1748, “§.9. Mögelighet at hålla sig ifrån omåtteliga röresler”, s. 139.

³³⁸ Liscovius, 1731, s. 111.

³³⁹ Lindgärde 2009, s. 97.

³⁴⁰ Marie Lindstedt Cronberg, “Den ogifta modern och hennes barn – en reform och dess konsekvenser”, i Anders Jarlert (red.), *Sveriges kyrkohistoria: Romantikens och liberalismens tid*, Verbum Förlag, 2001, s. 261.

förståelse för havandeskapets innebörder upprättades kvinnans status i den kristna gemenskapen.³⁴¹

Den havande förväntades däremot att inte ägna sig åt sådant som på något sätt kunde äventyra havandeskapet eller skada hennes älskade livsfrukt, vilket i sig tyder på att dikotomin mellan subjekt och objekt conceptualiseras på nytt i den havande kroppen.³⁴² Allt som händer den havande kvinnan händer också hennes foster. Det är med den havande kroppen en kvinna måste röra sig i världen, för att i rätt tid – och med glädje – föda ett barn. I Cundicius ”En Bewekelig Wijsa” beskrivs detta:

Bewara mig nådeligen hwar jag går eller står / att mitt käre Foster uti mitt Lijff ingen skada wederfares; Beskydda migh för Fall / Stötar / för Fruchtan och Förskräckelse / och låt mig intet grufweligit eller orimligt för Ögonen komma / hwar på jag mig försee / och min Lijffs-Frucht befläckia eller wanskapelige teckna kan / uthan afwänt ifrån mig alt / hwar aff samma Frucht kan Skada taga; Giff mig Starckheet och Krafft / at jag Fruchten i mitt Lijff frisk och sund draga / och änteligen i rättan Tijd lyckeligen och frögdeligen föda / och hijt till Werlden frambara må. Till detta hielp tu migh o trogne och barmherige Gud / för tin Käre Sons min Herres och Frälsares Jesu Christi skull / Amen.³⁴³

Detta att kvinnor inte ska bli skrämnda eller uppjagade resonerar även andra delar av litteraturen om. Tralles avhandlar saken utförligt i sin bok, och ägnar många kapitel åt rekommendationer för en havandes förda leverne. Han framhåller till exempel att det är farligt för en havande kvinna att vistas både på en avrättningsplats och att se ett skådespel:

Den förskräckeliga synen intager så aldeles inbillningskraften at hon både dag och natt swäfwar dem för ögonen. Jag wet trowärdiga exempel, at barnen blifwit olyckelige, när mödrarna för noga och upmärksamt skrådat, huru man slagtat höns, gåß och andra kreatur, och dem i stycken sönderhuggit. Jag tror mig ej heller fela, om jag räknar det för en obetänksamhet, at en hafwande qwinna söker sit tidsfördrif på Comedier och Skådospel, der icke allenast wälskapade personer, utan ock djeflar och spöken med underliga åtbörder och kroppswridningar föreställas. Icke mindre äfwentyrligt är det, at åskåda de många onaturliga och wederstyggeliga bilder och skapnader, som wid de på många orter wanliga Fastelagslekar förekomma.³⁴⁴

---

³⁴¹ Iris Marion Young för ett resonemang om att upplevelsen av graviditet ofta producerar en känsla av validitet och kraft, vilket i längden är ett uttryck för subjektivitet och självrespekt. Genom att betrakta havandeskapet som ett arbete som utförs av kvinnan ger havandeskapet uppmärksamhet och placerar henne på en naturlig plats inom den lutherska hustavlän. Förlossningen betraktas i sig som ett arbete – på engelska är ju själva ordet, ”labour”, detsamma för förlossning och arbete.

³⁴² Young 2005, s. 51.

³⁴³ Johannes Cundicius, 1698, ”Bön för en hafwande hustru / då Fostret lefwandes är.”, s. 341f.

³⁴⁴ Tralles 1748, ”§.28-29. Att Befista afrättningar och skådospel är farligt”, s. 129f.

Dessutom, menar Tralles, är också lindansare, utklädda djur och personer som står på händer eller utför andra cirkuskonster skadliga för en havande kvinna. Även kortväxta personer bör hon akta sig för att stöta på.³⁴⁵ Annat som skadar är vrede och förskräckelse, vilket Cundicius återkommande visa behandlar, med hänvisning till att det som sker med modern även sker med barnet: ”Låt mig nå Ondt ey skåda på / Ey Rädas eller Blekna / hwar aff mitt Foster skadas må / Blij lytt ell illa teknat / Min Wandel står i tina hand / Uthfläcki migh all Wredes-Brand / Som kan otidigt qwällia.”³⁴⁶ Moderns skräck eller rädsla ansågs fortplantas direkt till fostret. Dessutom kunde sådana känslor ”intaga så hastigt våra sinnen, at et förlagdt hjerta icke den minsta tid hafwer at wäpna sig med förnuftiga föreställningar” och vara en ”orsak till mången olyckelig barnsäng” enligt Tralles.³⁴⁷ Om en havande kvinna upplever rädsla idag kopplar inte sjukvården eller mödravården ihop det med förlust av barnet. Däremot menar forskare även idag att moderns känslor i viss grad påverkar fostret. Stress har exempelvis visat påverka barnets utveckling och att höga nivåer av stresshormon under en graviditet kan påverka de delar av barnets hjärna som styr emotionell och social utveckling.³⁴⁸

Som blivande människa var fostret en del av Guds skapelse, och erkändes av den himmelska ordningen: ”Således hafwer en gudfruchtig hustru wijd Födslens tillstundande ey det ringaste att befruchta / emedan Gud vår himmelske Fader för alla sina skapade Creatur / och alså förnämligast för hafwande och Barna-Föderskor / Omsorg drager.”³⁴⁹ Inom det kristna frälsningsnarrativet var det grundläggande att förstå när den oföddas själ framträdde och således var fostret föremål för diskussioner själens odödlighet.³⁵⁰

Fostrets tillblivelse i livmodern uppfattades som ett eko av den gudomliga skapelsen.

Kvinnans lidande i barnsäng var således ett återskapande av Jesu lidande, ”[...] och thetta för

---

³⁴⁵ Tralles 1748, ”§.30. Jämwäl annat dylikt”, s. 130. ”Hwar och en förnuftig qwinna må wäl sky för sådant. Icke heller må hon wåga sig at bese främmande djur, i synnerhet om deras skapnad hafwer någon människolikhet, såsom Apinior, Markattor och de så kallade Satyrer. Det är icke mögeligit, ej heller nödigt, at beskrifwa alla de händelser, som kunna upwäcka inbillningskraften. Af det som redan sagt är, faller icke swårt at döma om det öfriga.” §.31. Krymplingar borde icke allmänt få wisa sig, s. 131.

³⁴⁶ Cundicius, 1698, ”En Bewekelig Wijsa”, s. 344.

³⁴⁷ Tralles 1748, s. 118. §.16. Förskräckelsen kommer ofta emot all förmodan. Tralles 1748, s. 116. §.14. Om förskräckelse / och des skada i anseende til fostret.

³⁴⁸ Se till exempel: David Q Stoye, Manuel Blesa, Gemma Sullivan, Paola Galdi, Gillian J Lamb, Gill S Black, Alan J Quigley, Michael J Thrippleton, Mark E Bastin, Rebecca M Reynolds, James P Boardman, ”Maternal cortisol is associated with neonatal amygdala microstructure and connectivity in a sexually dimorphic manner”, 2020, *eLife* 9.

³⁴⁹ Cundicius 1698, ”En Bewekelig Wijsa”, s. 349.

³⁵⁰ Sebastian Pranghofer, ”Changing Views on Generation – Images of the Unborn”, i Stephanson & Wagner (red.), *The Secrets of Generation: Reproduction in the Long Eighteenth Century*, s. 169.

tin heliga Födelse och bittra Döds-Pina skal” tänktes till exempel den havande kvinnan och hennes anhöriga be utefter Liscovius text.³⁵¹ Likt förut nämnda dikt ur Mathesius *Oeconomia* återfinns i ”Uti Swår Barns-nöd” en uppfattning om att en havande kvinna kan förlossas från sitt barn, men också – om hon dör – förlossas till himmelriket. Den havande kvinnan kunde med andra ord befrias från sitt foster och från lidandet vid barnsörden, men också från synden och det gudomliga straff som barnsängen var. Det är inte för intet som vi även idag kan utbrista att något har orsakat en ”förlösande känsla” för att beskriva sig vara fri från något. Vad gäller fostret väntade världen och dopet, och det kristna samfundet som det efter födelsen skulle ingå i. Genom förlossning kom frälsning.³⁵² Bönen fortsätter: “[...] thenna bedröfweliga Plågo-stunden är en begynnelse til then frögdefulla ewigheten.”³⁵³

Schützerkrantz bistår en kvinna – ”en Ämbets-Broders gifta syster” – som genomgår en svår förlossning där ingenting kan göras. Hon blöder mycket:

Vi funno henne i et ganska svagt tilstånd, och pulsen kändes föga mer; hon var redan kallsvettig, utan all sansning, och bloden utsusade utan föga uppehåll. Vi gåfvo Mannen och anhöriga tilkänna det ingen hjälp och räddning hvarken för Modern eller Barnet var at påtänka; ty alt vore redan för sent, och om vi än ville bjuda til at uttaga Fostret, kunde hon dö oss under händerna. De åter anhöllo allenast om Barnets skiljande från Modern innan hon dog; skje vad som skje vil.³⁵⁴

Episoden anvisar tydligt att det var viktigare för de anhöriga att läkaren lyckades rädda kvinnan. Samtidigt betonar noteringen havandeskapsdiskussionernas ständiga upptagenhet vid interaktionen mellan foster och mor. De är sammanbundna med varandra, men deras sammanbundenhet är också ett hot. Havandeskapet är ett väntande på att detta förbund ska avbrytas, ske vad som ske vill, som Schützerkrantz skriver.

Den ömsesidiga påverkan mellan kvinna och barn framstår på 1700-talet delvis som svårbegriplig – läkarna försöker i ”onormala förlossningar” ständigt förstå hur de ska lyckas rädda både foster och mor undan döden – samtidigt som den är högst värdefull. Endast moderns kropp och livsföring kan garantera fostrets välbefinnande. Tralles skriver mycket om

---

³⁵¹ Kathleen Crowther-Heyck, “Be Fruitful and Multiply”: Genesis and Generation in Reformation Germany, *Renaissance Quarterly* 55 (2002), s. 905.

³⁵² För definitioner av *Förlossa*, se SAOB. <https://www.saob.se/artikel/?seek=förlossa&pz=1> läst 23-05-04.

³⁵³ Kathleen Crowther-Heyck, “Be Fruitful and Multiply”: Genesis and Generation in Reformation Germany, *Renaissance Quarterly* 55 (2002), s. 905.

³⁵⁴ Schützerkrantz, 1785, s.

den immanenta, och därmed skadliga, kraften i en kvinnas tankar. Bland annat konstaterar han att "[...] det är märkvärdigt, at en hos Modren hastigt upkommen tanke, den hon straxt låtit fara och ej mer ihogkommit, har likwäl ibland lämnat et märkeligit tekn och aftryck på barnets kropp."³⁵⁵ Tralles syftar här på så kallade modersmärken, vilket var ett samlingsbegrepp för födelsemärken, eldsmärken, eksem eller andra hudåkommor.³⁵⁶ I *Den Kloka och Husaktiga Gumman*, en bok med huskurer, presenteras ett par strategier för att råda bot på sådana modersmärken:

Tag en lefwande Dufwa, skär henne midt i tu och lägg hænne öfwer: låt hænne så ligga i 24 timars tid: tag hænne sedan af och gräf henne neder. Eller öm de bestrykas med qwinnans efterbörd, så gå de ock bårt. Eller om en lägger en död människos hand däröfwer en god stund, så fördrifwas förenämde wårter, mälen och eldmärken *per Sympathiam*.³⁵⁷

Att vidskeplighet och folkstro under 1700-talet utgjorde en betydande del av samhället har tidigare antytts i Stina Hiärnes dagbok, där hon beskrev hur Bergstedts hustru av skrock klappade på hennes ytterdörr för att försäkra sig om en trygg förlossning för Stina. Förutom vidskepelse hade idéer om att moderns sinne, så kallad "modersinbillning," utgjorde ett hot mot fostret stort gehör under 1700-talet. Det var inte bara livmodern som var bedräglig, även kvinnlig fantasi uppfattades som extra mottaglig för problematiska och farliga tankar. Utan empirisk kunskap om den kvinnliga kroppens funktioner hade läkare och tänkare alternativa sätt att förklara saker på. I den andan betonar Tralles vetenskapens svårigheter:

Ty närwarande afhandling om sinnets rörelser hörer ock den wigtiga, dock ännu, ty wärr, ganska mörka läran om inbillningskraften, hwilken tycks wara orsaken til de många märken och fläckar, som finnas på barnen, ja, undertiden til hela kroppens wanskapelighet. Huru sådant tilgår, är en sak som öfwerstiger mit förnufts gräntor. Huru twänne kroppar werka i hwarannan, är lätt at begripa; men huru själen, som är en ande, werkar i kroppen, derom wore wi til denna dag litet eller intet. Hur mycket swårare är det då at förklara, huru en blott inbillning, eller et hastigt intryck i Modrens själ, icke förändrar hennes kropp med des rörelser; utan förskämmer ibland hela fostrets skapnad, eller til minstone gör at det får någon öfwerensstämmande likhet med Modrens inbillning.³⁵⁸

---

³⁵⁵ Tralles 1748, s. 126.

³⁵⁶ https://www.saob.se/artikel/?seek=modersmarke&pz=2#U_M1037_224681 läst 23-05-04.

³⁵⁷ Den Kloka och Husaktiga Gumman, hwilken, genom egen ochandras förfarenhet, uptäcker hwarjehanda nyttiga och nödiga Hus-CURER, så wäl för människor som kreatur, jämte hwad eljest nödwändigt och nyttigt,"24. För Wårter, Eldmärken och Moder-mälen på nyfödda Barn, s. 23. Via Project Runeberg: <http://runeberg.org/klokagumma/0014.html> läst 23-05-04.

³⁵⁸ Tralles 1748, "§.13. Om modersmärken / och huru swårt deras ursprung star at förklaras", s. 124f.

Texten gör en viktig poäng: det var inte den fysiska kroppen som gjorde havandeskapet komplicerat. En kropp gick att ta i, känna på, se, höra och känna doften av, den kunde till och med öppnas om man så ville. Anatomiska bilder av exempelvis Sömmering och Hunter avbildade fostrets vistelse i livmodern. Även om dessa bilder inte idag skulle betraktas som helt vetenskapligt korrekta så presenterade de ett nytt estetiskt ramverk som inte längre krävde en kristen förförståelse för fostrets identitet, eller dess relation till den havande kroppen och hur den därigenom placerades i frälsningsnarrativet.³⁵⁹ Upplysningsideal inkräktade på de tidigare dominerande kristna och moraliska uppfattningarna. I synnerhet visade dessa nya bilder en mer intim relation mellan kvinnan och barnet, vilket gjorde den havande kroppen och fostret till en gemensam varelse.³⁶⁰ När nu sådana bilder, och verkliga kroppar, fanns att tillgå konkretiserar Tralles text vad som fortfarande var höljt i dunkel: Det var mer eller mindre begripligt hur två kroppar inverkade på varandra. Det svåra var att förstå hur själen, i sin egenskap av att vara en del av det gudomliga, utövade verkan i de båda kropparna.

Claes Ekenstam har betonat att även under samlaget uppfattades inbillningskraften appliceras på fostret i konceptionen. Föräldrarnas glädje eller sorg överfördes alltså till barnet. Bland annat Linné framhöll modersinbillningens verkan under samlaget: ”Ett ungt fruentimer om hon tänker på något wist under coitu, så blir barnet detsamma likt.” Eftersom det endast var genom födelsen som varelsen på insidan uppenbarades var det först med förlossningen som barn som avvek från det normativa exponerades för världen. Under 1700-talet var ”monstruositet” en bred definition för olika saker, men ansågs till exempel vara orsakad av moderns inbillningskraft. Monstruositet har många historiker intresserat sig för och utforskat, senast i en nationell kontext kan exempelvis Maja Bondestam nämnas.³⁶¹

Det finns i materialet föreställningar om att man ”Med hafwande qwinnor bör försigtigt umgås.”³⁶² Tralles skriver: ”Det wore des utan til önskanie, det man med sådana qwinnor något warsammare umgicke, och sökte icke allenast afböja alla tilfällen til förskräckelse, utan ock hemligt hålla alt det, som honom kunde upwäcka.” Även den teologiska diskursen uppvisar detta tema. Hos Sahlstedt kan vi exempelvis läsa följande:

---

³⁵⁹ Pranghofer, “Changing Views on Generation – Images of the Unborn”, 2015, s. 188f.

³⁶⁰ Pranghofer, “Changing Views on Generation – Images of the Unborn”, 2015, s. 184.

³⁶¹ Maja Bondestam, *De utomordentliga: normaliseringen av monster och naturens utkant 1600-1830*, Makadam förlag, Göteborg, 2022.

³⁶² Tralles 1748, ”§. 21. Med hafwande qwinnor bör man försigtigt umgås”, s. 122.

Thet the aflade fostren / af Gudsfruchtiga och trogna Qwinnor warsamt bäras och GUDI upoffras många. Warsamhet påbiudes af sielfwa förnuftets föreskrift / så och af Herrans Ords eftersyn. Om någon stötte ena Qwinno / som hafwandes wore / så at henne barn förginge / så skulle then stötande therefore nepsas: war GUDs egen heliga förordning. Änn mer borde altså the hafwande Qwinnor sielfwa om sin lifs-frucht wårdande wara.³⁶³

Tralles skriver uttryckligen att det övergår förnuftets gränser att förstå den inverkan moderns sinne har på fostret. Därtill är denna inbillningskraft hos modern ”en ganska mörk lära.” Jag föreslår en tolkning av Tralles resonemang som inte enbart handlar om rädslan för att icke-normativa eller sjuka barn skulle födas. Om man läser texten som en del i den bredare havandeskapsdiskussionen framträder också en annan dimension, nämligen själens gåtfullhet. Det finns anledning att låta Tralles ord genljuda även i vår tid – om själen vet vi till denna dag lite eller ingenting alls.

En kvinnas känslor och uppförande spelade stor roll både innan befruktningen och under graviditeten. Enligt Tralles drabbade allt som skedde modern även fostret ”icke till kroppen allenast, utan ock i själen, hwilken äfwen smittas af Modrens krankhet.”³⁶⁴ I Tralles resonemang är det intressant att den rådande uppfattningen var att den havande kvinnans sinne överfördes på barnet, han skriver att ”sinnets likhet fortplantas på barnen.” Kropp och själ är ett paket, men de båda står också i friktion med varandra. Tralles ansåg att en havande kvinna måste undertrycka kroppens ”oordentliga rörelser”, alltså ett känsloutbrott eftersom rörelse förstods vara en reaktion på inre känsla, vilka han menade riskerade förstöra själsfriden och således försätta kroppen i ett dåligt och därmed beklagligt tillstånd. Resonemanget lyder som följer:

Alla hafwande qwinnor hafwa fördenskul högsta orsak, at med all uptänkelig flit söka sinnets ro och förnöjsamhet, hwilket icke kan ske, utan at förqwäffa de första upstigande oordentliga rörelser, innan de med fullkomligt utbrytande hinna förstöra själens frid, och tillika försättja kroppen i et ömkeligt tilstånd. Alt hwad Modren händer, det wederfares ock fostret, icke till kroppen allenast, utan ock i själen, hwilken äfwen smittas af Modrens krankhet. Förfarenheten lærer, at icke allenast ansigtets skapnad, utan ock sinnets likhet fortplantas på barnen. Hwad wil man då säja, när Modren, hela tiden hon är hafwande, öpnar lika som alla dammar för affecternas häftiga flod Men jag wil mig härmed icke längre uppehålla, utan i synnerhet tilse, huru wida Modrens sinnesrörelser kunna skada fostrets hälso och lif.³⁶⁵

³⁶³ Sahlstedt 1723, ”Biblisk Qwinno-Spegel”, s. 84f.

³⁶⁴ Tralles 1748, ”Hafwande qwinnor böra för all ting styra sina affecter”, s. 108f.

³⁶⁵ Tralles 1748, ”Hafwande qwinnor böra för all ting styra sina affecter”, s. 108f.

Detta ”öpnar lika som alla dammar för affecternas häftiga flod” läser jag som ett uttryck för en havande kvinnas humörsvängningar. Humörsvängningar beror dels på hormonella förändringar i kroppen på grund av graviditeten, dels på att ett havandeskap och den stundande förlossningen är en stor och omvälvande livshändelse. Detta tycks inte Tralles ha haft förståelse för. I hans mening är det fostrets liv och själ som är den viktigaste rollfiguren i havandeskapet. För att åstadkomma fostrets välbefinnande förväntar sig författaren att en havande kvinna använder sitt sunda förnuft. För att dämpa de starka känsloutlösningarna och ”inskänka glädje” föreslår Tralles måttlighet. En havande kvinna behövde ett gott mod och ett glatt hjärta, men inte ett alldeles för glatt hjärta eftersom det riskerade sända både henne och fostret i döden:

Ehuruwäl det är omögeligit at förekomma och hindra den första upstigande rörelsen, så kan man dock med et sundt förnuft hämma hans framgång, at han icke tager öfwer handen, och såsom en strid ström öfwerända kastar alla förnuftiga föreställningar. Denna konsten böra hafwande qwinnor lära, så framt de wilja hugna sig åt sin och sin barns wälfärd. De affecter, som mäst bidraga til vår hälsas widmagthållande, böra ock hållas inom måttelighetens skrankor. Hwad är wäl ljuftware och mera til önskande, än et godt mod och et gladt hjerta? Icke des mindre har man funnit at alt för stor och öfwerflödande glädje banat wägen til en oförmodelig död. Derföre böra ock sådana begärelser i sit beböriga mätt inskränkas, så framt de skola tjena oß til det hälsosamma ändamål, som Skaparen påsyftat.³⁶⁶

På 1700-talet förväntades denna blivande människan bli en rättfärdig, sedlig och god kristen undersåte. Även ett barn som föds idag utgör något inför framtiden – ett hopp, en förväntan, ett löfte. Fostret inuti modern var då osynligt, endast genom känsla gjorde sig barnets och kvinnans sammanbundenhet påmind. Med detta kom en rad föreställningar om havandeskapet och den gravida kvinnans och fostrets gemensamma varande. Genom dessa tvetydiga föreställningar målas en komplex bild av hur människor i äldre tid har förhållit sig till havandeskap. Hur har de förstått det? Vad har en gravid kvinna känt? Vilka upplevelser och erfarenheter är eviga? Är *några* upplevelser och erfarenheter eviga? Denna undersökning har gjort ett försök att redogöra för en historisk förståelse av de känslor som havande kvinnor antogs känna på 1700-talet. Den har försökt spåra religiösa och medicinska föreställningar om upplevelser av havandeskap i en tid när sådana upplevelser inte dokumenterades av de som faktiskt upplevde dem. Bilden som framträder är mångfacetterad. Kroppens mysterium förblir

---

³⁶⁶ Tralles 1748, ”Mögeligt att dämpa affecterna / samt huru glädjen bör inskänkas”, s. 110f.

undanglidande. Kort sagt rör sig havandeskapet inte endast om en kropp i en kropp. Fostret och dess mor utgör en abstrakt och kraftfull figur: en själ i en annan själ.

Sammanfattning

Kapitlet har handlat om hur relationen mellan fostret och modern förstods i havandeskapsdiskussionerna under 1700-talet. Det har framkommit att det var en villkorad relation mellan två individer som under havandeskapet uppfattades som en gemensam varelse. Bedjandet om separation mellan fostret och modern fokuserade dels på att förlossningen skulle gå bra, dels på barnets presentation för världen. Fostrets oåtkomlighet och dolda identitet visar sig vara föremål för diskussionerna. Observationer om att individerna hade både ett fysiskt och känslomässigt band till varandra har presenterats. En havande kvinna betraktades befinna sig i en övergångszon, med ansvaret att introducera den blivande individen för världen och för den kristna gemenskapen. Något annat som präglade diskussionerna var den starka tron på kroppens och sinnenas ömsesidiga påverkan. Den havande kvinnans tankar, så kallade modersinbillningen, ansågs riskera fostrets välbefinnande. Därmed fanns det uppfattningar om saker som en havande kvinna borde undvika under sin graviditet. Avsnittet har också uppmärksammat att människor, när medicinen inte erbjöd tillräckliga förklaringar, vände sig till andra tolkningar. Detta kunde innebära att kvinnor som hade bristfällig kunskap om biologin och kroppens funktioner trodde sig vara havande, som Schützerkrantz återgav i berättelsen om det inbillade havandeskapet. Det bekräftar att kroppens tecken inte alltid var tillförlitliga. Samspelet mellan den lilla kroppen och den större hade en mångtydighet kring sig. Barnet uppfattades som efterlängtat och redan älskat, men den stora kroppen prioriterades i akuta situationer före fostret. Födelse betraktas ofta som början på livet, men bör kanske också ses som ett slut – inte på livet, utan på havandeskapet. Den havande kvinnan avslutar med förlossningen det gravida kroppstillståndet. Det som varit otillgängligt åskådliggör sig själv för världen, och processen är över. Kroppen har därmed genomfört sin uppgift. Barnet är fött.

7. Den blivande människan – sammanfattande diskussion och utblick

Denna uppsats inleddes med en skildring av en förlossning år 1747. Stina Hiärne beskrev i sin dagbok hur hon kände en obeskrivlig rörelse i hjärtat när hennes barn föddes. Detta känslouttryck är inte unikt i sig, men att det bevarats för efterkommande tider är det. I Sverige är Stinas beskrivning av det obeskrivliga den enda tillgängliga förstahandskällan till en

kvinnas första möte med sitt barn utanför livmodern under tidigmodern tid. Dagboken och känslan har varit ingången till uppsatsens övergripande fråga: att undersöka föreställningar om den havande kvinnan både i religiös och i medicinsk havandeskapslitteratur under 1700-talet, och i vilken mån det religiösa och medicinska samspelade.

I dagens svenska offentlighet förs intensiva diskussioner om graviditetsupplevelser och erfarenheter av förlossningsvården. Debatten har sitt ursprung i vad många upplever som vårdens misslyckanden att förstå, respektera och värdera kvinnors egna upplevelser trots att det råder konsensus om att det kan vara både lustfyllt, spännande, skrämmande, traumatiskt, fysiskt påfrestande och känslomässigt omvälvande att genomgå en graviditet och att föda barn. Röster som förespråkar kvinnors rätt att själva välja hur och var de föder barn vill att dessa känslor och upplevelser ska tas på allvar. De som är mer skeptiska till en friare vård menar att det för med sig stora risker för kvinnan och för barnet. Dessa nutida diskussioner ger belägg för att ämnet engagerar, och i dem finns även ursprunget till denna uppsats. Utifrån en undersökning av både religiösa och medicinska föreställningar om den havande kvinnan var uppsatsens syfte att belysa relationen mellan olika kunskapsfält i förståelsen av hur kvinnor upplevde graviditet och förlossning på 1700-talet. Idag är medicinska förhållningssätt helt dominerande i mödravården, vilket är en anledning till att den ibland upplevs som alltför instrumentell av gravida kvinnor. Min uppsats vill sätta dagens situation i historiskt perspektiv genom att analysera just relationen mellan olika förhållningssätt till havandeskap under den period då medicinska tolkningar allt mer kom att konkurrera med religiösa. Källmaterialet har bestått av andaktslitteratur och medicinska handböcker skrivna under sent 1600-tal och 1700-talet samt kompletterande material i form av reglementen, äldre andaktslitteratur, handböcker i obstetrik och Bibeln. Inom ramen för två större analysdelar med fokus på dels en havande kvinnas känslor, dels en havande kropp har åtta kapitel behandlat dåtida föreställningar om upplevelsen av havandeskap.

Havandeskapdiskussionerna rymmer resonemang om livets början, lidandets innebörder, smärtans mening, starka känslor för fostret, den havande kroppens inre, fostrets besjälning, modersinbillning och vätskornas och känslornas rörelser. Andaktslitterära böner kunde brukas av havande kvinnor och deras anhöriga för att ingjuta mod och motivation inför en stundande förlossning. När en kvinna förstod att hon var havande var det till Gud hon kunde vända sig med tacksägelse och med böner om ett smärtfritt havandeskap och en lycklig förlossning. Bönerna visar att förväntan ansågs vara en viktig känsla för en havande kvinna och hennes

omgivning. Trots att bönerna i stor utsträckning berör barnafödandets stora risk uppvisar de förståelse för havandeskapet som ett speciellt och efterlängtat tillstånd.

Analysen har drivits av att utforska hur människor försökte förstå den havande kvinnans känslomässiga och kroppsliga upplevelser av havandeskap. Det är alltså inte en undersökning om *hur* man var gravid eller födde barn, eller om vilka tekniska metoder en läkare använde för att förlösa en kvinna under 1700-talet, även om sådana upplysningar ibland haft relevans i sammanhanget. I dåtida, och även i nutida, förståelser av den havande kvinnan och hennes kropp förenas vetenskapliga, folkliga, religiösa och politiska normer, men de utmanas också av varandra. Detta uppmärksammas ofta i forskningen, men det är sällan dessa olika normer studeras i relation till varandra. Jag har i uppsatsen analyserat specifikt de religiösa och medicinska föreställningarna om havandeskapet.

Svenska forskare som ägnat sig åt reproduktionshistoria har studerat samma material som jag fast med olika angreppssätt. Vanligast har varit att närma sig barnafödandets historia som en social och politisk historia, med fokus på utbildning, rättigheter, vård och omsorg. Få har analyserat den religiösa och medicinska litteraturen som delar i en gemensam diskussion. Den mest närliggande insatsen för att förena perspektiven finns i Tove Paulsson Holmbergs avhandling. Hon använder andaktsreligiöst material för att belysa kopplingen mellan medicinsk praktik och livets religiösa villkor. Andaktslitteraturen får dock inte det stora utrymmet i undersökningen, utan överskuggas av Johan von Hoorns obstetriska manualer. Förlossningsläkarna och barnmorskorna har i majoriteten av forskningen om havandeskap fått stå i centrum. När man undersökt mödrarnas situation är det vanligtvis förbrytarna, de ogifta mödrarna eller barnamörderskorna, som spelat huvudroll. I den socialhistoriska forskningen, som främst fokuserar på barnmorskeyrket och förlossningsvårdens framväxt figurerar knappt det religiösa materialet, och om det gör det är det för att ge tyngd till påståendet att en havande kvinna på 1700-talet var troende. Genom att inte inkludera flera förståelser för havandeskap riskerar historieskrivningen att försumma aspekter som utgjort stora delar – ibland helheten – av den dåtida uppfattningen om kroppen och själen, vilka har haft djup inverkan på människors sätt att förstå och hantera livsomvälvande händelser. Religionen var inte bara kontexten i vilken människor råkade befinna sig: på mer än ett sätt utgjorde teologin i äldre tid en hel värld.

Min tidsavgränsning har varit 1695–1803, vilket är ett relativt stort tidsspänn. Men min undersökning visar att trots att litteraturen utkommit vid olika tidpunkter under detta långa 1700-tal så finns det en övervägande likhet i respektive material. 1700-talets andaktslitteratur har delvis en annan retorik än äldre andaktslitteratur, men i bönerna återanvändes också många motiv och teman. Det medicinska materialet speglar att det tillkommit i den djupt religiösa samtiden, med sina många hänvisningar till Gud och havande kvinnors frimodighet. Jag har därför kunnat placera havandeskapsdiskussionerna i mitt material i en religiös-medicinsk diskurs och menar att detta är det mest fruktbara sättet att tolka den dåtida förståelsen för den havande kvinnan. Att förena två kunskapsfält som vanligtvis betraktas som mycket olika har gjort mig uppmärksam på att det aldrig finns enbart en sida av historiska föreställningar, processer och skeenden.

Jag har inspirerats av internationell forskning som med källmaterial bestående av både religiösa, medicinska och folkliga texter har försökt besvara olika frågor om havandeskapets innebörder för den tidigmoderna människan. Inte minst har Laura Gowings och Mary Fissells forskning varit viktig. Medan jag har kunnat identifiera att den svenska förståelsen för havandeskap behöll identifikationen med många av de bibliska förebilderna, visar Fissell att detta förändrades i England under samma period. Det är dock viktigt att poängtera att de engelska och svenska samhällena skilde sig åt på flera punkter, och att detta förstas påverkade hur man betraktade sin omvärld.

Uppsatsen är också ett bidrag till fälten känslöshistoria och kroppens historia. Min analys av materialet visar att det inte går att hålla isär kropp och känslor i studier över tidigmodern kroppsförståelse, lika lite som det går att separera religion och medicin för att förstå dåtida diskussioner om graviditet. Undersökningen har visat att förståelsen för havandeskap konstruerades genom att identifiera vilka känslor och ageranden som bibelns berättelser framhöll som eftersträvansvärda. Känslomässiga uttryck beskrivs i den religiösa litteraturen, och eftersom det var en så kallad brukslitteratur ger det belägg för att dessa uttryck också motsvarar verkliga känsloupplevelser som människor hade i relation till havandeskap. Om en havande kvinna hade svårt att sätta ord på sina känslor och upplevelser kunde hon vända sig till bönerna. Att stora delar av andaktslitteraturen är en översättningslitteratur talar för att liknande föreställningar fanns i andra delar av Europa, och mer specifikt i tysk-romerska riket som de flesta av de översatta andaktsböckerna kom ifrån.

Andaktslitteraturen var ett sätt att få tillgång till uppfattningar om kroppen som på ett eller annat sätt stämde överens med den egna upplevelsen. De medicinska handböckerna som riktade sig till en bredare läsekrets blev snabbt en populär genre, och även i dessa kunde folk – genom läkares formuleringar – hitta ord för att beskriva kroppen. Den hippokratiska humoralpatologin var utgångspunkten för den dåtida förståelsen för kroppslighet. Kroppens vätskebalans har varit grundläggande i läkarnas förståelse av den havande kvinnokroppen, som likt alla kroppar under den tidigmoderna perioden var en kropp i rörelse. Under havandeskapets fortskridande var vätskorna en källa till bekymmer eller komplikationer. Menstruationen kunde indikera att liv hade börjat skapas i kvinnan, samtidigt fanns risken att övriga vätskor stagnerade, i synnerhet om en kvinna var rädd eller arg. Att detta hade inverkan på fostrets tillblivelse var en dominerande uppfattning. Kroppens inre rörelser innebar en kroppslig lägesförändring såväl som en känslomässig sådan. Undersökningen har inte kunnat påvisa om havande kvinnor själva delade den humoralpatologiska kroppsförståelsen, men att den är dominerande i havandeskapdiskussionerna står klart. Andaktsböckerna återger en biblisk kvinnobild som inte är helt representativ för 1700-talets kvinnor och deras vardag. Däremot var dessa texter tänkta att fungera vägvisande eller som ett uttryck för den inre tron, och återger därmed en förväntad bild av en havande kvinnas uppförande.

Undersökningens fråga om hur en kvinna kunde förhålla sig till sitt havandeskap under tidsperioden hänger ihop med denna förväntade bild. Ansvar kan sägas dominera både den religiösa och den medicinska litteraturen, och en havande kvinna förväntades uppföra sig därefter. Som en del av Guds skapelse var det kvinnans uppgift att ingå det heliga äktenskapet och bära livsfrukt. När så skedde fanns det förväntningar från omgivningen att hon skulle sköta sitt havandeskap i syfte att gagna sitt ofödda barn. Så länge en havande kvinna hade levt dygdigt och med hänsyn till sitt ofödda barns bästa skulle hon, i händelse av sin död, förlossas till himmelriket, i likhet med hur Kristus mötte döden på korset och förlossades från jordelivet.

I de medicinska handböckerna överskuggas diskussionerna ofta av praktiska förlossningsmetoder men tron är inte frånvarande. Havande och födande kvinnor beröms för sitt kristna mod och för sin kristna heder. Även om människor förstod havandeskapet som kvinnans kors att bära var det ett kors som respekterades både av präster, läkare och lekmän. Att be till Gud för en havande kvinnas skull uppmuntrades. Mest talande för denna

föreställning i det medicinska materialet är berättelsen om kvinnan som uttryckte rädsla inför sin stundande förlossning. När hon dog var det enligt hennes läkare som en mönsterbild för kvinnosläktet. Döden var – eftersom hon fött barn – nobel och ärofylld.

Kroppens fysiologi och andliga funktioner hade en nära förbindelse eftersom båda delarna rymdes i samma individ. En kvinna på 1700-talet kunde, precis som idag, förstå att hon var infertil. Ofruktsamhet är ett viktigt tema i kristen tro och handlar om människornas relation till Gud. I den premieras tålmodighet och gudfruktighet. Det var den dygdiga kvinnan som kunde belönas med livsfrukt och därmed ingå i Guds skapelse som barnaföderska och som mor. En kvinna utan barn riskerade att exkluderas från det kristna familjelivet. Att födelsen dessutom kan gå fel var människor väl medvetna om. Undersökningen har visat att förlusten av ett barn, oavsett om det dog i missfall eller under – eller på grund av – förlossningen, var orsak till svåra känslor. Den medicinska förståelsen för denna förlust var inte lika ödmjuk som den religiösa. Som orsak till missfall och plötslig fosterdöd anges här den havande kvinnokroppen och vätskornas obalans, och om barnets död var en följd av läkarens ingripande i utdrivningsfasen betraktades det som ett livräddande ingrepp. Då sattes moderns liv, kropp och själ i första rum. Det ska dock sägas att de medicinska handböckerna ger en delvis missvisande bild av havandeskapet, eftersom fokus i dem främst ligger på onaturliga förlossningar. Det sammantagna källmaterialet uppvisar emellertid att diskussioner om livets början var viktiga för teologer och för medicinsk forskning. De obstetriska tekniker som ramar in de medicinska berättelserna speglar läkarnas intresse och vilja att hjälpa havande kvinnor. Omgivningens förståelse för den havande kroppen skapades i dessa specifika teologiska och medicinska sociala situationer.

Både läkarna och teologerna uppmärksammar kvickningen och det levande barnet. Jag har i materialet identifierat att kvickningen var viktig i deras diskussioner om livets början, eftersom barnets rörelser bekräftade en kvinnas havandeskap. I en tid utan ultraljud var kvickningen också en viktig tidsmarkör för hur långt gången en kvinna var i sin graviditet. En tes är att det var först med kvickningen som en havande kvinna verkligen började utveckla en känslomässig relation till barnet hon bar på, men det är svårt att veta. Det har också varit utmanande att utläsa vad havandeskapsdiskussionerna säger om själen. Enligt den kristna teologin tilldelades barnet sin själ vid befruktningens ögonblicket. Tidigare forskning ger olika besked om hur besjälningen tolkades i dåtiden, och i synnerhet råder det delade uppfattningar om dopets funktion. Kirsi Vainio-Korhonen och Inger Lövkrona framhåller att ett odöpt barn

inte skulle bli en kristen undersåte och därför inte skulle ingå i den kristna gemenskapen, varför det till exempel var viktigt att nöddöpa barn som föddes sjuka eller svaga. Det betyder dock inte att de menar att barnet inte har en själ. Eva Bergenlöv har framfört att dopet inte har någonting med barnets besjälning att göra – detta hade ju skett redan i och med befruktningen enligt kristen doktrin. Valborg Lindgärde har betonat att även ett odöpt barn hade ett värde. Detta har min undersökning bekräftat. I andaktsböckerna återfinns på flera ställen känslouttryck som förtydligar att förlusten av ett foster på mer än ett sätt ansågs vara en svår och plågsam händelse för en havande kvinna. En blivande mor förstods ha ett särskilt band till sitt ofödda barn och när hon förlorade barnet förlorade dessutom den större gruppen en blivande individ som var tänkt att ingå i den kristna gemenskapen. Anton Runesson sällar sig till perspektivet att man upplevde fostret som besjälrat redan i och med befruktningen, och att det därmed fick ande till sig genom faderns säd. Först efter födelsen kom dopet, som blev aktuellt om fostret uppfyllde kriteriet att vara besjälrat.

Uppsatsens underliggande förutsättning är det som undersökningen har mynnat ut i: fostret och dess förbundenhet med den havande kroppen. Utrustad med religiösa och spirituella strategier och medicinsk information om andra kvinnors öden kunde en havande kvinna förhålla sig till sitt havandeskap både som en del av sitt gudomliga kall och genom sina egna kroppsliga upplevelser och känslor. Tove Paulsson Holmberg beskriver själva födelsen som en kamp mellan två personer för att bryta deras symbios, för att kunna separera och överleva.³⁶⁷ Det är ett perspektiv även denna undersökning presenterat. Samtidigt är det den ena sidan av födelsen. Den andra sidan är att det är ett samarbete mellan fostret och dess mor med målet att de båda ska överleva. Att födas betraktades som början i en livscykel där döden uppfattades som en övergång till livet efter detta, och inte som ett slut. Den havande kvinnans tillstånd och fostret – den blivande människan – utgjorde ett hopp både om det jordiska livet och livet i himmelriket. Dessutom var böner som riktade sig till havande kvinnor viktiga verktyg för att förhålla sig till de känslor som havandeskapet genererade: förväntan och hopp, men också oro och rädsla. Materialet jag arbetat med har varit av normativt slag, men eftersom litteraturen utgjorde en väsentlig del av dåtida havandeskapsdiskussioner erbjuder böckerna en givande ingång för att teckna bilden av hur människor skapade mening, producerade kunskap och hur detta var en del av större diskussioner om livet, döden och jaget.

---

³⁶⁷ Paulsson Holmberg, 2017, s. 213.

Jag vill därför särskilt lyfta fram den sista delen av analysen, där fostret fått stå i centrum. 1700-talets syn på fostret har i arbetet med denna uppsats visat sig vara diffus, källmaterialet är tvetydigt och sekundärlitteraturen likaså. Därmed kan jag konstatera att det verkligt intressanta med havandeskapsdiskussionerna finns i denna dolda varelse och intresset som omgärdade den.

Under tiden eller strax efter att undersökningsperioden för denna uppsats tar slut började den religiösa världsbilden vackla. Industriell och medicinsk utveckling bidrog till öppnande av barnbördshus och till en mer skärpt mödravård. Under kommande århundraden förflyttades den havande kvinnan till sjukhus och barn slutade födas i hemmet. Detta påverkade förlossningspraktiker, upplevelser och föreställningar om den havande kroppen.

Människosynen blev mer teknisk och havandeskap och födande blev mer medikaliserat.

Under 1800-talet utvecklades en mängd olika discipliner som berörde människans inre: psykiatri, psykologin, psykoterapi. Människor i Sverige var fortfarande djupt religiösa, men deras kroppsförståelse kom under 1800-talet att förändras – och med det förståelsen för det nya livet. Det utesluter inte att människor fortsatte tänka, känna och fundera kring havandeskap. Kvinnor har i alla tider väntat barn, antagligen på många olika sätt men säkert också med flera gemensamma nämnare. Det finns goda möjligheter att fortsätta utforska havandeskapstillståndet, inte minst genom att studera kvinnor som likt Stina har fört anteckningar över sin graviditet. Sådana berättelser kan förmedla mycket om det kanske mest grundläggande för att förstå mänskligt liv: att kroppar föds ur andra kroppar.

8. Stina

Denna uppsats har inte handlat om Cristina Hiärnes liv eller person, ändå har hon varit avgörande för undersökningen. Det har också alla de namnlösa kvinnor som diskuterats varit. Det är en allmän sanning att en historiker som är intresserad av kvinnor i äldre tid har svårt att komma dem nära. Det kan kännas frustrerande och orättvist, och är därför viktigt att uppmärksamma. ”Damen”, ”27-åringen”, ”en Ämbets-broders gifta syster”, ”den vändandes” kallades de individer som var föremål för havandeskapsdiskussionerna. I avsaknaden av deras verkliga namn har jag under arbetet betraktat dem som förkroppsligade versioner av sina bibliska förebilder: Hanna, Rakel, Elisabet, Maria. Viktigast har Stina varit. Uppsatsens huvudperson är på många sätt denna unga kvinna som 1747 informerade efterkommande människor om sina upplevelser av att föda barn. Stinas berättelse klargör att havandeskapet är en avgörande existentiell upplevelse som genom olika perspektiv kan foga samman historien

med nutiden. För detta riktar jag Stina Härne ett tack, för att hon skrev och för att hon berättade om hjärtats obeskrivliga rörelse.

9. Källor och litteratur

Källmaterial

Tryckta källor

Collinder, Johan, *Nödig tröst och underwisning, för äckta hafwande qwinnor och barnaföderskor, huru the sig christeligen förehålla skole förr, vti och effter barns-börden; vtdragen af ens och annans andelig mans skriffter, och framgifwen til åhret efter wårs herres och frälsares Jesu Christi börd 1698*, Stockholm, tryckt av Olao Enæo., 1698.

Collegium Medicum, *Reglemente och förordning, för jorde-gummorne vti Stockholm vppå höga öfwerhetens befallning och approbation*, 1711.

Cundicius, Johannes, *Andelig pärl-skrud, eller det christloflige Gud- och dygdälskande fruentimbrets alldraädlaste kropps- och siäle-zirat...*, 1698.

Een wanligh psalmbook. Göteborgspsalmboken 1650. Göteborg: Göteborgs stiftshistoriska sällskap, Tre Böcker Förlag AB, 2002.

Hoorn, Johan von, *Den swenska wäl-öfwade jord-gumman hwilken grundeligen underwijser huru med en hafwande handlas, en wändande hielpas, en barna-qwinna handteras, och det nyfödda barnet skiötas skal ...*, Stockholm, tryckt uti Nathanael Goldenaus Tryckerij. 1697., 1697.

Kraak, Johan, *Hand-bok för barnmorskor. På kongl. collegii medici befallning författad af Johan Kraak m.d. och f. d. professor i jordekonsten.*, Brodin, Stockholm, tryckt hos commissarien P.A. Brodin, 1782., 1782.

Linné, Carl von, *Collegium medicum: Om sättet att tillhopa gå: sexualföreläsningar*, Zinderman, Göteborg, 1969.

Liscovius, Salomon, *Christelig fruen-timmers andelige dygde-spegel, til en helig gudachtighetenes öfning vtur then heliga skriffi i anledning af några dygdige qwinnors personer vti hälsosam läro, nya andächtige böner och psalmer, på hwar dag vti wekan,: såsom ock sön- och helge-dagar, theszlikes skrift och communion, med mera wid åtskillige tilfällen nyttigt at bruka, med sköne kopparstycken vtzirat, förestält af Salomon Liscovio ... Men nu på vårt swenska tungomål efter begäran öfwersat : af m. Daniel Trautzel ... Stockholm, vplagt af Jacob Schneider. Åhr 1731.*, Stockholm, 1731.

Schützercrantz, Herman, *Märkvärldiga händelser i den practiska förlossnings-vetenskapen med anmärkningar, sammandragne af Herman Schützercrantz ...* Stockholm, tryckte hos commissarien P.A. Brodin, 1785., Stockholm, 1785.

Tralles, Balthasar Ludwig (1748). *Hafwande qwinners förnuftiga omsorg för sig och sina ofödda barns lif och hälso, efter de nyaste grundsatser i läkarekonsten, på tyska språket författad af Baltsar Ludewig Tralles ... och nu på vårt tungomål sammandragen och utgifwen..* Stockholm, uplagd på Lars Salvii egen kostnad. 1748.

Trendelenburg, Caspar, *En kort, men nyttig underrättelse för barnaföderskor. Af C. Trendelenburg ...* Lund 1795. Trykt hos prof. Joh. Lundblad., Lund, 1795.

Trendelenburg, Caspar, *Om nuwarande sätt at sköta barnsängs-hustrur, af C. Trendelenburg.* Stockholm, tryckt hos J.C. Holmberg, 1787., Stockholm, 1787.

Trendelenburg, Caspar, *Underrättelser och praktiska råd för allmänheten, att rätt och förnuftigt vårda hafwande, barnaföderskor, barnsängs-hustrur och nyfödda barn; författade af C. Trendelenburg ...* Lund, 1803., Lund, 1803.

Weckoskrift för läkare och naturforskare, Stockholm, band I-II, band V-VI, 1781-1807.

Digitaliserade källor

Bruno, Georg Fredrik, *Den kloka och husaktiga gumman, hwilken, igenom egen och andras förfarenhet, uptäcker hwarjehanda nyttiga och nödiga hus-curer, så wäl för människor som kreatur, jämte hwad eljest nödwändigt och nyttigt pröfwat at weta, uti et hushåll,: så i städerna, som på landet.* Stockholm, tryckt på direct. Lars Salvii kåstnad, 1762., Stockholm, 1762.

<http://runeberg.org/klokagumma/>

Darelli, Johan Anders af, *Socken-apothek och någre hus-curer, utgifne under kongl. collegii medici öfwerseende och besörjande. (Joh. Andr. Darelius.)* Stockholm, tryckt hos Nyström och Stolpe, 1760, Stockholm.

Kiernander, Jonas, *Utkast til medicinal-lagfarenheten [Elektronisk resurs] domare til uplysning, läkare til hjälpreda och barnmorskor til underwisning i ämnen, som röra människo-kroppen*, Nordström, Stockholm, 1776

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-141>

Hebenstreit, Johann Ernst & Martin, Roland (red.), *Läkare-grunder [Elektronisk resurs] til biträde för styresmän och domare, ifrån kunskapen om människans kropp och allmänna naturläran : efter J. Ern. Hebenstreits Anthropologia forensis*, Stockholm, 1782

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:eod-140>

Hiärne, Cristina Charlotta, *Cristina Charlotta Hiärnes dagbok*, Gender & Work (GaW), Uppsala universitet.

Hiärne, Cristina Charlotta, *Cristina Charlotta Hiärne, född Rudbeck: [själviografi]*, Stockholm, 1880.

Luther, Martin & Sefström, Anders Gustaf, *Doct. Mårt. Luthers Lilla cateches och doct. J. A. Lindbloms förklaring med tillägg och utredning wid hwarje förklaringsstycke: försök till lärobok i kristendomen wid folkskolan*, 3. uppl., P. A. Huldbergs boktr., Fahlun, 1848.

Mathesius, Johannes, *Oeconomia eller berättelse om itt christelighit hwshåld sampt sköne andechtighe korte hwsböner, för allehanda stand, ..*, U. o. tr., <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:alvin:portal:record-222071>

Hoorn, Johan von, *The twenne gudfruchtige i sitt kall trogne, och therföre af Gudi wäl belönte jordegummor Siphra och Pua. Hwilka vthi enfaldiga frågor och swar en lärgirig barnmorska troligen vnderwisa: huru hon en, af Gudi, med lifsfrucht wälsignadt [Elektronisk resurs] qwinna, vthi naturlig förlosning, rätt bijstå; the swåra händelser med förstånd i tijd förekomma; och när sådant är försummat, henne sedan, med konstige handgrep, utur nöden och lifsfahran, hielpa skal och kan. : Kårteligen och wälment författat; wid denna andra upläggningen på många ställen förbättrat; och med tolf historiske anmärkningar: samt theras lärdomar, förökad af Johan von Hoorn ... Stockholm, tryckt hos Joh. Laur. Hornn, kongl. antiq. arch. boktr. åhr 1719.*, Hornn, Stockholm, 1719. <http://hdl.handle.net/2077/34924>

Sahlstedt, Magnus, *Biblisk qwinno-spegel, thet är: anwisning af herrans dyra skrifna bibel-ord, huru en qwinna, så i gemehn, som vnder vpfödelsen, jungfru-lefnaden och ächta-ståndet, så ock alt annat stånd och wilkor, i synnerhet, såsom en rettskaffens christen, vthi en sann tro och vpriktig gudachtighet, med godt samwete, bestå kan; så at hon i nådenes rike del ega, och i härlighets riket jemwäl arfwelott taga må; wälment förferdigad och för ögonen lagd, af M.S. ... Vplagd, med Joh. : L. Hornns egen bekostnad. Stockholm, tryckt hos kongl. ant. arch. boktr. 1723 [Elektronisk resurs]*, Hornn, Stockholm, 1723. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-466>

Karl XII:s Bibel (1703) *BIBLIA, Thet är All then Heliga Skrift På Swensko; Efter Konung CARL then Tolftes Befalning.* <https://www.kxii.se/forsprak-gt>

Modée, Reinhold Gustaf, Lindhielm, Hedvig Eleonora & Foug, Elsa (red.), *Utdrag utur alle ifrån den 7. decemb. 1718./1791 utkomne publique handlingar. Stockholm. 1-15. 1742-1829= [Elektronisk resurs] [Del 11] Utdrag utur alla ifrån 1776 års slut utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publicationer, som riksens styrsel samt inwärtens hushållning och författningar i gemen, jemwäl ock Stockholms stad i synnerhet angå: med et fullkomligt orda-register öfwer des innehåll; jemte förteckning, efter åratalen, på*

alla de publique handlingar och acter, som denna ellofte delen innehåller. Ellofte delen til 1779 års slut. Med hans kongl. maj:ts allernådigste privilegio. Stockholm, tryckt uti kongl. tryckeriet, 1783., kungl. tryckeriet, Stockholm, 1783.

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:rara-672>

Litteratur

Arvidsson, Ann-Sofie, *Makten och döden: stat och kyrka möter svenska efterlevande under ett långt 1700-tal*, Makadam, Diss. Stockholm : Stockholms universitet, Göteborg, 2007.

Baskin, Judith R., "Rabbinic Reflections on the Barren Wife", State University of New York at Albany, *Harvard Theological Review* 82 1 (1989), 101-114.

Bergenlöv, Eva, *Skuld och oskuld: barnamord och barnkvävning i rättslig diskurs och praxis omkring 1680–1800*, Historiska institutionen, Lund, 2002.

Begiato, Joanne, "Breeding a Little Stranger Managing Uncertainty in Pregnancy in Later Georgian England", (red.) Jennifer Evans & Ciara Meehan, *Perceptions of Pregnancy from the Seventeenth to the Twentieth Century*, Palgrave Macmillan, Cham, 2017.

Begiato, Joanne, "Pregnancy and childbirth", i: Broomhall, Susan (red.), *Early modern emotions: an introduction*, Routledge, London, 2017.

Bondestam, Maja, *Människans metamorfos: ålder och den mognande kroppens politik, 1580–1850*, Nya Doxa, Nora, 2020.

Bondestam, Maja, *De utomordentliga: normaliseringen av monster och naturens utkant 1600–1830*, Makadam förlag, Göteborg, 2022.

Bornemark, Jonna, *Jag är himmel och hav: en filosofisk undersökning av graviditet, liv och jagets gränser*, Volante, Stockholm, 2022.

Bound Alberti, Fay, *Matters of the heart: history, medicine, and emotion*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Broberg, Gunnar, *Mannen som ordnade naturen: en biografi över Carl von Linné*, Första utgåvan, Natur & Kultur, Stockholm, 2019.

Broomhall, Susan (red.), *Early modern emotions: an introduction*, Routledge, London, 2017.

Buckley, Jenifer, *Gender, Pregnancy and Power in Eighteenth-Century Literature The Maternal Imagination*, Springer International Publishing, Cham, 2017.

Burke, Peter, *New Perspectives on Historical Writing, 2:nd Edition*, Polity Press, Cambridge, 2001.

Churchill, Wendy D., *Female patients in early modern Britain: gender, diagnosis, and treatment*, Ashgate, Farnham, Surrey, 2012.

Corretti, Carolyn & P. Desai, Sukumar, "The Legacy of Eve's Curse: Religion, Childbirth Pain, and the Rise of Anesthesia in Europe: c. 1200-1800", *Journal of Anesthesia History* 4 (2018), pp. 182-190.

Crowther-Heyck, Kathleen, "Be Fruitful and Multiply": Genesis and Generation in Reformation Germany, *Renaissance Quarterly* 55 (2002), pp. 904-935.

Drakman, Anneli, "Smuts – fara eller skydd? En studie av svenska provinsläkare och allmogens skilda uppfattning om hygien under sent 1800-tal", *Socialmedicinsk tidskrift*, 1, 2012.

Duden, Barbara, *The woman beneath the skin: a doctor's patients in eighteenth-century Germany*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991.

Duden, Barbara, "Quick with child: An Experience That Has Lost its Status", *Technology in Society*, Vol. 14, 1992, pp. 335-344

Duden, Barbara, *Disembodying women: perspectives on pregnancy and the unborn*, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 1993.

Duden, Barbara, "Zwischen 'wahrem Wissen' und Prophetie, Konzeptionen des Ungeborenen", i Barbara Duden, Jürgen Schlumbohm & Patrice Veit (red.), *Geschichte des Ungeborenen. Zur Erfahrungs- und Wissenschaftsgeschichte der Schwangerschaft 17.-20. Jahrhundert*, Göttingen 2002.

Ekenstam, Claes, *Kroppens idéhistoria: disciplinering och karaktärsdaning i Sverige 1700–1950*, Gidlund, Göteborg Univ., Hedemora, 1993.

Eyice, Mari, *An emotional landscape of devotion: religious experience in Reformation-period Sweden*, Iloinen tiede, Stockholms universitet, Turku, 2019.

Fissell, Mary, "Gender and Generation: Representing Reproduction in Early Modern England", *Gender & History*, Vol.7, No.3, November 1995, pp. 433-456.

Fissell, Mary, "The Politics of Reproduction", *Representations*, Vol. 87, No. 1 (Summer 2004), pp. 43-81.

Fuchs, Esther, "The Literary Characterization of Mothers and Sexual Politics in the Hebrew Bible", The University of Arizona.

Gélis, Jacques, *History of childbirth: fertility, pregnancy and birth in early modern Europe*, Polity Press, Cambridge, 1991.

Gowing, Laura, *Common bodies: women, touch and power in seventeenth-century England*, Yale University Press, New Haven, Conn., 2003.

Hansson, Stina, *Ett språk för själen: litterära former i den svenska andaktslitteraturen 1650–1720*, [Elektronisk resurs], Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborg, 1991.

Hansson, Annelie & Alvarado Vitblom, Erica, "Moderns Psykiska hälsa efter att hon mist sitt barn intrauterint, En litteraturöversikt", Barnmorskeprogrammet, Självständigt arbete, Avancerad nivå, Sophiahemmet Högskola, 2018. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1253722/FULLTEXT02>

Havrelock, Rachel, "The Myth of Birthin the Hero: Heroic Barrenness in the Hebrew Bible", *Biblical Interpretation* 16, 2008, pp. 154-178.

Höjeberg, Pia, *Jordemor: barnmorskor och barnaföderskor i Sverige: [ett stycke gömd kvinnohistoria]*, Gidlund, Stockholm, 1981.

Laqueur, Thomas, *Om könsens uppkomst: hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, B. Östlings bokförl. Symposion, Stockholm, 1994.

Jansson, Christina, *Maktfyllda möten i medicinska rum: debatt, kunskap och praktik i svensk förlossningsvård 1960-1985*, Sekel bokförlag, Lunds universitet, Lund, 2008.

Johannisson, Karin, *Den mörka kontinenten: kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*, Norstedt, Stockholm, 1994.

Johannisson, Karin, *Kroppens tunna skal: sex essäer om kropp, historia och kultur*, Norstedt, Stockholm, 1997.

Johannisson, Karin, *Melankoliska rum: om ångest, leda och sårbarhet i förfluten tid och nutid*, Bonnier, Stockholm, 2009.

Lindgårde, Valborg, "Hon dog en Rakels död: Om havandeskap och barnafödande i äldre svensk andaktslitteratur", i *Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapets Årsskrift 2009: Tema förlossningskonst*, (red.) David Dunér & Tove Paulsson Holmberg, Lund 2009.

Lindstedt Cronberg, Marie, *Synd och skam: ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680-1880*, Cronberg, Lunds universitet, Historiska institutionen, Tygelsjö, 1997.

Lindquist, David, *Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet, med särskild hänsyn till bön-, tröste-, och nattvardsböcker*, Akademisk avhandling, Uppsala, 1939.

Lövkrona, Inger, *Annika Larsdotter, barnamörderska: kön, makt och sexualitet i 1700-talets Sverige*, Historiska media, Lund, 1999.

Malmberg, Denise, *Skammens röda blomma? Menstruationen och den menstruerande kvinnan i svensk tradition*, Uppsala, 1991.

Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of perception [Elektronisk resurs]*, Routledge, Abingdon, 2012.

Merleau-Ponty, Maurice, *Kroppens fenomenologi*, 1. uppl., Daidalos, Göteborg, 1999.

Moscoco, Javier, *Pain: a cultural history*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2012.

Montgomery, Ingun, *Sveriges kyrkohistoria 4 Enhetskyrkans tid*, Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2002.

Nilsson, Ingemar, "Medicinen som profession under 1700-talet", *Sociologisk Forskning*, Vol. 20, No. 2, 1983.

Nilsson (Hammar), Anna, *Lyckans betydelse. Sekularisering, sensibilisering och individualisering i svenska skillingtryck 1750-1850*, Historiska institutionen, Lund 2012.

Nordland, Hugo, *Känslor i krig: sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788-1814*, Agering, Lunds universitet, Höör, 2015.

Ohrlander, Kajsa, *När barnet fick en kropp: om statsmaktens försök att ändra folkliga traditioner inom barnvården från 1700-talets mitt till 1900-talets början*, Högskolan för lärarutbildning, Stockholm, 1987.

Paulsson Holmberg, Tove, *Onaturlig födelse: Johan von Hoorn och det obstetriska dilemmaet 1680-1730*, Avdelningen för idé- och lärdomshistoria, Lunds universitet, Lund, 2017.

Romlid, Christina, *Makt, motstånd och förändring: vårdens historia speglad genom det svenska barnmorskeväsendet 1663-1908*, Vårdförb., Uppsala universitet, Stockholm, 1998.

Rosenwein, Barbara H., "Worrying about Emotions in History", *The American Historical Review*, Vol. 107, No. 3 (June 2002), pp. 82-845, Oxford University Press on behalf of the American Historical Association.

Rosenwein, Barbara H. & Cristiani, Riccardo, *What is the history of emotions?*, Polity Press, Cambridge, 2018.

- Runesson, Anton, *Blod, kött och tårar: kroppslig erfarenhet i Sverige, ca 1600–1750*, Historiska Institutionen, Stockholms universitet, Stockholm, 2021.
- Savin, Kristiina, *Fortunas klädnader: Lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige*, Sekel, Lunds universitet, 2011.
- Bergwik, Staffan, Runefelt, Leif & Savin, Kristiina, ”Inledning: Känslöhistoria”, *Tidskriften Lychnos*, 2021.
- Sjöblad, Christina, ”Att amma eller inte amma – ett problem i 1700-talets litteratur och verklighet”, *Tidskrift för Genusvetenskap*, 1997.
- Socialstyrelsen, ”Graviditet, förlossning och tiden efter: Nationellt kunskapsstöd för kontinuitet i vårdkedjan och vård på rätt nivå”, 2022.
- Stephanson, Raymond & Wagner, Darren N. (red.), *The secrets of generation: reproduction in the long eighteenth century*, University of Toronto Press, Toronto, 2015.
- Stoye, David Q, Blesa, Manuel, Sullivan, Gemma, Galdi, Paola, Lamb, Gillian J, Black, Gill S, Quigley, Alan J, Thrippleton, Michael J, Bastin, Mark E, Reynolds, Rebecca M, Boardman, James P, “Maternal cortisol is associated with neonatal amygdala microstructure and connectivity in a sexually dimorphic manner”, 2020, *eLife* 9.
- Tegborg, Lennart & Lenhammar, Harry (red.), *Sveriges kyrkohistoria 5 Individualismens och upplysningens tid*, Verbum i samarbete med Svenska kyrkans forskningsråd, Stockholm, 2000.
- Uddenberg, Nils, *Lidande och läkedom I Medicinens historia fram till 1800*, Fri Tanke, Lidingö, 2015.
- Vainio-Korhonen, Kirsi, *De frimodiga: barnmorskor, födande och kroppslighet på 1700-talet*, svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors, 2016.
- Van de Walle, Etienne, ”Flowers and fruits: two thousand years of menstrual regulation”, *The journal of interdisciplinary history*, 28:2, 1997, pp. 183-203,
- Walker, Claire, Barclay, Katie & Lemmings, David (red.) ”Medical and Scientific Understandings” I *A Cultural History of the Emotions in the Baroque and Enlightenment Age*, Bloomsbury Academic, London, 2019.
- Wilson, Adrian, *The making of man-midwifery: childbirth in England 1660-1770*, UCL Press, London, 1995.
- Woods, Robert, *Death before birth fetal health and mortality in historical perspective*, [Elektronisk resurs], Oxford University Press, Oxford, 2009.

Young, Iris Marion, *On female body experience: "Throwing like a girl" and other essays*, Oxford University Press, New York, 2005.

Öberg, Lisa, *Barnmorskan och läkaren: kompetens och konflikt i svensk förlossningsvård 1870–1920*, Ordfront, Stockholm universitet, 1996.

Öhrberg, Ann, *Vittra fruntimmer: författarroll och retorik hos frihetstidens kvinnliga författare*, Gidlund, Uppsala universitet, Hedemora, 2001.

Internetkällor

Personuppgifter

Caspar Trendelenburg: <http://runeberg.org/nfci/0359.html>

Christina Charlotta Hiärne: www.skbl.se/sv/artikel/ChristinaCharlottaHjarne

Lars Salvius: https://sv.wikipedia.org/wiki/Lars_Salvius

Herman Schützerkrantz: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/6422>

Salomon Liscovius: https://sv.wikipedia.org/wiki/Salomon_Liscovius

Sophia Elisabet Brenner: <https://www.skbl.se/sv/artikel/SophiaElisabetBrenner>

Magnus Sahlstedt: https://sv.wikipedia.org/wiki/Magnus_Sahlstedt

Balthasar Ludwig Tralles: https://de.wikipedia.org/wiki/Balthasar_Ludwig_Tralles

Hemfödsel och projektet Min barnmorska

<https://www.dagensmedicin.se/opinion/debatt/utveckla-mojligheterna-till-hemfodsel-i-alla-regioner/>

<https://www.karolinska.se/for-patienter/graviditet-och-forlossning/projektet-min-barnmorska/>

<https://www.vardfokus.se/nyheter/anstalda-pa-min-barnmorska-drar-tillbaka-sina-uppsagningar/>

<https://www.dn.se/sverige/foda-utanfor-varden-inte-riskfritt/>

<https://www.dagensmedicin.se/opinion/debatt/hyckleri-kring-hemforlossning/>

Missfall och fosterdöd

Missfall: <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/graviditet/avbruten-graviditet/missfall/>

Minskade fosterrörelser: <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/graviditet/graviditetsbesvar-och-sjukdomar/minskade-fosterrorelser/>

Ofrivillig barnlöshet: <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/barnlosket/ofrivillig-barnlosket/#section-11420>

Plötslig spädbarnsdöd: <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/att-skota-ett-nyfott-barn/plotslig-spadbarnsdod--forebyggande-rad/>

SAOB och SAOL

Förlossa: <https://www.saob.se/artikel/?seek=förlossa&pz=1>

Kvickna: <https://www.saob.se/artikel/?seek=kvickna&pz=1>

<https://svenska.se/saol/?sok=Kvickna&pz=1>

Modersmärken: https://www.saob.se/artikel/?seek=modersmarke&pz=2#U_M1037_224681

Tålmod: https://www.saob.se/artikel/?unik=T_3463-0157.eJVk&pz=3

Övrigt

Kejsarsnitt: <https://www.1177.se/Skane/barn--gravid/forlossning/olika-satt-att-foda-barn/kejsarsnitt/>

Konsumentprisindex: <https://historicalstatistics.org/Jamforelsepris.htm>

Jerónimo Ezquerro, *The Visitation*: <https://www.carmenthyssenmalaga.org/en/obra/la-visitacion>